

**ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«ЛЬВІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІЗНЕСУ ТА ПРАВА»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

НЕДЗЕЛЬСЬКА ГАЛИНА ВСЕВОЛОДІВНА

УДК: 343.9

**ДИСЕРТАЦІЯ
ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ
ШАХРАЙСТВА, ЩО ВЧИНЯЄТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Г. В. Недзельська**

Науковий керівник – Гумін Олексій Михайлович, доктор юридичних наук,
професор

Львів – 2022

АНОТАЦІЯ

Недзельська Г. В. Особливості кримінологічної характеристики шахрайства, що вчиняється організованою групою. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертацію присвячено розробці на підставі отриманих результатів аналізу кримінологічної характеристики шахрайства, що вчиняється організованою групою, науково обґрунтованих заходів, спрямованих на усунення пов'язаних із ним проблем правозастосовної практики та вдосконалення правового механізму запобігання зазначеному суспільно небезпечному діянню.

У роботі проведено аналіз стану, рівня та інших кримінологічно значущих ознак шахрайства, що вчиняється організованою групою, також здійснено розробку основних напрямів і шляхів удосконалення діяльності, спрямованої на запобігання протиправним діям у досліджуваній сфері. В підсумку отримано певні науково-теоретичні результати, які мають значення не лише для науки, а й для діяльності правозастосовних органів.

Виявлено причини та умови вчинення шахрайства організованою групою (економічні чинники (низький рівень доходів, безробіття, високий децильний коефіцієнт тощо), відсутність загальної ідеологічної політики та національної ідеї, високий рівень правового нігілізму, негативний вплив засобів масової інформації, вплив корупційних зв'язків).

Обґрунтовано, що сучасне організоване шахрайство є яскравим прикладом самодетермінації злочинності у напрямку поглиблення кримінальної спеціалізації, розширення організаційних, технічних, інтелектуальних і фінансових ресурсів для вчинення злочинів та ускладнення структури груп, у тому числі шляхом залучення до злочинної діяльності висококваліфікованих спеціалістів.

Викладені в роботі висновки та пропозиції мають і теоретичне, і прикладне значення. Відтак наведені у дисертації положення можуть бути використані у: науково-дослідній діяльності – для розробки теоретичних питань щодо вивчення проблем боротьби зі шахрайством, що вчиняється організованою групою;

правотворчій діяльності – для подальшого вдосконалення кримінологічних досліджень у сфері запобігання шахрайству, що вчиняється організованою групою; практичній діяльності – для оптимізації діяльності працівників органів Національної поліції та інших правоохоронних органів із запобігання шахрайству, що вчиняється організованою групою; навчальному процесі – під час підготовки відповідних розділів підручників із кримінології, а також навчальних посібників зі спецкурсів.

Розділ 1 «Кримінально-правове поняття та історія розвитку шахрайства, що вчиняється організованою групою» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 1.1 «Історія розвитку поняття «шахрайство» на тлі вітчизняного та міжнародного законодавства» встановлено, що шахрайство, трактоване спершу як кишенькова крадіжка, починаючи з другої половини XVIII століття й аж до XIX століття розглядалося як вид крадіжки чи інших форм розкрадань, поєднаних із хитрим, підступним вилученням чужого майна та спритністю з боку винного.

З'ясовано, що в багатьох державах виокремлюються різні види шахрайства, такі як: комп'ютерне шахрайство, шахрайство у сфері державних поставок, шахрайство, вчинене у великих розмірах або пов'язане з отриманням наркотичних, психотропних, сильнодіючих, отруйних чи радіоактивних речовин, вибухових речовин, вогнепальної зброї чи боєприпасів; страхове шахрайство. Показовим, зокрема, є факт, що Кримінальний кодекс Голландії у розділі XXV «Обман» містить 18 статей, які деталізують усі види злочинів, що вчиняються за допомогою обману.

У підрозділі 1.2 «Поняття «шахрайство, вчинене організованою групою» та його системоутворюючі ознаки» акцентовано увагу на аналізі поняття «шахрайство, вчинене організованою групою». Тож під шахрайством, вчиненим організованою групою, слід розуміти складне соціально-правове явище, що має низку об'єктивних і суб'єктивних ознак. Як об'єкт кримінологічного дослідження, воно охоплює сукупність вчинених шахрайств і пов'язаних із ним злочинів та організаційні засади у структурі шахрайських груп.

Організованість шахрайських груп може бути охарактеризована через сукупність

об'єктивних і суб'єктивних ознак.

Розділ 2 «Кримінологічна характеристика шахрайства, що вчиняється організованою групою» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Стан, рівень та інші кримінологічно значущі ознаки шахрайства, що вчиняється організованою групою» доведено, що в Україні в період 2018–2021рр. простежувалося стабільне збільшення числа випадків цих діянь (з 10,9% до 14,9%). У середньому частка шахрайств у структурі злочинів проти власності склала 13,25%.

Констатовано, що на динаміку розкриття кримінальних правопорушень впливає стійке зниження темпів кримінальної активності. Порівнюючи 2018 і 2019 роки, можна виявити, що з обвинувальним актом у 2018 р. було направлено 847 кримінальних проваджень щодо вчинення шахрайства організованою групою, а в 2019-ому – 555.

Щодо динаміки організованого шахрайства важливо наголосити на її неоднорідному характері. У 2020–2021 роках спостерігалось збільшення кількості розкритих злочинів. Протягом періоду 2018–2019 років показники розкриття організованого шахрайства були такими: 2018 р. – 3366, 2019 р. – 2467, а з 2020-го зафіксовано сплеск розкриття організованого шахрайства. За даними офіційної статистики, у 2018 р. 5,7% злочинів, вчинених у складі організованої групи, були шахрайством, а у 2021-ому – 11,5%.

У підрозділі 2.2 «Кримінологічна характеристика особи, що вчиняє шахрайство у складі організованої групи» зазначено, що в період із 2018 по 2019 роки питома вага чоловіків, котрі вчиняють шахрайство у складі організованої групи, становила близько 55%, а жінок – біля 45%. У 2020–2021 рр. було помічено тенденцію зниження частки жінок у загальному обсязі виявлених осіб, які вчинили шахрайство у складі організованої групи, до 35%.

Виявлено залежність між гендерними характеристиками шахрайства та рівнем організованості злочинних груп. На думку опитаних, 85% жінок, які вчиняють організоване шахрайство, є учасниками невеликих (72%) та середніх (28%) злочинних груп. Насамперед це пояснюється спрямованістю злочинної діяльності жінок на

вчинення шахрайства у побутовій сфері, яка своїм обсягом і способами вчинення виключає необхідність створення великих злочинних формувань.

Під час вивчення вікових характеристик осіб, які вчинили шахрайство у складі організованої групи, було встановлено, що переважна більшість шахраїв були 18–40-річного віку (близько 80%). Кожен третій злочинець мав від 30 до 39 років (30%), вікова група від 25 до 29 років склала 29%, особи віком від 18 до 24 років – 18%.

Доречно наголосити, що шахраї-учасники організованої групи в Україні мають більш високий рівень освіти, ніж злочинці загалом. За даними аналізу кримінальних проваджень і судових справ, 35% винних мали середню повну освіту, 25% – середню спеціальну, 21% – вищу, 17% – незакінчену вищу. Лише незначна кількість осіб мали неповну середню освіту (2%). Проведене дослідження назагал підтвердило відому кримінологічну тезу про те, що освіта й соціальний статус злочинця визначають складність і витонченість злочинної поведінки.

У підрозділі 2.3 «Причини та умови, які сприяють вчиненню шахрайства у складі організованої групи» обґрунтовано, що провідну роль у виникненні організованого шахрайства відіграють економічні чинники (низький рівень доходів, зростання безробіття, високий децильний коефіцієнт та ін.). Взяті в сукупності, вони зумовлюють відтік висококваліфікованих фахівців зі сфери легальної діяльності у галузі тіньової економіки і в такий спосіб підвищують рівень професіоналізму та безпеки злочинних груп.

З'ясовано, що зростанню організованого шахрайства сприяють також відсутність загальної ідеологічної політики та національної ідеї, високий рівень правового нігілізму, негативний вплив засобів масової інформації та ін. У нинішній час в Україні назагал складається ситуація найбільшого потурання впровадженню у свідомість людей культу збагачення. Вчинення шахрайства у складі організованої групи починає сприйматися як один із видів економічної діяльності, джерело доходів і спосіб прояву розумових і акторських здібностей індивіда.

Розділ 3 «Запобігання вчиненню шахрайства організованою групою» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Загальносоціальні заходи запобігання шахрайству, що вчиняється організованою групою» встановлено, що до загальносоціальних заходів, у яких мета ліквідації причин шахрайства є обов'язковою передумовою, доречно віднести такі: 1) економічні перетворення (ретельно продумана державна політика, спрямована на боротьбу з безробіттям, підтримку господарської діяльності та промислових галузей, скорочення соціальної і майнової нерівності, захист найуразливіших верств населення та ін.); 2) політичні заходи (зміцнення ролі державної влади, раціоналізація підходів до вироблення загальної політичної стратегії: від створення умов для ефективної роботи механізмів, що ґрунтуються на саморегулюванні та перешкоджають розвитку дестабілізуючих факторів, до конкретних управлінських рішень); 3) соціальне забезпечення громадян (виплата допомоги, пенсій і зарплат, розмір яких відповідав би реальному прожитковому мінімуму); 4) підтримка освіти та культури (підвищення рівня освіти, побутової та правової культури населення, що здатне суттєво знизити рівень корисливої злочинності, в тому числі організованого шахрайства).

Наголошено, що загальносоціальне запобігання шахрайству, що вчиняється організованими групами, може бути ефективним лише за дотримання певних умов, а саме: кожен соціальний, політичний чи економічний захід має ґрунтуватися на результатах системних соціологічних досліджень та моніторингу законодавства; воно мусить мати системний характер і проводитися в рамках узгоджених програм і стратегій розвитку; профілактична діяльність повинна мати цілі, завдання та необхідну матеріальну базу; загальносоціальне запобігання злочинності передбачає спільну діяльність влади всіх рівнів із залученням фізичних і юридичних осіб, а також неодмінну участь ЗМІ.

У підрозділі 3.2 «Спеціально-кримінологічні заходи запобігання шахрайству, що вчиняється організованою групою» підсумовано, що загальну стратегію спеціально-кримінологічного запобігання організованому шахрайству становлять такі заходи: вдосконалення системи статистичного аналізу, зокрема доповнення офіційної статистики даними про осіб, які раніше вчиняли злочин у складі організованих груп; організація фінансового моніторингу за діяльністю суб'єктів

господарювання, що перебувають у групі ризику; контроль над операціями з грошима офшорних компаній, створення порталів правової допомоги жертвам шахраїв; розробка інформаційних листів із описом сучасних схем шахрайства й ін.; технічна та інформаційна підтримка підрозділів, які займаються боротьбою з організованою злочинністю; підвищення ефективності роботи правоохоронних органів щодо виявлення та розслідування організованих злочинів.

У підрозділі 3.3 «Віктимологічна профілактика шахрайства, що вчиняється організованою групою» роз'яснено напрями профілактичних заходів щодо жертв шахраїв організованої групи, а саме такі: систематизувати матеріали нормативно-правової бази, усунути дублюючі положення, виявити норми, що не діють; використовувати якісні змістові ідеї й положення для поліпшення системи управління та забезпечення профілактичної роботи; намагатися максимально відображати і враховувати інформаційні та статистичні дані про кількість вчинених і заявлених злочинів; розширити межі відповідальності за вчинення злочинів корисливої спрямованості, надто шахрайства; закріпити методи і способи запобігання злочинній діяльності шахраїв; підвищувати якість діяльності правоохоронних органів, організувати боротьбу з корупційною поведінкою та бюрократією.

Констатовано, що основна увага у профілактиці шахрайств, які вчиняються організованою групою, повинна зосереджуватися на правильному та повноцінному інформуванні населення про динамічність зростання кількості вчинених корисливих злочинів.

Окрім того, наголошено на необхідності додаткового регулярного ознайомлення громадян із методиками роботи шахраїв для того, щоби знизити імовірність збільшення потенційної кількості жертв, які постраждали від зловживання довірою.

Ключові слова: шахрайство, організована група, кримінологічна характеристика, жертва, запобігання, загальносоціальні заходи, спеціально-кримінологічні заходи.

SUMMARY

Nedzelska H.V. Peculiarities of criminological characteristics of fraud committed by an organized crime group. – Qualifying scientific work as a manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the Candidate of Juridical Sciences on a specialty 12.00.08 – Criminal law and criminology; criminal executive law. – Lviv University of Business and Law Higher Education Institution, Lviv Polytechnic National University, Lviv, 2022.

The dissertation is devoted to the development of the criminological characteristics of fraud committed by an organized crime group, based on the obtained analysis results, scientifically grounded measures aimed at eliminating the problems of law enforcement practice and improving the legal mechanism for preventing the specified socially dangerous acts.

The dissertation analyzes the state, level, and other criminologically significant features of fraud committed by an organized crime group, as well as the development of the main directions and ways of improving activities aimed at preventing unlawful actions in the given field. As a result of the research performed, certain scientific and theoretical conclusions were drawn, and they are important both for academic activity and for the activities of law enforcement agencies.

The causes and conditions for committing fraud by an organized crime group have been revealed (economic factors (low income, unemployment, high decile dispersion ratio, etc.): lack of general ideological policy and national idea, high level of legal nihilism, negative influence of mass media, influence of corruption schemes).

It has been proven that modern organized fraud is a vivid example of self-determination of crime towards criminal specialization deepening, expanding organizational, technical, intellectual and financial resources for committing crimes and complicating the structure of groups, including through the involvement of highly qualified specialists in criminal activity.

The conclusions and proposals presented in the work have both theoretical and applied significance. Therefore, the provisions presented in the dissertation can be used in: research activity – for the development of theoretical questions regarding the study of

the problems of preventing fraud committed by organized crime groups; law-making activity – for further improvement of criminological research in the field of preventing fraud committed by organized crime groups; practical activity – to optimize the activity of the National Police employees and other law enforcement agencies to prevent fraud committed by organized crime groups; the educational process – during the preparation of relevant sections of textbooks on criminology, as well as study guides for specialized courses.

Section 1 «Criminal law concept and history of fraud committed by organized crime groups» consists of two subsections.

Subsection 1.1 «The history of the development of the concept of «fraud» in domestic and international legislation», it was established that fraud, interpreted at first as pickpocketing, from the second half of the 18th century until the 19th century, was considered as a type of theft or other form of stealing, combined with cunning, insidious withdrawal of someone else's property and dexterity on the part of the guilty.

It has been found that a lot of states distinguish different types of fraud, such as: computer fraud, fraud in the field of public supplies, large-scale fraud or fraud related to obtaining drugs, psychotropic, potent, poisonous or radioactive substances, explosives substances, firearms or ammunition; insurance fraud. And interestingly, Section XXV «Deception» of the Criminal Code of the Netherlands includes 18 articles specifying all types of crimes committed by deception.

Subsection 1.2 «The concept of «fraud committed by an organized crime group» and its system-forming features» focuses on the analysis of the concept of "fraud committed by an organized crime group». Fraud committed by an organized crime group should be understood as a complex socio-legal phenomenon that has a number of objective and subjective features. As an object of criminological research, it covers not only the totality of committed frauds and related crimes, but also organizational principles in the structure of fraudulent groups.

The organization of fraudulent groups can be characterized through the combination of objective and subjective signs.

Section 2 «Criminological characteristics of fraud committed by an organized crime group» consists of three subsections.

In subsection 2.1 «State, level and other criminologically significant signs of fraud committed by an organized crime group», it has been proved that in Ukraine over the period from 2018 to 2021 a steady increase in these acts was observed (from 10.9% to 14.9%). On average, the share of fraud in the structure of property crimes made up 13.25%.

It has been found that the dynamics of the criminal offense detection is affected by a steady decrease in the rate of criminal activity. Comparing the years 2018 and 2019, 847 criminal proceedings with an indictment were issued for fraud committed by an organized crime group in 2018, while in 2019 the number totals to 555.

Regarding the dynamics of organized fraud, it is important to emphasize its heterogeneous nature. In the period of 2020-2021, an increase in the number of solved crimes was observed. During 2018-2019, the detection rate of organized fraud was as follows: 2018 - 3366, 2019 - 2467, and since 2020, a surge in detection of organized fraud has been recorded. According to official statistics, in 2018 – 5.7% of crimes committed as part of an organized group were fraud, and in 2021 – 11.5%.

Subsection 2.2 «Criminological characteristics of a person who commits fraud as part of an organized crime group» has proved that in the period from 2018 to 2019 the share of men committing fraud as part of an organized crime group was on average 55%, women – 45%. In 2020-2021, there was a decrease in the share of women in the total number of identified persons who committed fraud as part of an organized group to 35%.

The relationship between the gender characteristics of fraud and the level of organization of criminal groups has been revealed. According to the interviewees, 85% of women who commit organized fraud are members of small (72%) and medium (28%) criminal groups. First of all, this is explained by the focus of women's criminal activity on committing fraud in the household sphere, which by its scope and methods of committing excludes the need to create large criminal formations.

During the study of the age groups of persons who committed fraud as part of an organized crime group, it has been established that the vast majority of frauds are in the

age group of 18-40 years (about 80%). Every third criminal was between the age of 30 and 39 (30%), the age group between 25 and 29 made up 29%, persons aged between 18 and 24 – 18%.

It should be emphasized that fraudsters who are members of an organized crime group in Ukraine generally have a higher level of education than criminals in general. According to the analysis of criminal proceedings and court cases, 35% of the culprits have a full secondary education, 25% have a special secondary education, 21% have a higher education, and 17% have an unfinished higher education. Only a small number of persons had incomplete secondary education (2%). In general, the conducted research has confirmed the well-known criminological thesis that the education and social status of the criminal determine the complexity and sophistication of criminal behavior.

In subsection 2.3 «Causes and conditions that contribute to the commission of fraud as part of an organized crime group», it has been proven that the leading role in the organized fraud functioning is played by economic factors (low income level, unemployment, high decile dispersion ratio, etc.). Taken together, they ensure the outflow of highly qualified specialists from the sphere of legal activity to the sphere of the shadow economy and thus increase the professionalism and security level of criminal groups.

It has been found that the lack of a general ideological policy and national idea, high level of legal nihilism, negative influence of the mass media, etc. also influence the growth of organized fraud. Currently, in Ukraine, there is a general situation of the greatest promotion of the cult of enrichment into people's consciousness. Committing fraud as part of an organized crime group starts to be perceived as a type of economic activity, a source of income and a way of showing one's mental and acting abilities.

Chapter 3 «Prevention of fraud commission by an organized crime group» consists of three subsections.

In subsection 3.1. «General social measures to prevent fraud committed by an organized crime group» it has been established that the general social measures, where the aim to eliminate the causes of fraud is a mandatory prerequisite, include the following ones: 1) economic transformations; 2) political measures; 3) social security of citizens; 4) support of education and culture.

It has been established that the general social prevention of fraud committed by organized crime groups can be effective only if the following conditions are observed: every social, political or economic measure must be based on the results of systematic sociological research and legislation monitoring; it should be systemic and carried out within the framework of agreed programs and strategies development; preventive activities must have goals, tasks and the necessary material resources; general social crime prevention involves the joint activity of authorities at all levels with the involvement of individuals and legal entities, as well as the essential participation of the mass media.

In subsection 3.2 «Special criminological measures to prevent fraud committed by an organized crime group» it has been established that the general strategy of special criminological prevention of organized fraud consists of the following measures: improvement of the system of statistical analysis; supplementing official statistics with data on persons who previously committed crimes as part of organized groups; organization of financial monitoring of the activities of business entities that are in the risk group; control over the financial operations of offshore companies, creation of legal aid portals for victims of fraudsters; development of information sheets describing modern fraud schemes, etc.; technical and informational support of units engaged in the fight against organized crime; increasing the efficiency of law enforcement agencies in terms of detecting and investigating organized crimes.

Subsection 3.3 «Victimologic prevention of fraud committed by an organized crime group» provides preventive measures for victims of organized group fraudsters, namely: arrange the materials of the regulatory and legal framework, eliminate duplicate provisions, identify norms that do not apply; use qualitative and interpretative ideas and provisions to improve the management system and ensure preventive activities; try to display and take into account informational and statistical data on the number of committed and reported crimes to the extent possible; to strengthen the liability limits for committing profit-motivated crimes, such as fraud; to establish methods and ways of preventing fraudulent criminal activities; to improve the quality of law enforcement agencies, to organize the fight against corrupt behavior and bureaucracy.

It has been found that the primary focus during the prevention of fraud committed by an organized crime group is on providing correct and full information to the population about the dynamic increase in the number of profit-motivated crimes.

In addition, it is necessary to carry out public awareness campaigns regularly to introduce the methods of work of fraudsters in order to reduce the possibility of increasing the potential number of victims who have suffered from abuse of trust.

Keywords: fraud, organized group, criminological characteristics, victim, prevention, general social measures, special criminological measures.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Недзельська Г. В. Система заходів, спрямованих на виявлення та усунення конкретних причин і умов шахрайства, що вчиняється організованою групою. *Європейські перспективи*. 2020. № 2. С. 230–233.
2. Недзельська Г. В. Традиційний кримінологічний аналіз осіб, які вчинили шахрайські дії у складі організованої групи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 54. Том 2. С.87–90.
3. Недзельська Г. В. Кримінологічна типологія особистості злочинця, що вчиняє шахрайство в складі організованої групи. *Київський часопис права*. 2021. № 4. С. 276–281.
4. Недзельська Г. В. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання шахрайства, що вчиняється організованою групою. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 211–213.
5. Недзельська Г. В. Стратегія спеціально-кримінологічних заходів запобігання шахрайства, що вчиняється організованою групою. *Європейські перспективи*. 2022. № 2. С. 182–186.

6. Nedzelska H. Загальносоціальні заходи запобігання шахрайства, що вчиняються організованою групою. *Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal*. 2021. № 04 (32). URL: <https://issn2391-4165.webnode.com.ua/>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Недзельська Г. В. Морально-психологічна характеристика осіб, які вчинили шахрайські дії у складі організованої групи. *Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 21–22 січня 2022 р.). Харків: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2022. С. 83–85.

2. Недзельська Г. В. Типи злочинців, що вчиняють шахрайство в складі організованої групи. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права*: матеріали VII Міжнародної наукової конференції (м. Кременчук, 21–22 січня 2022 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 232–235.

3. Недзельська Г. В. Запобігання чи профілактика шахрайства, що вчиняється організованою групою. *Вдосконалення правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції*: збірник матеріалів Всеукраїнської конференції (м. Львів, 26 березня 2021 р.). Львів: СПОЛОМ, 2021. С. 317–319.

4. Недзельська Г. В. Специфіка загальносоціального запобігання шахрайства, що вчиняються організованою групою. *Актуальні проблеми забезпечення захисту прав та свобод людини в умовах інтеграції України в європейський простір*: збірник матеріалів Міжнародної конференції (м. Львів, 30 жовтня 2020 р.). Львів: СПОЛОМ, 2020. С. 435–437.

ЗМІСТ

ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ПОНЯТТЯ ТА ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ШАХРАЙСТВА, ЩО ВЧИНЯЄТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ	25
1.1. Історія розвитку поняття «шахрайство» на тлі вітчизняного та міжнародного законодавства	25
1.2 Поняття «шахрайство, вчинене організованою групою» та його системоутворюючі ознаки	33
Висновки до розділу 1.....	57
РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ШАХРАЙСТВА, ЩО ВЧИНЯЄТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ	59
2.1 Стан, рівень та інші кримінологічно значущі ознаки шахрайства, що вчиняється організованою групою.....	59
2.2 Кримінологічна характеристика особи, що вчиняє шахрайство у складі організованої групи	69
2.3 Причини та умови, які сприяють вчиненню шахрайства у складі організованої групи.....	87
Висновки до розділу 2.....	104
РОЗДІЛ 3. ЗАПОБІГАННЯ ВЧИНЕННЮ ШАХРАЙСТВА ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ	107
3.1 Загальносоціальні заходи запобігання шахрайству, що вчиняється організованою групою.....	107
3.2 Спеціально-кримінологічні заходи запобігання шахрайству, що вчиняється організованою групою.....	119
3.3 Віктимологічна профілактика шахрайства, що вчиняється організованою групою.....	134
Висновки до розділу 3.....	149
ВИСНОВКИ	151

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	158
ДОДАТКИ.....	173

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Одним із найпомітніших проявів кримінальної деформації української економіки нині є якісна та кількісна трансформація організованого шахрайства. Під впливом негативних економічних, соціальних і політичних змін воно набуває нових, не вивчених сучасною наукою рис та властивостей: кримінального професіоналізму, економічної спрямованості, тісних корупційних зв'язків тощо. Проникнення організованого шахрайства в економіку супроводжується збільшенням прибутковості кримінального бізнесу, розширенням чисельності та якісною зміною складу організованих груп, зокрема залученням до них висококваліфікованих фахівців.

Актуальність вивчення шахрайства, що вчиняється організованою групою, зумовлюється тим, що шахрайство визнано чи не найбільш високопрофесійним і рецидивним виявом корисливої злочинності. Заволодіння чужим майном шляхом обману або зловживання довірою, на відміну від інших форм розкрадання, завдає найвідчутніших матеріальних збитків, позаяк зумовлено тривалою та ретельною підготовкою. Внаслідок зазначеного, шахрайство складно розкривається і розслідується, його специфіка вимагає спеціальних знань у галузі не лише юриспруденції, а й психології, психіатрії, судової медицини, техніки та інших сфер людської діяльності.

З огляду на перелічене, вбачається нагальна потреба глибокого і всебічного дослідження організованого шахрайства, зокрема сучасного стану цього виду злочинності, його чинників, а також соціально-демографічних, кримінально-правових, морально-психологічних особливостей особистості шахраїв у складі організованих груп. Це надасть змогу виробити дієві заходи протидії шахрайствам, що вчиняються організованою групою.

Прогресивну динаміку сучасного організованого шахрайства визначають не так традиційні причини й умови, як нездатність держави протистояти новому кримінальному явищу, спираючись на застарілі уявлення про кримінологічну природу цих злочинів та заходи боротьби з ними. Незважаючи на чимало

докладених віднещодавна зусиль, спрямованих на запобігання шахрайству, в Україні не вироблено комплексної та адекватної сучасної засадничої політики, що протидіяла б організованому шахрайству. У свідомості науковців і практиків воно, як і колись, розглядається у вузьких рамках радянської доктрини, яка не дає можливості осмислити його нові форми і тенденції.

У ситуації, що склалася, постає потреба відмовитись від колишніх кримінологічних підходів, перейти від фрагментарних теоретичних і прикладних досліджень окремих видів організованого шахрайства до його комплексного вивчення. Зокрема, кримінологами має бути проаналізовано загальні тенденції організованого шахрайства, виявлено його системні зв'язки зі соціальними та кримінологічними явищами, визначено причини й умови вчинення злочинів, розкрито особливості особи, що вчиняє шахрайство у складі організованої групи, запропоновано теоретично та соціально обґрунтовані заходи запобігання шахрайству.

Невирішеність означених проблем у сучасній кримінології свідчить про те, що в ній існує суттєва прогалина, заповнення якої може бути трактовано як актуальне дослідницьке завдання, вирішення якого сприятиме розвитку теорії та практики кримінологічного запобігання шахрайству, що вчиняється організованою групою.

У спеціальній юридичній літературі дослідженню шахрайства приділено достатньо уваги. Наукові основи в розробці теоретичних аспектів шахрайства заклали у своїх розвідках такі вчені, як А. Блага, І. Богатирьов, В. Бурдін, В. Гацелюк, В. Головіна, О. Гумін, О. Джужа, О. Заєць, О. Колб, І. Копотун, О. Курман, А. Микитчак, В. Мойсик, О. Мусієнко, Т. Пазинич, В. Попович, К. Попов, В. Сабодиш, А. Савченко, О. Смаглюк, Л. Стрельбицька, О. Таран, К. Чередник, В. Черней, Г. Чернишов, С. Чернявський, В. Шаблистий, В. Шакур, В. Шепітько та інші.

З-поміж зарубіжних науковців, які досліджували окреслені у заданій сфері проблеми, вирізняються С. Борнстейн, М. Денніс Лінс, Д. Ін, К. Лайдлер, Л. Мейсян, Н. Наффін, К. Сегрейв, С. Ханши, Д. Хант, М. Хейден, С. Цзянь.

Праці зазначених авторів мають важливе наукове і практичне значення, проте не вичерпують усіх аспектів розглядуваної проблеми. Це слугує аргументом на користь актуальності обраної теми та визначає основні напрями її дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації узгоджується з Основними науковими напрямами та найважливішими проблемами фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних і гуманітарних наук Національної академії наук України на 2014–2018 роки, затвердженими постановою Президії НАН України від 20 грудня 2013 р. №179, а також безпосередньо пов'язана з науково-дослідною роботою Закладу вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права». Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради ПВНЗ «Львівський університет бізнесу та права» 26 листопада 2015 р. (протокол № 4), уточнено – 26 листопада 2016 р. (протокол № 7).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є розробка на підставі отриманих результатів аналізу кримінологічної характеристики шахрайства, що вчиняється організованою групою, науково обґрунтованих заходів, спрямованих на усунення пов'язаних із ним проблем правозастосовної практики та вдосконалення правового механізму запобігання зазначеному суспільно небезпечному діянню.

Для досягнення цієї мети було поставлено та виконано такі *завдання*:

- проаналізувати історію розвитку поняття «шахрайство» на тлі вітчизняного і міжнародного законодавства;
- з'ясувати зміст поняття шахрайства, що вчиняється організованою групою, і навести характеристику його системоутворюючих ознак;
- дати оцінку стану, рівня та інших кримінологічно значущих ознак шахрайства, що вчиняється організованою групою;
- здійснити кримінологічну характеристику особи, що вчиняє шахрайство у складі організованої групи;
- встановити причини та умови, які сприяють вчиненню шахрайства у складі організованої групи;

- окреслити загальносоціальні заходи запобігання шахрайству, що вчиняється організованою групою;
- довести необхідність підвищення рівня спеціально-кримінологічного запобігання шахрайству, що вчиняється організованою групою;
- дослідити віктимологічну профілактику шахрайства, що вчиняється організованою групою.

Об'єктом дослідження є система суспільних відносин, які виникають у процесі організації та здійснення запобігання шахрайству, що вчиняється організованою групою.

Предмет дослідження – особливості кримінологічної характеристики шахрайства, що вчиняється організованою групою.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційної роботи склали філософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи дослідження, закони та категорії матеріалістичної діалектики і теорії пізнання. Методологічний інструментарій охоплює *метод аналізу* та *історико-правовий метод* (підрозділи 1.1, 1.2). *Системно-структурний метод, методи синтезу й аналізу* дали змогу ґрунтовно вивчити поняття «шахрайство» з його характерними ознаками та «організована злочинність» (підрозділи 1.1, 1.2). *Конкретно-соціологічні* (узагальнення та вивчення судових справ, кримінальних проваджень та опрацювання результатів опитування), *статистичний, порівняльний і документальний методи* використано для з'ясування стану, структури й динаміки організованого шахрайства в Україні, кримінологічної характеристики особистості шахрая – учасника організованої групи (підрозділи 2.1, 2.2). *Порівняльно-правовий метод* застосовано для пошуку шляхів запобігання вчиненню шахрайства організованою групою (підрозділи 3.1, 3.2).

Емпіричну базу дослідження становлять: огляд судової та слідчої практики, статистичні дані Офісу Генерального прокурора за 2018 – 2021 рр., інформація з Єдиного реєстру досудових розслідувань, Єдиного реєстру судових рішень; результати анкетування з проблем формування особистості учасників організованої групи та вдосконалення шляхів запобігання вчиненню цієї категорією шахрайства (за період 2020 р. у Львівській, Закарпатській та Київській областях; загалом

опитано 300 працівників Національної поліції України і 300 осіб, засуджених за вчинення шахрайства у складі організованої групи).

Наукова новизна одержаних результатів. У науковій роботі представлено результати системного аналізу шахрайства, що вчиняється організованою групою, з урахуванням сучасних кримінологічних тенденцій та останніх змін кримінального законодавства.

У дисертації обґрунтовано низку нових положень, висновків і рекомендацій, зокрема:

вперше:

– інтерпретовано поняття та ознаки шахрайства, вчиненого організованою групою. Шахрайство, вчинене організованою групою, – це складне соціально-правове явище, що має низку об’єктивних і суб’єктивних ознак. До його об’єктивних ознак належать: стабільність основного складу та ієрархічна структура шахрайських груп; сталість форм і методів злочинної діяльності; ретельний підбір нових членів групи з урахуванням їхніх професійних навичок; робота під прикриттям легальних комерційних структур; технічна оснащеність, високий інтелектуальний потенціал злочинців, гіперлатентність, надання злочинній діяльності зовні законного вигляду та інші. Суб’єктивними ознаками організованого шахрайства є: кримінальна орієнтація членів злочинних груп на систематичне вчинення злочинів шахрайської спрямованості; формування в групі своєрідних етичних правил, що регламентують поведінку співучасників на різних стадіях підготовки та вчинення злочинів;

– встановлено зміст кримінологічних взаємозв’язків між організованим шахрайством і економічною, корисливою, організованою професійною злочинністю, що позиціонує його як одну зі суттєвих загроз економічній безпеці держави. Зазначена взаємодія виявляється у підвищенні ступеня організованості злочинних формувань, їх поступовій відмові від традиційних способів розкрадання на користь «інтелектуальних» шахрайських схем у сфері економічної діяльності, зосередженні злочинної діяльності в найбільш прибуткових та інвестиційно привабливих сферах економіки, екстенсивному й інтенсивному нарощуванні

корупції;

– виявлено причини та умови вчинення шахрайства організованою групою (економічні чинники (низький рівень доходів, безробіття, високий децильний коефіцієнт тощо), відсутність загальної ідеологічної політики та національної ідеї, високий рівень правового нігілізму, негативний вплив засобів масової інформації, вплив корупційних зв'язків);

удосконалено:

– типологію осіб, які вчиняють шахрайство у складі організованих груп: ситуативний тип (вчиняють злочини під впливом криміногенних факторів зовнішнього середовища); злісний тип (охоплює високу частку раніше судимих осіб); особливо злісний тип (професійні злочинці);

– твердження про те, що сучасне організоване шахрайство є яскравим прикладом самодетермінації злочинності у напрямку поглиблення кримінальної спеціалізації, розширення організаційних, технічних, інтелектуальних і фінансових ресурсів для вчинення злочинів та ускладнення структури груп, у тому числі шляхом залучення до злочинної діяльності висококваліфікованих спеціалістів;

– кримінологічно обґрунтовані пропозиції щодо системи запобігання вчиненню шахрайства організованою групою;

набули подальшого розвитку:

– стратегія спеціально-кримінологічного запобігання шахрайству, що вчиняється організованою групою, яка включає такі заходи: вдосконалення системи статистичного аналізу, зокрема доповнення офіційної статистики даними про осіб, які раніше вчиняли злочини у складі організованих груп; організацію фінансового моніторингу за діяльністю суб'єктів господарювання, що перебувають у групі ризику; контроль над операціями з коштами офшорних компаній, створення порталів правової допомоги жертвам шахраїв; розробку інформаційних листів із описом сучасних схем шахрайства, тощо; технічну та інформаційну підтримку підрозділів, які займаються боротьбою з організованою злочинністю; підвищення ефективності роботи правоохоронних органів щодо виявлення та розслідування організованих злочинів;

– положення про те, що для ефективного запобігання шахрайству, що вчиняється організованою групою, потрібен комплекс заходів, спрямований на: підвищення рівня життя населення, що сприяє скороченню злочинності; зниження рівня інфляції, боротьбу зі соціальним розшаруванням суспільства та прихованим безробіттям; активний розвиток соціального забезпечення населення; а також встановлення жорсткого та чіткого контролю за діяльністю фізичних і юридичних осіб; упорядкування фінансового моніторингу; цілеспрямовану боротьбу з корупційною поведінкою;

– рекомендації з організації в рамках структур правоохоронних органів для ефективної боротьби з економічними злочинами спеціалізованих підрозділів, які займаються питаннями відповідальності за шахрайство і запобігання йому.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертації висновки й рекомендації можуть бути використані у: *науково-дослідній діяльності* – для розробки теоретичних питань щодо вивчення проблем боротьби з шахрайством, що вчиняється організованою групою; *правотворчій діяльності* – для подальшого вдосконалення кримінологічних досліджень у сфері запобігання шахрайству, що вчиняється організованою групою; *практичній діяльності* – для оптимізації роботи працівників органів Національної поліції та інших правоохоронних органів із запобігання шахрайству, що вчиняється організованою групою; *навчальному процесі* – під час підготовки відповідних розділів підручників з кримінології, а також навчальних посібників зі спецкурсів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною завершеною науковою працею, в якій сформульовано положення, узагальнення та висновки, рекомендації і пропозиції, обґрунтовані дисертантом на підставі особистих досліджень проблем, пов'язаних із профілактикою запобігання вчиненню шахрайства організованою групою та причинами його вчинення, а також опрацьовано та проаналізовано пласт відповідного законодавства, науково-правових джерел, емпіричного матеріалу.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження апробовано на таких наукових заходах, як: Міжнародна конференція «Актуальні проблеми забезпечення захисту прав та свобод людини в умовах інтеграції України в європейський простір» (м. Львів, 30 жовтня 2020 р.), Всеукраїнська конференція «Вдосконалення правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції» (м. Львів, 26 березня 2021 р.), VII Міжнародна наукова конференція «Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права» (м. Кременчук, 21 – 22 січня 2022 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику» (м. Харків, 21 – 22 січня 2022 р.).

Публікації. Основні результати дослідження викладено в десяти наукових публікаціях, а саме: у шести статтях (із них п'ять – у фахових наукових виданнях України та одна – у періодичному виданні зарубіжної держави) і чотирьох тезах виступів на науково-практичних заходах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, що охоплюють вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 191 сторінку, з яких 141 – основний текст, 15 – список використаних джерел (151 найменування), 19 – додатки.

РОЗДІЛ 1

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ПОНЯТТЯ ТА ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ШАХРАЙСТВА, ЩО ВЧИНЯЄТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ

1.1 Історія розвитку поняття «шахрайство» на тлі вітчизняного та міжнародного законодавства

Кримінально-правові норми щодо обману в майновій сфері є свідченням більш розвиненого економічного стану суспільства порівняно з нормами щодо інших майнових злочинів. Указані посягання виникають і набувають поширення в міру розвитку договірних відносин, економічну основу яких становлять глибокий суспільний поділ праці, панування обміну й товарно-грошових відносин, розвиток торгівлі та інших атрибутів товарного господарства.

В більшості країн світу шахрайство трактується законом як злочин проти власності. Аналізуючи законодавство іноземних держав, можна помітити як певні спільні, так і відмінні риси у тлумаченні власне поняття шахрайства, що зумовлюється передусім економічними, ментальними, політичними, соціальними та іншими чинниками, властивим конкретним державам.

Так, у КК Латвії виокремлено: власне шахрайство, тобто отримання чужого майна чи прав на таке майно шляхом зловживання довірою чи обману (шахрайство) (ч.1 ст. 177); шахрайство, вчинене у великих розмірах або пов'язане з отриманням наркотичних, психотропних, сильнодіючих, отруйних чи радіоактивних речовин, вибухових речовин, вогнепальної зброї чи боєприпасів (ч. 3 ст. 177); страхове шахрайство (ст. 178); навмисне знищення, пошкодження або приховування свого майна з метою отримання страхової суми; крадіжка, шахрайство, привласнення у невеликих розмірах (ст. 180); повторні крадіжка, шахрайство, привласнення (ст. 181) [130, с.189].

Кримінальний кодекс Естонії (ст. 143) визначає шахрайство як «заволодіння чужим майном або придбання права на майно чи інших майнових вигод шляхом

обману». Найбільш суворе покарання за кваліфіковане шахрайство не перевищує шести років позбавлення волі [99, с.137].

Чинний з 1968 р. Кримінальний кодекс Республіки Болгарії встановлює відповідальність за шахрайство в межах розділу КК (IV), у якому об'єднані всі види злочинів, вчинені за допомогою обману.

«Розділ IV. Обман.

Ст.209. (1) Хто з метою отримання для себе або для іншої особи майнової вигоди введе кого-небудь в оману або підтримає оману, яка в нього вже є, і таким чином завдасть їй або іншій особі майнової шкоди, карається за обман позбавленням волі до шести років.

Хто зі зазначеною метою використовує оману, недосвідченість чи непоінформованість будь-якої особи і таким чином завдасть їй чи іншій особі майнової шкоди, карається позбавленням волі до трьох років.

Обман, передбачений попереднім абзацом, у маловажних випадках карається позбавленням волі до одного року або виправними роботами».

Відповідно до ст. 210, обман карається позбавленням волі від одного до восьми років: якщо винний видавав себе за посадову особу або особу, яка діє за дорученням органів влади; якщо вчинено двома та більше особами за попередньою змовою; якщо вчинено посадовою особою або уповноваженою, яка використала для цього свою посаду або повноваження; якщо вчинено повторно, крім маловажних випадків; якщо завдано шкоди у великих розмірах. Згідно зі ст.211, обман, визначений абзацами першим і другим статті 209 та статтею 210, що завдав шкоди в особливо великих розмірах, що є особливо тяжким випадком або небезпечним рецидивом, карається позбавленням волі від трьох до десяти років. Суд може ухвалити конфіскацію в межах, що не перевищують половини майна винного, та обов'язкове поселення.

Використання документа, зміст якого є недостовірним, або підробленого чи фальсифікованого документа для протизаконного отримання чужого рухомого майна з наміром його привласнити карається позбавленням волі до восьми років (ст.212).

У ст.213 передбачається позбавлення волі на строк до трьох років і штраф до десяти левів за вчинення страхового шахрайства [84, с.150–153].

За Кримінальним кодексом Польщі, «хто з метою отримання майнової вигоди змушує іншу особу невикладно розпорядитися своїм чи чужим майном шляхом введення її в оману або використання помилки або нездатності належного розуміння дії, підлягає покаранню позбавленням волі на строк від 6 місяців до 8 років» (§ 1 ст.286).

У § 1 ст. 287 цього Кодексу передбачено окремий вид відповідальності за комп'ютерне шахрайство для тих, «хто з метою отримання майнової вигоди або заподіяння іншій особі шкоди, не маючи на те права, впливає на автоматизоване перетворення, збирання або передачу інформації чи змінює, видаляє або вводить новий запис на комп'ютерний носій інформації».

Якщо обман (*oszustwo*) вчинено на шкоду близькій особі, порушується за заявою потерпілого (§3 ст. 287) [125, с. 180].

На підставі § 279 Кримінального кодексу Данії, «будь-яка особа, котра з метою отримання для себе або для інших осіб незаконної вигоди шляхом незаконного здійснення, підтвердження або використання помилки змушує будь-яку особу вчинити або не вчиняти діяння, що полягає у втраті майна для ошуканої особи чи інших осіб, яких зачіпає ця дія чи бездіяльність, визнається винною у шахрайстві».

Комп'ютерне шахрайство переслідується окремо: «Будь-яка особа, котра з метою отримання для себе або для інших осіб незаконної вигоди незаконно змінює, доповнює або стирає інформацію чи програми, що використовуються для електронної обробки даних, або яка будь-яким іншим способом намагається чіпати результати такої обробки даних, визнається винною у комп'ютерному шахрайстві» (§279 а).

§284 КК Данії встановлює відповідальність для тих, хто «придбає собі чи для інших осіб частку у прибутку, отриману від крадіжки, незаконного привласнення знайдених предметів, привласнення чи розтрати майна, шахрайства,

комп'ютерного шахрайства, зловживання довірою, здирства, неправомірного заволодіння фондами» [132, с. 208–209].

Приклад розвиненої деталізації кримінальної відповідальності за всі види злочинів, що скоюються за допомогою обману (в тому числі за шахрайство), наводить Кримінальний кодекс Голландії, розділ XXV якого, «Обман», включає 18 статей, що передбачають, зокрема, кримінальне покарання для осіб, які з метою отримати незаконні доходи для себе чи когось іншого, присвоюючи неправдиве ім'я або шляхом майстерного прийому, або за допомогою плутаної брехні, схиляють потерпілого відмовитися від власності, зробити доступними дані, що мають грошову вартість у комерції, взяти на себе борг або відмовитися від претензій. Такі особи винні у навмисному введенні в оману та підлягають ув'язненню на строк не більше трьох років або штрафу п'ятої категорії (ст. 326).

КК Голландії встановлює окрему відповідальність за шахрайство у сфері державних постачань.

Згідно зі ст. 332, «особа, яка вдається до будь-якої форми обману в ході постачання на потреби військово-морського флоту чи армії, що могло би становити ризик для безпеки держави у воєнний час, підлягає ув'язненню на строк не більше шести років або штрафу п'ятої категорії» [131, с. 401–412].

З аналізу кримінальних кодексів різних держав випливає, що кожна з них трактує термін «шахрайство» як обман і виділяє його як злочин окремою статтею. Також слід зазначити, що немало держав виокремлюють різні види шахрайства, такі як: комп'ютерне шахрайство, шахрайство у сфері державних постачань, шахрайство, вчинене у великих розмірах або пов'язане з отриманням наркотичних, психотропних, сильнодіючих, отруйних чи радіоактивних речовин, вибухових речовин, вогнепальної зброї чи боєприпасів; страхове шахрайство. А Кримінальний кодекс Голландії у 18 статтях деталізує всі види злочинів, що скоюються за допомогою обману.

Порівняльний аналіз наведених норм про відповідальність за шахрайство доцільно розглядати як невід'ємну умову вдосконалення всього комплексу заходів боротьби зі шахрайством.

До речі, українському кримінальному законодавству шахрайство відоме з часів «Руської правди».

З-поміж рукописів, що дійшли до нас, «Руська правда» була першою стародавньою пам'яткою права слов'ян, у якій значне місце відводилося кримінально-правовій охороні власності [36, с. 8]. Разом з тим у першому джерелі українського права закріплювався лише певний перелік таких злочинів без будь-якої їх систематизації. У «Руській правді» не було виділено окремих понять розбою чи крадіжки. Такі протиправні посягання на власність охоплювалися одним поняттям «татьба» і розумілися як таємне ненасильницьке викрадення чужого майна. Проте у статті «Про човеце» згадується й про шахрайство: «...особа, яка обманом отримала гроші і намагається сховатися в іншій землі, не може користуватися довірою, так само, як і тать (злодій)» [36, с. 8].

Також у Статутах Великого князівства Литовського хоч і були передбачені окремі розділи, присвячені злочинам проти власності [50], втім вони не сформували системи цих злочинів, а також не розкривали їхнього змісту. Звертає на себе увагу той факт, що в статутах Литовських статутів було передбачено певну кількість диференціюючих ознак: предмет посягання, суб'єкт злочину, становість, ознака повторності, місце вчинення посягання тощо.

Саме поняття «шахрайство» у названих законодавчих актах не визначалося. На думку деяких юристів, під шахрайством розумілося розкрадання мошни (мошна – мішечок для зберігання грошей) [82] або з мошни, тобто кишенькова крадіжка [4].

Наступним важливим етапом в історії кримінального законодавства щодо кримінально-правової охорони власності був період, пов'язаний з подіями 1917 р. Кримінально-правові норми доби Директорії спрямовувалися проти розкрадачів державної та громадської власності, злодіїв, шахраїв. Охорону державної власності мав на меті Закон Ради Міністрів УНР 1920 р. «Про підвищення кари за недбайливу охорону, присвоєння, розтрату або знищення скарбового майна». На посилення протистояння шахрайству спрямовувалися норми Закону від 18 липня 1919 р. «Про шахрайство», який складався з витягів із статей Статуту про покарання, що

накладалися мировими судьями; водночас боротьба зі шахрайством велася за ознакою розміру викраденого, кількістю вчинених діянь [47].

Слід зазначити, що в 1919-ому було створено Українську Радянську Соціалістичну Республіку, яка згодом увійшла до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР). У цей же період західноукраїнські землі були розділені між кількома державами: Польщею, Румунією, Чехословаччиною, де до 1932 року продовжував діяти Кримінальний кодекс 1803 р. «Францішкана».

Як слушно вказує В. Грищук, попри те що в період 1917–1921 рр. країна поринула у створення незалежної держави і пройшла шлях від Центральної Ради до Директорії, в УНР було прийнято низку нормативно-правових актів (скасовано смертну кару III Універсалом, а також прийнято Закон від 18 листопада 1917 р. «Про амністію»), процес створення в Україні нового кримінального права був однозначно підпорядкований правозастосовній практиці СРСР [27, с.17].

Зокрема, Декретом РНК № 1 від 24 листопада 1917 р. «Про суд» скасовувалися закони попереднього періоду в разі їх суперечності «революційній совісті і революційній правосвідомості» (1918 року була запроваджена пряма заборона на використання старих законів) [76, с. 50–57; 54]. Положенням про робочий контроль, прийнятим ВЦВК 14 листопада 1917 р., було закріплено пріоритет охорони державної власності. До кодифікування законодавства багато питань кримінально-правової охорони власності дістали відображення у правотворчості суддів, а згодом – у Декреті ВЦВК від 20 червня 1919 р. «Про винятки із загальної підсудності у місцевостях на військовому стані», в якому органи ВНК отримали право «позасудової розправи» за грабіж і розбій.

У той час норми права найчастіше підмінювалися революційною доцільністю. Так, згідно з декретом РНК від 21 жовтня 1919 р. «О борьбе со спекуляцией, хищениями в государственных складах, подлогами и другими злоупотреблениями по должности в хозяйственных и распределительных органах», справи щодо осіб, які вчинили розкрадання, вилучалися зі загальної підсудності народних судів і передавалися до особливого ревтрибуналу справах про спекуляцію при ВНК [76].

Декретом РНК від 5 травня 1921 р. «Об ограничении прав по судебным приговорам» було закріплено такі злочини проти власності, як крадіжка, розбій, грабїж, шахрайство, вимагання, привласнення, розтрата тощо.

Важливі положення містили спільні декрети ВЦВК і РНК від 1 червня 1921 р. «О мерах борьбы с хищением из государственных складов и должностными преступлениями, способствующими хищениям» та від 1 вересня 1921 р. «Об установлении усиленной ответственности для лиц, виновных в хищении грузов во время перевозки их», які стали новим етапом розвитку законодавства про кримінально-правову охорону власності. Більшість положень цих декретів увійшли до першого Кримінального кодексу СРСР [74; 75, с. 293].

Перший Кримінальний кодекс УРСР, затверджений 23 серпня 1922 р. ВУЦВК, фактично дублював положення КК РРФСР 1922 р. Відповідальність за злочини проти власності було передбачено статтями 180 – 199 глави VI КК УРСР, норми якої були спрямовані на захист майнових інтересів власника в нових для країни соціально-економічних умовах. Так, згідно з цим Кодексом, шахрайством визнавалося отримання із корисливою метою майна чи права на майно шляхом обману або зловживання довірою (ст. 187 КК УРСР). У примітці до цієї статті безпосередньо було роз'яснено поняття обману – це повідомлення неправдивих відомостей і завідоме приховання обставин, повідомлення яких є обов'язковим. Розуміння предметів шахрайства та видів обману (активного і пасивного) повністю збігалося зі сучасним.

У 1927 р. було прийнято наступний (другий) Кримінальний кодекс УРСР, який також практично не відрізнявся від КК РРФСР 1922 р. Система злочинів і ознаки складів більшості злочинів проти власності у новому КК УРСР перейшли із КК УРСР 1922 р.

Визначальним джерелом права, що діяло на території II Речі Посполитої, до складу якої входила частина українських земель, був Кримінальний кодекс, прийнятий 11 липня 1932 р. Цей Кодекс неофіційно називали Кодексом Макаревича [150]. У ньому злочинам проти власності присвячувався розділ 39, де

було чітко розмежовано насильницькі і ненасильницькі злочини проти власності, а предметом більшості таких посягань названо чужу рухому річ.

Прийнята в 1936 р. Конституція СРСР офіційно надала поняттю «власність» виключно економічного змісту.

З метою усунення існуючих суперечностей щодо питань кваліфікації розкрадань і встановлення єдності законодавства про кримінальну відповідальність за їх вчинення Президія Верховної Ради СРСР 4 червня 1947 р. видала два накази: «Об уголовной ответственности за хищение государственного и общественного имущества» та «Об усилении охраны личной собственности граждан» [12], якими було встановлено диференційовану відповідальність за посягання не лише на соціалістичну та особисту власність, а й – щодо першої – на державну і колективну власність.

1958 року Верховною Радою СРСР було прийнято Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, які стали фундаментом для нового КК УРСР. Третій, останній, Кримінальний кодекс УРСР егалітарної доби набрав чинності 1 квітня 1961 р. Саме цей нормативно-правовий акт відобразив історичний факт перетворення соціалістичної (державної) власності на панівну форму в УРСР.

Приміром, глава КК УРСР «Злочини проти соціалістичної власності» була розміщена перед главою «Злочини проти особистої власності громадян», чим наголошувалося на пріоритетності державної форми власності.

Проте пріоритет державного перед особистим (індивідуальним) не обмежувався формальним рознесенням відповідних складів у різні глави, які були розташовані у визначеному порядку. Основна відмінність полягала ще й у більш широкій і докладній регламентації посягань (передбачені були і суворіші санкції), їх способів саме на соціалістичну (державну, колективну) власність, аніж на особисте (індивідуальне) майно громадян. Доктриною кримінального права егалітарної доби було запропоновано розрізняти «відносини власності» як об'єкт злочинів проти власності та «майно» як предмет цих злочинів [115, с. 55], під яким

розуміли «сукупність речей, певну сукупність матеріальних предметів зовнішнього світу», однак майнові права як предмет таких посягань фактично виключалися.

З 1991 року в Україні розпочався період лібералізації кримінального законодавства, який завершився прийняттям першого Кримінального кодексу незалежної України. Він набрав чинності 11 вересня 2001 р., і в ньому норми, спрямовані на охорону власності, були закріплені у розділі VI Особливої частини.

Хоча суттєві новели КК 2001 р., порівняно з КК 1960 р., базувалися на прогресивних досягненнях як теорії кримінального права, так і кримінологічної науки та практики, попри це, на нашу думку, вони не повною мірою були засновані на ліберальних принципах. Скажімо, в КК України 2001 р. під шахрайством (у первісній редакції) розумілося заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою [46, с.182].

Укотре вітчизняне кримінальне законодавство було оновлено 22 листопада 2018 р. В основу певних змін було покладено принцип соціальної справедливості, за яким кожна кримінально-правова санкція повинна не тільки відповідати ступеню суспільної небезпечності описаного в законі діяння, а й узгоджуватися зі санкціями, передбаченими за вчинення інших злочинів такого самого ступеня тяжкості, а також давати суду можливість індивідуалізувати покарання з урахуванням обставин конкретного злочину [46].

Звісно, зміни до чинного Кримінального кодексу України вносилися, однак з приводу контексту визначення поняття «шахрайство», зокрема щодо вчинення його організованою групою, доречно стверджувати, що зміст ч. 4 ст. 190 КК України «Шахрайство, вчинене в особливо великих розмірах або організованою групою» [56] відповідає первісній редакції.

1.2 Поняття «шахрайство, вчинене організованою групою» та його системоутворюючі ознаки

Вивчення ознак спільної злочинної діяльності в руслі дослідження організованого шахрайства не випадкове. На думку опитаних, суперечності, що

виникають через відсутність універсальних критеріїв диференціації форм спільної злочинної діяльності, призводять до того, що лише 10% шахрайств, які вчиняються організованими групами, дістають відповідну правову оцінку. Водночас більшість (90%) діянь кваліфікуються судами як злочини, вчинені групою осіб за попередньою змовою, що суттєво спотворює уявлення про обсяг і динаміку організованого шахрайства (Додаток В).

Цей висновок підтверджує офіційна статистика. Станом на 2021 р. було вручено 39% повідомлень про підозру від загального обсягу зареєстрованих кримінальних правопорушень за ст. 190 КК України та лише 1,5% від обсягу шахрайств, вчинених учасниками організованих груп, а щодо групи осіб – 2,5% [123].

До речі, термін «організованість» не може трактуватися виключно як формально-юридичний показник стійкості та згуртованості учасників групи. Не менш важливим є його кримінологічний зміст, що дає змогу розширити поняттєві рамки організованого шахрайства, включивши до нього характеристики внутрішнього устрою групи, дії з планування, підготовки і вчинення шахрайства та супутніх йому злочинів, а також подальші дії щодо укриття слідів злочину.

Таким чином, кримінологічне поняття організованого шахрайства є набагато ширшим за кримінально-правове. Воно охоплює сукупність злочинів та ієрархічно побудованих організованих груп і злочинних організацій, які вчиняють шахрайства та супутні їм злочини, у певному регіоні за певний період часу.

Кримінологічна оцінка організованого шахрайства передбачає пошук надійних показників, аналіз яких допоможе охарактеризувати його системні властивості, виявити структуру, динаміку і тенденції.

Вважаємо, що такими показниками можуть бути виявлені дані про зареєстровані шахрайства, вчинені організованими групами, за ч. 4 ст. 190 КК України, результати аналізу кримінальних проваджень і судових справ, розглянутих у період з 2018 по 2021 роки, а також дані опитування співробітників слідства та суду.

Саме сукупний аналіз цих показників надасть можливість відобразити функціональні та структурні характеристики досліджуваного явища і сформувати статистичну картину організованого шахрайства якнайінформативнішою.

Поряд із показниками та одиницями кримінологічного виміру потрібно обумовити період статистичного спостереження. В українській юридичній літературі немає загально визнаної початкової точки відліку. Вибір хронологічних рамок дослідження обумовлюється завданнями, що стоять перед дослідником, і доступністю інформаційних ресурсів.

Аналіз «довгих» статистичних рядів щодо організованого шахрайства вважаємо недоцільним, позаяк за минуле століття Україна пережила кілька періодів кардинального реформування, змінювалися ідеологія, економічний устрій, кримінальне законодавство. У таких умовах проведення порівняльного дослідження організованого шахрайства без поправки на безліч історичних фактів видається некоректним, а з їх урахуванням – неможливим. Із огляду на це вважаємо доречним обмежити хронологічні рамки роботи так званим сучасним етапом розвитку організованої злочинності, визначеним нами в межах 2018 – 2021 років.

Здійснюючи кримінально-правовий аналіз організованих форм шахрайства, важливо відзначити різноманіття критеріїв їхнього розмежування. Умовно їх можна поділити на три групи:

- суб’єктивні ознаки (ступінь узгодженості між учасниками, суб’єктивний зв’язок між ними, наявність єдиного злочинного наміру);
- об’єктивні критерії (кількісний склад, структура, характер злочинної діяльності, тяжкість вчинених групою діянь);
- об’єктивно-суб’єктивні ознаки.

Законодавче визначення групи осіб за попередньою змовою, організованої групи орієнтує практику на використання об’єктивно-суб’єктивних критеріїв, що є цілком обґрунтованим через ускладнення сучасних форм спільної злочинної діяльності.

Кримінальний закон наділяє групу осіб за попередньою змовою двома об’єктивними ознаками (кількістю осіб та наявністю попередньої домовленості), організовану групу – ознаками стійкості (об’єктивно-суб’єктивний критерій) та наявності спеціальної мети об’єднання – вчинення одного чи кількох злочинів, а злочинну організацію – властивістю структурованості (об’єктивно-суб’єктивний критерій), можливістю об’єднувати в собі кілька організованих груп (об’єктивна

характеристика) та метою спільного вчинення одного або кількох тяжких чи особливо тяжких злочинів для отримання прямо чи опосередковано фінансової або іншої матеріальної вигоди.

Проблема, однак, полягає в тому, що ключові ознаки організованих формувань (стійкість організованої групи та структурованість злочинної організації) мають оціночний характер і вкрай суперечливо тлумачаться на практиці.

Зокрема, досі не розроблено універсального підходу до визначення ознаки стійкості організованої групи.

З погляду семантики термінів, що використовуються, побутує підхід, який розділяє стійкість та інші характеристики організованої групи [7].

Ознаками організованої групи, за задумом авторів проєкту нового КК, мають бути: а) участь у ній декількох осіб; б) наявність факту їх попереднього, до початку вчинення злочинів, об'єднання в групу; в) стійкість групи; г) наявність спрямованості на вчинення одного або кількох злочинів, – а ознаками злочинної організації: а) участь у ній невизначеної кількості осіб; б) згуртованість її; в) наявність спрямованості на вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів [94].

Розширення ознак організованої діяльності було неоднозначно сприйнято в юридичній науці. Зокрема, Р. Галіакбаров часто дорікав прихильникам цієї позиції кримінологізації кримінального права привнесенням у законодавче визначення організованої групи кримінологічних характеристик. Із цим твердженням можна погодитись лише частково. З одного боку, в умовах розширення та ускладнення форм спільної злочинної діяльності потрібно конкретизувати критерії їхньої диференціації. В цьому аспекті формування комплексної кримінально-правової та кримінологічної характеристики організованої групи видається своєчасним і необхідним. З іншого боку, доповнення законодавчого визначення (ч. 4 ст. 28 КК України) кримінологічними ознаками навряд чи є доцільним через високий рівень їх мінливості та ризик нагромадження нормативної конструкції.

Зручним виходом зі ситуації став підхід, орієнтований на об'єднання в ознаці стійкості всіх кримінологічних характеристик організованої групи.

Так, у постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 25 жовтня 1959 року серед

критеріїв, що визначають стійкість банди, було названо такі: «попередня змова та злочинні зв'язки між її учасниками, єдність злочинних цілей, розподіл функцій між учасниками організованої групи, попереднє встановлення об'єктів нападу та способів злочинної діяльності» [105].

Практика свідчить (вирок № 80513340, 18.03.2019, Октябрський районний суд м. Полтави): в один із днів початку літа 2015 року невідома особа, справа щодо якої виділена в окреме провадження (далі – Невідома особа), реалізуючи свій злочинний умисел на створення організованої злочинної групи (далі – ОЗГ), перебуваючи у м. Полтаві, зустрівся зі своїми знайомими, членами Полтавського обласного осередку Національного визвольного руху «Правий сектор» – ОСОБА_11 та ОСОБА_12 і запропонував їм під своїм керівництвом вчиняти розбійні напади, вимагання, примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань громадян, на яких він вкаже, тим самим залучивши їх до складу ОЗГ, на що останні погодилися. Таким чином Невідомою особою під його керівництвом було створено ОЗГ, до складу якої ввійшли ОСОБА_11 та ОСОБА_12. Стійкість створеної ОЗГ була забезпечена стабільним складом її учасників із 3 осіб. Усі без винятку члени організованої злочинної групи входили до Полтавського обласного осередку Національного визвольного руху «Правий сектор» та під виглядом «народної боротьби зі злочинністю» вчиняли напади на мешканців Полтавської області під приводом нібито боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, ігровим бізнесом, проституцією тощо, маючи при цьому на меті особисте збагачення через заволодіння коштами, ювелірними виробами та іншим майном потерпілих [95].

Ще один випадок із судової практики тлумачить правильне розуміння стійкості організованої групи. Вироком Хмельницького міжрайонного суду встановлено, що органом досудового розслідування ОСОБА_1 обвинувачується у вчиненні кримінальних правопорушень передбачених ч.4 ст.190 КК України, а саме заволодіння чужим майном шляхом обману (шахрайство), вчиненому повторно, організованою групою, за наступних обставин.

Досудовим розслідуванням встановлено, що будучи раніше судимим за майнові злочини, маючи незняту та непогашену судимість, ОСОБА 1 вирішив збагатитися шляхом незаконного заволодіння майном громадян шляхом шахрайства. Перебуваючи в Державній установі «Хмельницький слідчий ізолятор» (далі СІЗО), за підозрою у вчиненні майнових злочинів, останній на шлях виправлення не став та вирішив продовжити злочинну діяльність і визначив вчинення злочинів, пов'язаних із заволодінням чужим майном, як основне джерело свого збагачення та існування.

Переслідуючи прямий умисел, направлений на здійснення протиправних дій в сфері злочинів проти власності, в вересні 2016 року організував злочинну групу у складі ОСОБИ 2, ОСОБИ 3, ОСОБИ 4, а в подальшому, у жовтні 2016 року, до складу групи на добровільних засадах увійшла ОСОБА_1

Так, ОСОБА 1 перебуваючи з лютого 2016 році в СІЗО, познайомився там з ОСОБОЮ 3 та ОСОБОЮ 2, які також раніше були судимі за майнові злочини та відповідно з липня 2016 та квітня 2015 перебували в СІЗО. Для реалізації своїх злочинних намірів ОСОБА 1 розробив злочинний план, який полягав у заволодінні майном громадян шляхом шахрайства, для чого вирішив створити стійку злочинну організовану групу.

До складу вказаної групи, на початку вересня 2016 року, як співучасників залучив на добровільних засадах своїх нових знайомих ОСОБУ 2 та ОСОБУ 3, яким довів розроблений єдиний план злочинної діяльності щодо вчинення шахрайств, розподіливши при цьому їх функції, спрямовані на досягнення цього плану, шляхи прикриття своєї злочинної діяльності, отримання та розподілу незаконних матеріальних благ між членами організованої групи.

Розуміючи, що перебуваючи в СІЗО ОСОБА 1, ОСОБА 2 та ОСОБА 3, не зможуть в повній мірі реалізувати свої злочинні наміри у зв'язку з чим, як співвиконавців, в вересні 2016 року, залучили до складу групи ОСОБУ 4 та в подальшому, з жовтня 2016 року, ОСОБА_1, які перебували на волі.

Згідно розробленого плану, ОСОБА 1 взяв на себе роль організатора та виконавця злочинів ОСОБА 2, ОСОБА 3, ОСОБА 4 та ОСОБА_1 виступили співвиконавцями вчинення злочинів.

Дані особи підтримували між собою відносини та перебували у дружніх і близьких стосунках, а саме ОСОБА 1, ОСОБА 3 та ОСОБА 2 на час вчинення злочинів перебували в СІЗО м. Хмельницького. Також, ОСОБА 3 тривалий час перебував в дружніх стосунках із ОСОБОЮ 4, з яким раніше разом відбував покарання і який перебуваючи на волі через спільних знайомих познайомився із ОСОБА_1

Стійкість організованої групи виражалася в стабільних, міцних внутрішніх зв'язках між її учасниками, існуванні певних правил поведінки, спільної мети, яка базувалася на бажанні кожного з них отримувати стабільні незаконні прибутки для задоволення власних потреб у виді грошових коштів, а також в обізнаності кожного учасника організованої групи у плані вчинення злочинів, розробленого ОСОБОЮ 1 і узгодженого з іншими учасниками організованої групи, який полягав у поетапному його виконанні.

Під час вчинення злочинів членами організованої групи використовувалися засоби зв'язку, а саме мобільні телефони за номерами: НОМЕР_1, НОМЕР_2, НОМЕР_3, НОМЕР_4, НОМЕР_5, НОМЕР_6, НОМЕР_7, НОМЕР_8, НОМЕР_9.

Таким чином, підготувавши знаряддя і засоби для полегшення вчинення злочинів, учасники групи з вересня 2016 року зорганізувались для спільної злочинної діяльності у стійку злочинну групу і згідно розподілених між собою ролей стали готуватись до таємного заволодіння майном громадян.

З вересня 2016 року по січень 2017 року ОСОБА 1, ОСОБА 2, ОСОБА 3, ОСОБА 4 та ОСОБА_1, діючи в складі організованої групи вчинили ряд злочинів, направлених на заволодіння чужим майном шляхом обману на території м. Хмельницького та Хмельницької області.

Так, ОСОБА 1, дізнаючись через мережу інтернет, а саме через сайт оголошень «OLX», про продаж громадянами певного товару, телефонував до потерпілих та представлявся покупцем та повідомляв про бажання придбати їхній

товар. Однак, у зв'язку із тим, що він перебуває в іншому місті, то за товаром прийде його родич чи знайомий, в ролі яких виступали співучасники ОСОБА 4 або ОСОБА_1, а кошти за товар, він перерахує на банківську картку продавця.

В подальшому, при зустрічі з потерпілими, ОСОБА 4 або ОСОБА_1 забирали товар, а ОСОБА 3, перебуваючи в одній камері СІЗО з ОСОБОЮ 1, після того як ОСОБА 4 або ОСОБА_1 повідомляли останнього про належну якість товару, відправляв із номера мобільного оператора «ТриМоб» з кодом №091 заздалегідь підготовлене неправдиве смс-повідомлення на номери потерпілих про зарахування коштів на їх банківську картку, хоча в дійсності кошти не надходили.

Після цього, потерпілі будучи обмануті даним смс-повідомленням про зарахування коштів на їх банківську картку, передавали майно ОСОБИ 4 або ОСОБА_1, які після його отримання вживали заходів щодо його реалізації, а отримані кошти розподілялися між співучасниками.

У випадках коли потерпілі перевіряли дійсність надходження коштів на їх карткові рахунки та телефонували на номер з якого надійшло смс-повідомлення, ОСОБА 3, з метою недопущення ідентифікації голосу ОСОБИ 1, відповідав на вказані дзвінки та запевняв потерпілих про дійсність надходження грошових коштів, однак в зв'язку з технічним збоєм програми час обробки операції дещо збільшується.

Крім того, ОСОБА 2 підтримуючи по мобільному телефону зв'язок з ОСОБОЮ 1 та ОСОБОЮ 3, координував дії співучасників, які перебували на волі – ОСОБОЮ 4 та ОСОБА_1, з приводу отримання майна потерпілих, подальшої його реалізації та розподілу грошових коштів.

З метою недопущення викриття злочинної діяльності ОСОБА 1, ОСОБА 3 та ОСОБА 2, змінювали свої ролі.

Стійкість організованої групи забезпечена за рахунок її стабільного складу, планування злочинної діяльності, розподілу ролей і координації дій співучасників, з метою досягнення загальної злочинної мети [136].

На наш погляд, під стійкістю слід розуміти довготривалість існування групи, непорушність і сталість стабільних злочинних зв'язків, що зумовлюється наявністю

організатора та виконанням ним організаційних функцій, плануванням кількох злочинних актів, метою котрих найчастіше є отримання незаконних доходів, частина з яких використовується для забезпечення функціонування групи.

Для розмежування групи осіб за попередньою змовою та організованої групи в судовій практиці почали застосовувати такий показник стійкості групи, як наявність у її складі організатора. Так, у постанові Верховного Суду від 27 листопада 2018 року вказано, що в постанові №338/378/16-к колегія суддів другої судової палати Касаційного кримінального суду зазначила таке: за змістом ч.3 ст.28 Кримінального кодексу, під організованою групою належить розуміти внутрішньо стійке об'єднання трьох і більше осіб, яке було попередньо утворене з метою вчинення низки злочинів або тільки одного, але який потребує ретельної підготовки; при цьому стійкість організованої злочинної групи полягає в її здатності забезпечити стабільність свого функціонування, тобто ефективно протидіяти факторам, що можуть її дезорганізувати, – як внутрішнім, так і зовнішнім [16].

Як убачається зі змісту ухвали апеляційного суду, доводи сторони захисту про хибну кваліфікацію обґрунтовано визнані безпідставними. Зокрема, апеляційна ланка погодилася з висновком суду першої інстанції, що вчинення засудженими злочину було ретельно спланованим, а кожен з учасників мав конкретні ролі, які взаємодоповнювали одна одну та були спрямовані на досягнення єдиної корисливої мети – збагачення за рахунок заволодіння чужим майном шляхом вчинення розбійного нападу.

Апеляційна інстанція погодилася з правильністю наведеного у вирокі місцевого суду обґрунтування того, що один зі засуджених є організатором угруповання. Він відповідно до взятих на себе зобов'язань координував дії інших учасників: ініціював, регулював і спрямовував їхню діяльність; придбав пістолет, який у подальшому був використаний для залякування потерпілої під час розбійного нападу; цікавився графіком виїздів потерпілого на сезонні роботи; втягнув у злочинну діяльність неповнолітнього, який разом із ним, використовуючи заздалегідь підготовлені маски на обличчя, мотузку і попередньо

придбаний пістолет, учинив розбійний напад на будинок потерпілого. Наведені обставини свідчать про наявність усіх основних ознак організованої групи. Тому касаційні скарги були відхилені [15].

Також трапляються ситуації в практиці коли група осіб, яка була створена з метою вчинення злочину, а саме шахрайства, переростає в організовану групу. Вінницьким міським судом встановлено, що до міського суду Вінницької області надійшло клопотання старшого слідчого в ОВС СУ ГУНП у Вінницькій області капітана поліції ОСОБА_3, в рамках кримінального провадження № 12018020100000215 внесеного до ЄРДР 24.02.2018, про продовження строку тримання під вартою відносно ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_1, який підозрюється у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 28, ч. 4 ст. 190 КК України.

Клопотання мотивовано тим, що досудовим розслідуванням встановлено, що ОСОБА_1, будучи раніше неодноразово засудженим за злочини проти власності, на шлях виправлення не став, а знову вчинив нові злочини.

Так, ОСОБА_1, не маючи постійного місця роботи та джерел заробітку, з метою отримання грошових коштів для особистих потреб шляхом обману, залучивши для реалізації своїх протиправних намірів ОСОБА_4 та ОСОБА_5 спільно з якими, заздалегідь, тобто до початку злочинів домовившись про спільне їх вчинення, та в подальшому заволодівали чужим майном за наступних обставин.

В період часу з 13 лютого 2018 року по 23 лютого 2018 року, ОСОБА_1, ОСОБА_4 та ОСОБА_5, діючи умисно та за попередньою змовою, дотримуючись раніше розробленого плану вчинення злочину з чітким розподілом ролей між учасниками, чітко усвідомлюючи протиправний характер своїх дії, керуючись корисливим мотивом та переслідуючи корисливу мету, шляхом обману, під приводом купівлі – продажу сільськогосподарської продукції, заволоділи 108,51 тонною зерна гречки належної ОСОБА_6 та ОСОБА_7, яку реалізували за готівку ОСОБА_8

Згідно висновку судового експерта Вінницького відділення Київського науково – дослідного інституту судових експертиз за результатами проведення

товарознавчої експертизи №4761/17-21 від 24.09.2018, ринкова вартість 108.51 тон цільного зерна гречки врожаю 2017 року, станом на 23.02.2018, складала 900633,00 грн. (дев'ятсот тисяч шістсот тридцять три грн. 00 коп.).

Отже завдана кримінальним правопорушенням шкода складає 900633,00 гривень, що становить 1022 неоподаткованих мінімумів доходів громадян на момент вчинення злочину.

Таким чином, своїми умисними діями, ОСОБА_1 вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 28, ч. 4 ст. 190 КК України, тобто шахрайство в особливо великих розмірах, вчинене за попередньою змовою групою осіб.

Продовжуючи свою злочинну діяльність, ОСОБА_1, переслідуючи мету особистого збагачення шляхом вчинення шахрайств на території України, не пізніше ніж у квітні 2018 року, створив та очолив організовану злочинну групу, до складу якої залучив своїх знайомих, а саме ОСОБА_4 та ОСОБА_5.

Підґрунтям до створення організованої злочинної групи стали засновані на взаємній довірі стосунки ОСОБА_1 з ОСОБА_4, також тісні стосунки між ОСОБА_4 та ОСОБА_5, оскільки останній являється нареченим його доньки.

Реалізуючи свій злочинний умисел, усвідомлюючи успішність випробуваної раніше злочинної схеми, ОСОБА_1, розробив план злочинної діяльності щодо заволодіння майном громадян на території України, під приводом здійснення купівлі – продажу сільськогосподарської продукції, який повідомив ОСОБА_4 та ОСОБА_5. Залучення останніх було викликано тим, що відповідно до вказаного плану протиправної діяльності ОСОБА_1 не мав наміру безпосередньо контактувати з потерпілими, покупцем та водіями вантажівок, а також розумів, що самому виконати всі дії, направлені на його реалізацію, йому не вдасться через наявність багатьох перешкод у вигляді необхідності одночасно здійснювати ряд дій, а саме: обман потерпілих, покупців та водіїв вантажних автомобілів, супроводження вантажу сільськогосподарської продукції, контроль за розвантаженням сільськогосподарської продукції, отримання готівкових коштів від продавців за реалізацію належної потерпілим сільськогосподарської продукції.

Відповідно до плану створення та діяльності організованої групи, ОСОБА_1, поклав на себе обов'язки керування та забезпечення фінансування злочинної діяльності організованої групи - підшукування потенційних потерпілих, підшукування документів з реквізитами діючих суб'єктів господарювання, підшукування мобільних терміналів, сім-карток операторів мобільного зв'язку.

Так, ОСОБА_1 відвів собі роль організатора організованої групи та її керівника, згідно з цим усі інші співучасники створеної ним організованої групи, повинні були підпорядковуватися йому, відповідати за певний напрямок злочинної діяльності, безумовно, чітко і своєчасно виконувати всі його вказівки, настанови та вимоги. При цьому ОСОБА_1 визначив, що він крім безпосередньої участі у вчиненні злочинів у складі створеної ним організованої групи, як організатор централізовано буде керувати діями всіх співучасників, визначати суми коштів, які будуть отримувати учасники організованої групи в результаті вчинення злочинів, і здійснювати розподіл цих коштів між її учасниками, а інші члени організованої групи, будуть безпосередньо підпорядковуватися йому.

В цей же час, ОСОБА_1, переконавши ОСОБА_4 та ОСОБА_5 в можливості швидкого незаконного збагачення, а саме заволодіння чужими майном шляхом обману, повідомив їм розроблений ним план злочинних дій.

ОСОБА_1 - як організатор і керівник групи, здійснював загальне керівництво організованою ним злочинною групою, планування її протиправної діяльності в цілому та визначення функцій інших учасників групи; забезпечував групу мобільними терміналами, СІМ-картками операторів мобільного зв'язку; безпосередньо спілкувався з потерпілими, водіями вантажівок, покупцями сільськогосподарської продукції; визначав спосіб та порядок спілкування з потерпілими, водіями вантажівок, покупцями сільськогосподарської продукції інших учасників злочинної групи; залучав до вчинення шахрайства не освідомлених про злочинну діяльність інших осіб; розподіляв отримані внаслідок реалізації чужої сільськогосподарської продукції, якою заволоділи шляхом обману, грошові кошти між учасниками злочинної організованої групи.

ОСОБА_4 – як пособник та виконавець, діючи у складі організованої та очолюваної ОСОБА_1 групи, допомагав останньому у заволодінні чужими майном шляхом обману; здійснював спільно з ОСОБА_5 відібрання зразків сільськогосподарської продукції в місцях її збереження потерпілими; безпосередньо спілкувався з потерпілими, водіями вантажівок, покупцями сільськогосподарської продукції; контролював процес завантаження та розвантаження сільськогосподарської продукції; передавав водіям вантажівок бланки товарно – транспортних накладних необхідних для безперешкодного розвантаження на елеваторі та, у разі необхідності оплачував послуги перевезення; отримував від водіїв вантажівок товарно – транспортні накладні з відміткою про розвантаження; передавав покупцеві товарно – транспортні накладні з відміткою про розвантаження та отримував від нього готівкові кошти за реалізацію отриманої шляхом обману сільськогосподарської продукції; передавав отримані від покупця готівкові кошти ОСОБА_1

ОСОБА_9 – як пособник та виконавець, діючи у складі організованої та очолюваної ОСОБА_1 групи, допомагав останньому у заволодінні чужими майном шляхом обману; формував скриньки електронної пошти з реквізитами вказаними ОСОБА_1; формував оголошення на різних сайтах всесвітньої мережі «Інтернет» щодо купівлі – продажу сільськогосподарської продукції; підшукував у всесвітній мережі «Інтернет» копії первинних статутних документів діючих суб'єктів господарювання (витяги про реєстрацію, статuti, копії паспортів директорів та засновників, інше); здійснював замовлення через мережу «Інтернет» печаток з реквізитами діючих суб'єктів господарювання; здійснював спільно з ОСОБА_4 відібрання зразків сільськогосподарської продукції в місцях її збереження потерпілими; возив ОСОБА_1 в місця вказані останнім як необхідні для вчинення шахрайства; супроводжував у ролі водія ОСОБА_4 в момент контролювання останнім процесу завантаження та розвантаження сільськогосподарської продукції; передавав водіям вантажівок бланки товарно – транспортних накладних необхідних для безперешкодного розвантаження на елеваторі; передавав покупцеві товарно – транспортні накладні з відміткою про розвантаження та отримував від

нього готівкові кошти за реалізацію отриманої шляхом обману сільськогосподарської продукції; передавав отримані від покупця готівкові кошти ОСОБА_1

Таким чином, об'єднавши дії ОСОБА_4 та ОСОБА_5, довівши до останніх план вчинення злочинів, розподіливши ролі всіх учасників організованої групи та, з метою особистого збагачення, спрямувавши їх на вчинення злочинів, а саме заволодіння чужими майном шляхом обману, керуючи їх діями і координуючи їх, забезпечуючи умови для функціонування та приховування злочинної діяльності, ОСОБА_1 створив стійку організовану злочинну групу.

В період часу з травня 2018 року по 7 листопада 2018 року, ОСОБА_1, ОСОБА_4 та ОСОБА_5 діючи у складі організованої та очолюваної ОСОБА_1 злочинної групи, вчинили низку злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням чужим майном (сільськогосподарською продукцією), шляхом обману, зокрема: в період часу з квітня 2018 року по 6 червня 2018 року, ОСОБА_1 ОСОБА_4 та ОСОБА_5, діючи умисно та у складі організованої злочинної групи, дотримуючись раніше розробленого плану вчинення злочину з чітким розподілом ролей між учасниками, чітко усвідомлюючи протиправний характер своїх дії, керуючись корисливим мотивом та переслідуючи корисливу мету, шляхом обману, під приводом купівлі – продажу сільськогосподарської продукції, заволоділи належною фермерському господарству «Заборозновецьке» сільськогосподарською продукцією, а саме соєю продовольчою в кількості 81,42 тонна, загальною вартістю з ПДВ 985182, 00, чим завдали шкоду на вищевказану суму.

Отже завдана кримінальним правопорушенням шкода складає 985182,00 (дев'ятсот вісімдесят п'ять сто вісімдесят дві грн., 00 коп.) гривень, що становить 1118 неоподаткованих мінімумів доходів громадян на момент вчинення злочину.

Таким чином, своїми умисними діями, ОСОБА_1 вчинив злочин передбачений ч. 4 ст. 190 КК України, тобто заволодіння чужим майном шляхом обману (шахрайство), вчинене повторно, організованою групою та в особливо великих розмірах [14].

Але на практиці трапляються винятки з цього правила. Йдеться про нещодавно

організовані групи, в яких іще не виділився лідер або має місце колективне управління, а також про формування, які в силу специфіки злочинної діяльності та характеру внутрішніх взаємовідносин просто не можуть мати одного керівника (наприклад, групи, які займаються високоінтелектуальними злочинами або об'єднані на основі родинних зв'язків). У таких випадках відсутність лідера не виключає наявності організованої групи, якщо остання має ознаку стійкості.

Завдяки наведеним вище аргументам дещо розширюється ставлення до правових ознак організованої групи, що займається шахрайством.

Відповідно до сучасної судової практики, стійкість організованої групи, що займається шахрайством, може бути трактована як складний симбіоз об'єктивних і суб'єктивних ознак: стабільності складу, чіткої структури; наявності лідера (лідерів); розподілу ролей, можливості використання складних способів вчинення та приховування злочинів; сталості форм злочинної діяльності та ін. Взяті окремо, вони мають факультативний характер. Тільки встановлення більшості їх дає змогу кваліфікувати злочинну групу як організовану.

Деякі науковці в основу терміна, що розглядається, закладають визначення організованої злочинної групи, подане в ст. 2 Конвенції проти транснаціональної організованої злочинності, а саме: організована злочинна група означає структурно оформлену групу в складі трьох або більше осіб, що існує протягом визначеного періоду часу і діє узгоджено з метою здійснення одного або декількох серйозних злочинів або злочинів, визнаних такими відповідно до цієї Конвенції для того щоб одержати, прямо чи опосередковано, фінансову або іншу матеріальну вигоду [113; 138]. Використовуване в документі трактування дозволяє відносити до організованих груп як традиційні ієрархічні організації, так і вільні рухливі мережі (вільні об'єднання), які не мають лідерів у строгому значенні цього слова, але складаються з відносно незалежних членів, згрупованих навколо однієї чи більше ключових фігур. Але в такому разі втрачається різниця між формами організованої злочинної діяльності, оскільки викладені вище ознаки однаково характеризують і структурованість, і стійкість організованої групи.

У структурованій організованій групі кожен підрозділ є складовою єдиною,

більшої групи, а не окремої організованої групи з автономною структурою і власним напрямом злочинної діяльності.

В умовах ускладнення форм організованої злочинної діяльності своєчасним та обґрунтованим є наповнення ознаки структурованості новим кримінологічним змістом.

У кримінології зазвичай виокремлюють три рівні організованої злочинності.

Перший рівень – найнижчий. Злочини хоч і скоюються організованою групою, проте в неї, попри згуртованість і стійкість, немає складної структури, ієрархії, функції організаторів та виконавців чітко не розподілені. Другий рівень організованої злочинності передбачає ієрархічну побудову груп чи їх об'єднання. На третьому рівні здійснюється об'єднання лідерів організованих груп у злочинні організації [51].

Застосовуючи запропонований підхід до проблеми організованого шахрайства, виділимо три рівні його організованості.

Перший рівень охоплює шахрайства, які здійснюються стійкими організованими групами, що складаються з 3 – 10 людей. Цю соціальну спільність вирізняють нижчий, примітивний рівень організації управління (відносини у групі складаються зазвичай за принципом «керівник – співучасники»), спільність цілей і поділ ролей. Керівник такої групи поєднує в собі функції управлінця та співвиконавця злочинів. Кожен отримує свою частку від прибутку. У групах такого роду наказ керівника відразу доходить до виконавця, минаючи проміжні ланки, яких тут, як правило, немає. Кожен знає свою роль, і планування злочинів здійснюється за раніше затвердженою моделлю. Для таких груп характерна спрямованість на вчинення серії самостійних та ідентичних за способом вчинення злочинів. Рівень їхнього злочинного професіоналізму дуже невисокий. Зазвичай члени формування не мають спеціальних професійних знань, а підбираються завдяки знайомству або минулому кримінальному досвіду.

Аналіз статистичних даних засвідчив помітне ослаблення ролі шахрайських груп першого рівня. Якщо в період 2018 – 2020 років вони становили 65% від загальної частки організованих шахрайств, то 2021-го – трохи більше 49%. Тимчасом стабільною залишається частка вчинених ними злочинів – 55% від загальної кількості шахрайств, вчинених організованими групами.

Другий рівень представлений злочинними групами, що вирізняються

структурованістю, поділом ролей та наявністю корумпованих зв'язків. Чисельність цих груп становить до 50 осіб. До їхнього складу, крім керівника і виконавців, входять проміжні ланки (різні підрозділи, які забезпечують технічну підтримку, виготовляють підроблені документи і бланки, здійснюють охоронні функції, займаються збиранням інформації та ін.). На відміну від груп першого рівня, у них виразно проявляється кримінальна спеціалізація (шахрайство на ринку нерухомості, комп'ютерне шахрайство і т. ін.) [139, с. 50–52] та приділяється особлива увага якості професійної підготовки співучасників. Такі групи найчастіше вчиняють шахрайство в економічній сфері. Вони працюють під прикриттям однієї чи кількох легальних комерційних структур і мають характер так званого кримінального підприємництва [79]. На їхню частку припадає в середньому 47% шахрайств, вчинених організованими групами.

Третій, вищий, рівень організованого шахрайства – це діяльність злочинних угруповань у вигляді великих структурованих організацій чи об'єднання організованих груп. Таким організаціям притаманна ієрархічна структура. Їм характерні: жорстка дисципліна з підпорядкуванням по вертикалі, загальний фінансовий фонд, висока технічна оснащеність; інформаційна база, що надає можливість отримувати відомості про вигідні та безпечні напрямки злочинної діяльності, застосування спеціальних методів розвідки та контррозвідки тощо. Цей рівень, на переконання більшості дослідників, якісно відрізняється від двох попередніх високим ступенем консолідації злочинного середовища, згуртованістю, професіоналізмом і керованістю групи [63, с. 51–53].

Чисельність шахрайських груп третього типу безпосередньо залежить від способів і сфери вчинення злочинів: що більш трудомістким, технічно складним і прибутковим є шахрайство, то вища можливість трансформації організованих груп у злочинні організацію.

Як демонструє практика, найвищий рівень організації характеризує шахрайства у сфері підприємницької діяльності, на ринку цінних паперів, у фінансово-кредитній галузі. На сьогодні частка таких організацій незначна і становить близько 5% від загальної чисельності шахрайських груп. Незначною є і питома вага вчинених ними злочинів (близько 7%), що пояснюється гіперлатентністю цих злочинів.

До речі, від сфери злочинної діяльності залежить і кваліфікація шахраїв. У кримінології виділяють такі типи їх кваліфікації:

– шулери – карткові шахраї. Обман здійснюється завдяки певним прийомам: це перекидання карт, позначення (краплення), знімання колоди під певну карту або просто спритність рук.

За твердженням О. Гурова, одне лише карткове шахрайство включає кілька кваліфікаційних груп: 1) шахраї, які обіграють великих підприємців і державних чиновників («катрани»). Це найвища каста шулерів; 2) шулери, які обіграють громадян у громадських місцях. Вони поділяються на три категорії: гравці в таксі або автівках («гощ»), у поїздах («майданники») та на пляжах; 3) особи, котрі забезпечують блатні санкції («жуки») щодо шахраїв, які займаються обманом усередині шулерського середовища, та ін.;

– аферисти – шляхом обману вони отримують від своїх клієнтів гроші або цінності як винагороду за майбутню послугу чи як передоплату. До цієї групи належить більшість шахраїв у сфері економіки;

– лялькарі – використовують при розкраданні імітацію будь-якої речі. Серед лялькарів можна виділити шахраїв, які підкидають гаманці, замінюють речі пакуючи товар та використовують «ляльки» під час грошових розрахунків;

– фармазони – шахраї, що спеціалізуються на фальсифікації коштовного каміння та предметів мистецтва [46].

Стосовно організованого шахрайства цей перелік слід доповнити:

– хакерами – особами, які здійснюють шахрайство у сфері комп'ютерної інформації;

– рейдерами – шахраями, що спеціалізуються на захопленні підприємства за допомогою встановлення впливу над його діяльністю, використання незаконних судових рішень, підроблених документів та ін.

Для професійного шахрая злочинна діяльність є основним джерелом існування. Цей висновок підтверджують результати аналізу справ.

52% осіб, які займалися шахрайством у складі організованої групи, ніде не працювали. Близько 43% були офіційно зайняті для підприємства (організації), під

прикриттям якого здійснювалася злочинна діяльність.

За даними статистики за 2021 рік, із 55 учасників шахрайських організованих груп одинадцятьоро (20% від загальної кількості виявлених осіб) були керівниками легальних господарських структур і восьмеро (16%) – службовцями. При цьому 36 осіб, або 64% від виявлених осіб, які вчинили розкрадання у складі організованої групи, не навчалися і не працювали.

У вітчизняній кримінології вважають, що професійних злочинців вирізняє тісний зв'язок із кримінальним середовищем і додержання злодійської субкультури, елементами якої є кримінальний жаргон (арго), прописка, татуювання, прізвиська та інші атрибути.

На відміну від прибічників таких форм розкрадання, як крадіжки, грабежі, для організованих шахраїв не властиво дотримання тюремних традицій через незначну кількість раніше судимих осіб у складі груп та інтелектуальну спрямованість злочинної діяльності.

Виняток становлять групи, які займаються побутовим шахрайством. Це пов'язано з тим, що вони формуються з осіб, які мають кримінальний досвід і набувають професійних навичок переважно у місцях позбавлення волі. Опитування співробітників слідчих і судових органів показало, що елементи кримінальної субкультури найчастіше проявляються в діяльності організованих груп, які складаються з карткових шулерів, наперсточників та лялькарів.

Як показує нам судова практика, після апеляційного оскарження одним із засуджених, набрав чинності вирок Хмельницького міськрайонного суду відносно членів організованої групи, які шляхом шахрайства незаконно заволоділи майном мешканців Хмельницької області та обласного центру на суму понад 300 тис грн.

Встановлено, що неодноразово судимий за майнові злочини мешканець Ярмолинецького району, будучи підсудним у кримінальному провадженні за фактом вчинення корисливих злочинів та перебуваючи під вартою у слідчому ізоляторі, з метою швидкого збагачення вирішив продовжити свою злочинну діяльність.

Розуміючи, що в силу обставин він не зможе реалізувати свій план самостійно, до кримінально-караної діяльності як співучасників зловмисник залучив ще двох утримуваних в установі попереднього ув'язнення чоловіків та знайомих, які перебували на волі.

В процесі протиправної діяльності учасники групи розділили злочинні ролі, узгодили спеціальні правила поведінки та розробили план незаконного заволодіння майном громадян. Організатор угруповання, дізнавшись через мережу Інтернет про продаж громадянами певного товару, телефонував до потерпілих та, представляючись ймовірним покупцем, повідомляв про намір його придбати. Далі, діючи за злочинним планом, зловмисник говорив, що знаходиться в іншому місті, а кошти за товар, по який приїде його родич чи знайомий, пропонував перерахувати на банківську карту продавця. Коли ж одні члени організованої групи оглядали товар і повідомляли про його належну якість, ті, що перебували під вартою, відправляли на номер продавців неправдиві смс-повідомлення про зарахування на їх банківські рахунки коштів. У випадку, коли кмітливі власники майна перевіряли надходження коштів на банківські рахунки та з'ясовували, що їх там немає, їм пропонували зателефонувати на номер, з якого надійшло повідомлення. Під час розмови так званий «оператор» запевняв потерпілих про збільшення часу обробки інформації у зв'язку з технічним збоєм та надходження коштів на рахунок. Таким чином члени злочинної групи ошукали 30 мешканців міста Хмельницького та області, а також вінничанина [142].

У генезі сучасного організованого шахрайства простежується дуже цікава залежність: консолідація шахрайських груп, їх перехід до більш трудомістких та інтелектуальних способів вчинення злочинів максимально віддаляють організоване шахрайство від злочинської субкультури. 82% опитаних визнали цю тенденцію стійкою (Додаток В).

З наведеного вище можна зробити висновок, що при збереженні домінуючої ролі загальнокримінального шахрайства діяльність організованих груп зміщується в бік високотехнічних, «інтелектуальних» і більш прибуткових схем шахрайського обману переважно в різних галузях економічної діяльності (шахрайство у сфері кредитування,

страхове шахрайство, шахрайство з використанням платіжних карток, шахрайство у сфері підприємництва та ін.).

В основу кримінальної спеціалізації сучасних шахрайських груп закладається переважно сфера діяльності, що призводить до підвищення якості підготовки злочинів, розширення професійних навичок співучасників та включення до спектру кримінальних діянь пов'язаних зі шахрайством злочинів.

Організоване шахрайство, як один із сегментів організованої злочинності, також характеризується наявністю корупційних зв'язків. При цьому рівень цих зв'язків (від рядових співробітників державних і місцевих органів до високопоставлених державних чиновників) безпосередньо залежить від рівня організації шахрайських груп та їхньої спеціалізації [98, с.86-88].

Вивчення матеріалів кримінальних судових справ показало, що корупційні зв'язки були встановлені у 12% груп першого рівня, 35% формувань другого рівня та 53% третього рівня злочинних угруповань, які займалися шахрайством. Якщо взяти до уваги природну й високу латентність корупції, можна припустити, що близько 75% організованих груп, які вчиняють шахрайства, мають корупційні зв'язки з державними та місцевими службовцями.

В ході пропонованого дослідження було виявлено пряму залежність між організованим шахрайством, злочинами, вчиненими посадовими особами, та рівнем доходу від злочинної діяльності. А це означає, що для організованих шахрайських груп наявність корупційних зв'язків є важливою умовою прибутковості злочинної діяльності, гарантією матеріального та організаційного забезпечення групи.

Відповідно до проведеного нами соціологічного опитування, було виділено три види взаємозв'язку організованого шахрайства і корупції:

– корупція як базовий елемент діяльності злочинних угруповань. У цьому випадку організована група не знаходить можливості налагодити корупційні зв'язки, а спочатку створюється під ці зв'язки. За результатами опитування, кожна друга організована група, що займається шахрайством, створюється особисто або за участю посадових осіб (йдеться про фінансові піраміди (90%), шахрайство у сфері будівництва (82%) та на ринку цінних паперів (62%)) (Додаток В);

– корупція як інструмент (засіб) організації формування та провадження його діяльності. Цей вид зв'язків уражає організовані групи другого рівня, котрі займаються шахрайством у сфері економічної діяльності. Тут корупційні зв'язки виникають не з моменту створення групи, а поступово формуються залежно від спеціалізації та масштабів кримінальної діяльності. Як правило, до орбіти корупційних зв'язків включаються чиновники нижчого і середнього рівнів. У злочинних групах вони виконують чітко поставлені завдання: за винагороду інформують про загрози кримінальному бізнесу, забезпечують прикриття в разі ризику викриття, надають необхідну інформацію про клієнтів і т. ін.;

– корупція як окремий епізод організованої злочинної діяльності. Цей вид зв'язків характерний для організованих груп першого рівня, які займаються «побутовим» шахрайством, і обмежується зверненням до чиновників у зв'язку зі затриманням чи арештом співучасників. За даними матеріалів судових справ, третій вид корупційних відносин є типовим для 25% груп, що займаються картковим шулерством, 40% наперсточників, 35% ворожок, чаклунів та знахарів.

Унікальність корупції полягає в тому, що вона розвивається, перетворюється у різні форми прояву, пристосовується до національного законодавства і співіснує з принципами законності, верховенства права, рівності всіх перед законом [8, с. 21].

Узагальнення викладеного дає змогу висновувати, що, набуваючи форми тіньової економічної діяльності, сучасне організоване шахрайство здійснює екстенсивне (залучення якнайбільшої кількості чиновників) та інтенсивне (залучення посадових осіб вищого рівня) нарощування корупційних зв'язків, справедливо розглядаючи їх як умову. При цьому характер корупційних зв'язків і витрати на підкуп чиновників перебувають у прямій залежності від ступеня організації шахрайських груп, кримінальної спеціалізації, сфери та прибутковості злочинної діяльності.

Завдяки наведеним вище твердженням можна сформулювати загальне уявлення про правову та кримінологічну природу організованого шахрайства.

З кримінально-правового погляду вона може бути визначена як сукупність дій, передбачених ч. 4 ст. 190 КК України, які вчиняються організованими групами.

Кримінологічне розуміння організованого шахрайства виходить далеко за межі

його правової оцінки. Воно охоплює різноманіття форм прояву шахрайства, цільову спрямованість сучасної кримінології, вивчення механізмів організованої злочинності, аналіз внутрішнього устрою злочинних груп, підготовчої та посередницької діяльності і супутніх шахрайству злочинів.

У кримінологічному контексті організоване шахрайство можна позиціонувати як системне соціальне явище, що виявляється в діяльності стійких злочинних формувань (організованих груп), які займаються шахрайством, і має низку об'єктивних і суб'єктивних системних ознак.

За результатами аналізу справ, до об'єктивних системних властивостей організованого шахрайства доречно віднести такі ознаки:

1) стабільність основного складу і структури злочинного формування. Шахрайські групи, як правило, є складними організаційними і психологічними структурами. На відміну від інших видів організованих розкрадань, шахрайство характеризується наявністю так званого виробничого циклу, де кожна ланка виконує лише її властиві функції.

Шахрайські групи можуть включати від 2 до 15 структурних підрозділів залежно від трудомісткості, технічної оснащеності та сфери злочинної діяльності. Незважаючи на суттєві кількісні відмінності, структура будь-якої з цих груп нагадує своєрідну піраміду, що складається з трьох основних рівнів, вершиною якої є організаційно-управлінська ланка, впритул до неї примикає організаційно-допоміжна, а в основі лежить безпосередньо виконавча ланка;

2) наявність заздалегідь розробленого плану спільної злочинної діяльності, розрахованого на певний період. Слід, однак, зазначити, що, на відміну від інших видів організованої злочинності, шахрайські групи можуть бути створені і для вчинення одного злочину, за умови, що він буде пов'язаний з отриманням особливо великого доходу;

3) сталість форм і методів злочинної діяльності, що забезпечує успішне вчинення злочинів. Свідченням цього є чіткий розподіл обов'язків між членами групи, використання особливих знарядь і засобів вчинення злочинів, спецодягу та ін.;

4) наявність лідера (організатора, керівника) злочинної групи, який може брати

участь у вчиненні злочинів і як співвиконавець;

5) ретельний добір членів групи. Від інших форм організованої злочинності шахрайські групи відрізняються особливими вимогами до вибору «персоналу». Якщо гангстерські групи формуються за ознаками земляцтва, етнічної приналежності, характеру попередньої діяльності та знайомства, а групи злодіїв – на ґрунті кримінального досвіду й судимості, то при доборі членів шахрайських груп враховуються їхні професійні навички та психологічні якості (вміння переконувати, налаштувати до себе і т. ін.);

5) робота під прикриттям легальних комерційних структур. Деякі лідери організованих злочинних угруповань мають до десятка власних фірм, що дає їм змогу використовувати юридичні права, виходити на міжнародну арену. Так, третина опитаних співробітників правоохоронних органів вказали на те, що організовані групи шахрайської спрямованості діють переважно у легальній сфері економіки як офіційно зареєстровані юридичні особи;

б) технічна оснащеність, високий інтелектуальний потенціал злочинців, максимально повне використання сучасних досягнень науки і техніки (як-от комп'ютерне шахрайство);

7) наявність інформаційної бази, що дозволяє отримувати відомості про вигідні та безпечні напрямки злочинної діяльності;

8) використання агентури, застосування спеціальних методів розвідки і контррозвідки. Головно це притаманно високоприбутковим напрямам злочинної діяльності (шахрайствам у сфері нерухомості, цінних паперів та ін.).

Серед психологічних, чи суб'єктивних, ознак організованих шахрайських груп виділяються:

1) кримінальна орієнтація членів групи на систематичне вчинення злочинів шахрайської спрямованості;

2) свідомі дії членів групи відповідно до загального плану злочинної діяльності. Нерідко ця ознака визначається як «суб'єктивне усвідомлення учасників групи себе членами організованої групи, які вчиняють злочини саме в її складі» [90];

3) формування групою своєрідних етичних правил, що регламентують поведінку

співучасників на різних стадіях підготовки та вчинення злочинів.

Висновки до розділу 1

Встановлено, що в більшості країн світу шахрайство трактувалось законом як злочин проти власності. Щодо законодавство іноземних держав, з'ясовано як певні спільні, так і відмінні риси у тлумаченні власне поняття шахрайства, що зумовлюється передусім економічними, ментальними, політичними, соціальними та іншими чинниками, властивим конкретним державам.

З аналізу кримінальних кодексів різних держав випливає, що кожна з них трактує термін «шахрайство» як обман і виділяє його як кримінальне правопорушення окремою статтею. Також слід виокремити різні види шахрайства, такі як: комп'ютерне шахрайство, шахрайство у сфері державних поставок, шахрайство, вчинене у великих розмірах або пов'язане з отриманням наркотичних, психотропних, сильнодіючих, отруйних чи радіоактивних речовин, вибухових речовин, вогнепальної зброї чи боєприпасів; страхове шахрайство.

Встановлено, що українському кримінальному законодавству шахрайство відоме з часів «Руської правди». З-поміж рукописів, що дійшли до нас, «Руська правда» була першою стародавньою пам'яткою права слов'ян, у якій значне місце відводилося кримінально-правовій охороні власності. Разом з тим у першому джерелі українського права закріплювався лише певний перелік таких злочинів без будь-якої їх систематизації. У «Руській правді» не було виділено окремих понять розбою чи крадіжки. Такі протиправні посягання на власність охоплювалися одним поняттям «тятьба» і розумілися як таємне ненасильницьке викрадення чужого майна. Саме поняття «шахрайство» у названих законодавчих актах не визначалося. На думку деяких юристів, під шахрайством розумілося розкрадання мошни (мошна – мішечок для зберігання грошей) або з мошни, тобто кишенькова крадіжка.

Щодо законодавчого закріплення шахрайства і незалежній Україні, встановлено, з 1991 року розпочався період лібералізації кримінального законодавства, який завершився прийняттям першого Кримінального кодексу

незалежної України. Він набрав чинності 11 вересня 2001 р., і в ньому норми, спрямовані на охорону власності, були закріплені у розділі VI Особливої частини.

Хоча суттєві новели КК 2001 р., порівняно з КК 1960 р., базувалися на прогресивних досягненнях як теорії кримінального права, так і кримінологічної науки та практики, попри це, на нашу думку, вони не повною мірою були засновані на ліберальних принципах. Скажімо, в КК України 2001 р. під шахрайством (у первісній редакції) розумілося заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою.

Досліджено, що зміни до чинного Кримінального кодексу України вносилися, однак з приводу контексту визначення поняття «шахрайство», зокрема щодо вчинення його організованою групою, доречно стверджувати, що зміст ч. 4 ст. 190 КК України «Шахрайство, вчинене в особливо великих розмірах або організованою групою» відповідає первісній редакції.

Шахрайство, вчинене організованою групою, – це складне соціально-правове явище, що має низку об'єктивних і суб'єктивних ознак. Будучи об'єктом кримінологічного дослідження, воно охоплює як сукупність вчинених шахрайств і пов'язаних із ними злочинів, так і організаційні засади у структурі шахрайських груп.

Організованість шахрайських груп може бути охарактеризована саме через сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак. До перших належать: стабільність основного складу та ієрархічна структура шахрайських груп; сталість форм і методів злочинної діяльності; ретельний підбір нових членів групи з урахуванням їхніх професійних навичок; робота під прикриттям легальних комерційних структур; технічна оснащеність, високий інтелектуальний потенціал злочинців, гіперлатентність, надання злочинній діяльності зовні законного вигляду та ін. Суб'єктивними ознаками організованого шахрайства є: кримінальна орієнтація членів злочинних груп на систематичне вчинення злочинів шахрайської спрямованості; формування в групі своєрідних етичних правил, що регламентують поведінку співучасників на різних стадіях підготовки та вчинення злочинів.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ШАХРАЙСТВА, ЩО ВЧИНЯЄТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ

2.1 Стан, рівень та інші кримінологічно значущі ознаки шахрайства, що вчиняється організованою групою

Для повного дослідження кримінологічної природи організованого шахрайства недостатньо вивчення його якісних і кількісних показників у масштабах країни.

Не менш важливим є аналіз регіональних особливостей злочинності з метою виявлення фактів, що лежать в основі її детермінації, та формування системи запобігання організованому шахрайству відповідно до його територіальної специфіки.

Регіональна кримінологія традиційно включає в себе порівняльне дослідження стану злочинності в різних регіонах, що об'єднують низку адміністративно-територіальних одиниць, схожих за географічним положенням, виробничою орієнтацією, історією, соціальним складом і способом життя населення [42].

Завдяки їй злочинність можна розглядати як певну територіально-просторову цілісність, якій притаманні стійкі закономірності, характерні саме для конкретного регіону.

Досліджуючи організоване шахрайство в масштабах України, важливо не тільки виявити територіальні відмінності в його динаміці та стані, а й оцінити їхню стійкість з урахуванням політичної, соціальної та економічної специфіки регіонів. Саме тому під час аналізу організованого шахрайства потрібно дослідити весь комплекс чинників: від загального стану організованої злочинності до специфічних індикаторів соціального добробуту населення.

Кримінологічний вимір організованого шахрайства може бути проведений лише на основі статистичних даних про зареєстровані злочини та осіб, які їх

вчинили, що об'єктивно звужує межі дослідження. Найбільш організована, законспірована, корумпована, а отже, і небезпечніша частина кримінальних структур знаходиться поза зоною контролю правоохоронних органів. До поля статистичного аналізу головно потрапляють примітивно організовані групи, які здійснюють «загальнокримінальне» шахрайство (азартні ігри, ворожіння та ін.), що спрощує і деформує уявлення про організоване шахрайство та ускладнює усвідомлення суспільством реальних викликів.

Те, що злочини вчинено саме організованими групами, стає очевидним лише за підсумками розгляду кримінальних проваджень у суді.

При цьому треба враховувати, що кількість незакінчених розслідувань у правоохоронних органах останнім часом неухильно зростає через зміцнення корупційних зв'язків і низьку якість розслідування кримінальних проваджень.

На об'єктивність кримінологічного виміру організованого шахрайства впливає й те, що організована злочинна діяльність – це складний і розтягнутий у часі процес, який охоплює і створення злочинного формування, і вчинення ним окремих злочинів.

Як свідчить опитування співробітників слідчих органів, становлення і прояви організованої групи відбуваються зазвичай в період від шести місяців до трьох років від моменту її утворення.

До того ж у 70% випадків реєструють лише два останні з вчинених нею злочинів. Зважаючи на те, що шахрайська група скоює від 10 до 100 злочинів на рік (залежно від кримінальної спеціалізації та ступеня організованості групи), латентність організованого шахрайства в рази перевищує показники інших корисливих злочинів проти власності.

Назагал нинішня кримінальна ситуація відбиває загальноукраїнські тенденції розвитку злочинності: роки неухильного зростання кримінальної активності змінилися періодом стійкого зниження реєстрованих кримінальних правопорушень. Із 2018 року їхня кількість почала зменшуватися і досягла свого мінімуму в 2021-ому (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Загальна динаміка злочинності

Рік	Загальна кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень	Абсолютний приріст до поперед. року	Абсолютний приріст до базисного 2018 р.	Темпи приросту до поперед. року (%)	Темпи приросту до базового 2018 р., %
2018	487 133	-	-	-	-
2019	444 130	-43 003	-43 003	-8,8	-9,6
2020	360 622	-83 508	-126 511	-17,1	-23
2021	321 443	-39 179	-165 690	8,2	-12,1

На стійке зниження темпів кримінальної активності впливає й динаміка розкриття кримінальних правопорушень. Із порівняння 2018 і 2019 років убачається, що з обвинувальним актом у 2018-ому було направлено 847 кримінальних проваджень щодо вчинення шахрайства організованою групою, а 2019 року – 555. Слід, однак, мати на увазі, що скорочення кількості розкритих кримінальних правопорушень не є свідченням покращення кримінальної ситуації в країні. За рівнем розкриття можна судити як про стан злочинності (з високою часткою умовності), так і про ефективність роботи правоохоронних органів щодо виявлення та розкриття злочинів. Із таких позицій наведені нижче дані демонструють неухильне зниження якості роботи слідчих органів і, отже, високий ризик латенізації злочинності (рис. 2.1).

Рис. 2.1 Динаміка кримінальних правопорушень, за якими особам було вручено повідомлення про підозру

Неможливо однозначно оцінити й тенденцію зменшення кількості фактів шахрайства в регіоні.

Традиційно низький рівень розкриття цих злочинів змінився різким зниженням (у період 2018–2019 рр.), а невдовзі різким зростанням до показників 2020–2021 років (рис. 2.2).

Рис. 2.2 Кількість кримінальних правопорушень, за якими провадження були направлені до суду з обвинувальним актом

Висвітлену тенденцію можна тлумачити двояко. З одного боку, скорочення темпів розкриття шахрайств свідчить про високий рівень латентності цього виду злочину внаслідок низької ефективності роботи правоохоронних органів. З іншого, зниження кількості розкриття шахрайств на тлі зменшення числа реєстрацій злочинів та поліпшення соціально-економічного клімату в регіонах дало підстави для сприятливих прогнозів.

На соціально-економічних передумовах зниження рівня шахрайства слід зосередитись особливо.

Аналіз ключових соціально-економічних показників у період з 2012 до 2021 р. демонструє стійке зростання рівня життя в Україні (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Динаміка індексів суспільного та індивідуального благополуччя в Україні
у 2012–2021 роках [117]**

Рік	02.	11.	02.	05.	12.	05.	05.	04.
Показник	2012	2013	2014	2016	2016	2017	2018	2021
Напрямок розвитку України	-63	-55	-51	-57	-66	-59	-66	-24
Економічний стан України	-47	-48	-53	-68	-63	-64	-55	-54
Очікування, яким буде життя в країні	-15	-14	-14	-32	-22	-25	-20	-18
Індекс суспільного благополуччя (ІСБ)	-41	-39	-40	-53	-51	-50	-46	-32
Особисте щастя	28	31	34	26	26	26	39	43
Очікування щодо життя родини в майбутньому	-5	0	1	-24	-6	-10	6	14
Здоров'я	14	11	16	10	11	10	11	14
Матеріальне становище родини	-33	-25	-23	-42	-43	-42	-34	-16
Індекс індивідуального благополуччя (ІІБ)	1	5	8	-8	-3	-4	6	15

З результатів таблиці простежується спад рівня розкриття шахрайств радше як індикатор покращення кримінальної ситуації, аніж як показник низької якості виявлення та розслідування злочинів.

Цей висновок підтверджує і неухильне зменшення частки шахрайства у структурі реєстрованої злочинності: найвищий показник був у 2018 р., спад шахрайства намітився в 2019-ому (рис. 2.3).

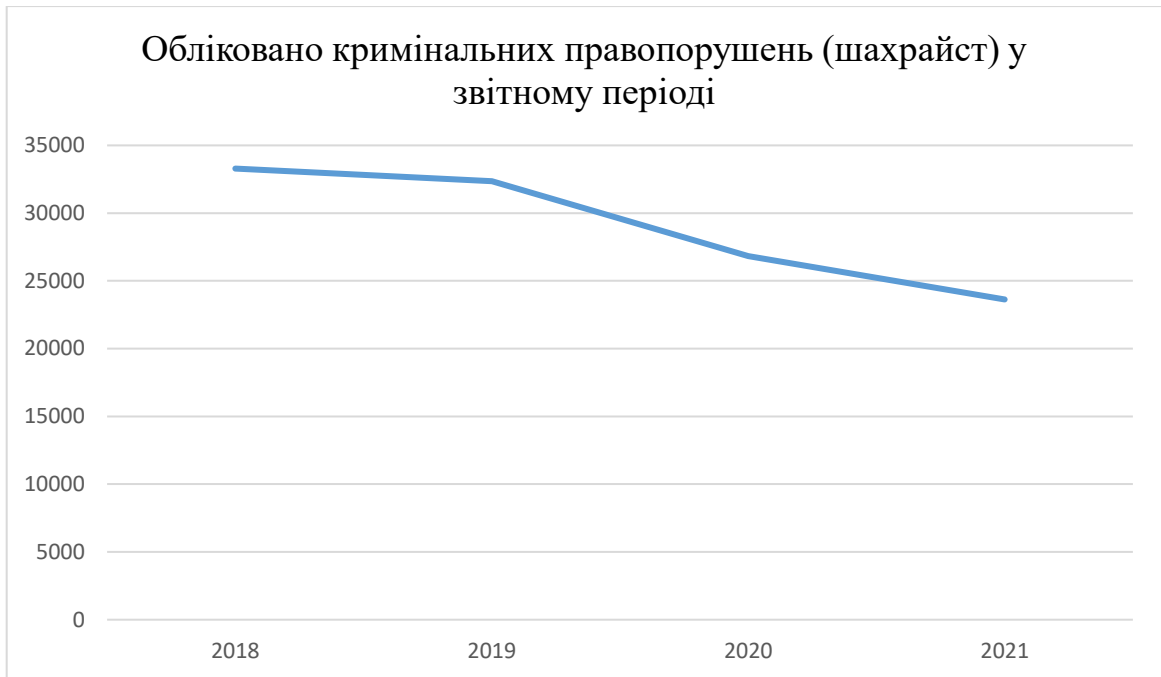

Рис. 2.3 Загальна динаміка кількості облікованих шахрайств за 2018 – 2021 роки

Інтерес становить й оцінка частки шахрайства у структурі злочинів проти власності. В Україні в період з 2018 по 2021 рік спостерігалось стабільне збільшення числа цих діянь (з 10,9% до 14,9%). У середньому частка шахрайств у структурі злочинів проти власності склала 13,25% (рис. 2.4).

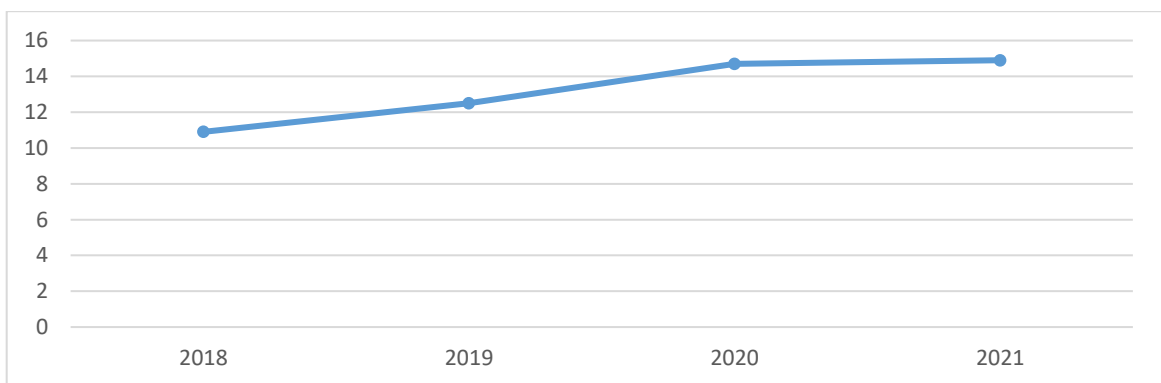

Рис. 2.4 Частка шахрайств у структурі злочинів проти власності в 2018 – 2021 роках

Аналізуючи динаміку організованого шахрайства, важливо наголосити на її неоднорідному характері. У період із 2020 по 2021 рік збільшилася кількість розкритих злочинів. У 2018 – 2019 роках показники розкриття організованого шахрайства були такими: 2018 р. – 3366, 2019 р. – 2467, а з 2020-го було зафіксовано сплеск розкриття організованих шахрайств. За даними офіційної статистики, у 2018 році 5,7% злочинів, вчинених у складі організованої групи, були шахрайством, а в 2021-ому – 11,5%.

Відносно низький рівень організованого шахрайства серед загальної злочинності пояснюється переважанням у територіальній структурі корисливої та організованої злочинності крадіжок, грабежів і розбоїв, слабким поширенням злочинів економічної спрямованості, високим рівнем загального рецидиву та малоефективною оперативною і слідчою роботою з виявлення та розслідування шахрайств. Відсутність прямої кореляції між економічними показниками та злочинами економічного спрямування є свідченням високого рівня латентності злочинів. За оцінками опитаних, діяльність організованих груп у понад 70% випадків спрямована на отримання злочинних доходів саме у сфері економіки. А за офіційною статистикою, цей показник не перевищує 30% (Додаток В).

На латентність організованого шахрайства вказує незначна порівняно з чисельністю населення регіону і загальним рівнем злочинності кількість виявлених осіб, які вчинили розкрадання у складі організованої групи (рис. 2.5). Максимальна кількість злочинців була зареєстрована в 2021 році (434 особи). У 2018-ому виявлено лише 274 особи, які вчинили шахрайство у складі організованої групи.

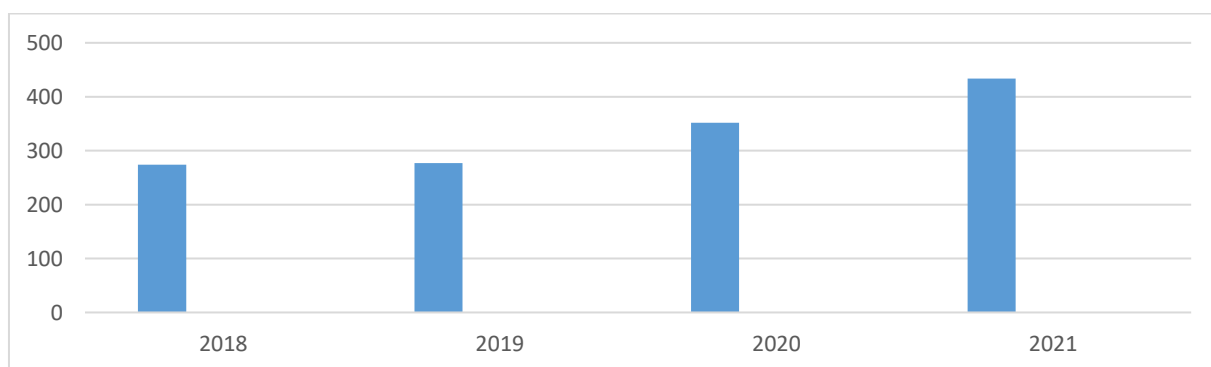

Рис. 2.5 Кількісна характеристика злочинців, які вчинили шахрайство в складі організованої групи

Таким чином, частка організованих шахраїв становить 13,37% від загальної кількості учасників організованих груп.

На думку більшості опитаних з числа співробітників правоохоронних органів, частка організованих шахрайств, що виявляються, не перевищує 20%. Отож прихованими від правоохоронних органів залишаються 80% шахрайств, вчинених злочинними формуваннями (Додаток В).

За даними одних дослідників, число реально вчинених злочинів організованими злочинними формуваннями перевищує офіційні показники в 5–6 разів, за інформацією інших – у 10–15 разів [79].

Підвищена суспільна небезпека латентної організованої злочинності полягає в тому, що, опинившись поза соціальним контролем, вона розвивається як соціальне явище, котре не регулюється і не зазнає протидії з боку правоохоронних органів.

Із-поміж причин високої латентності досліджуваних злочинів третина опитаних співробітників правоохоронних органів назвали недосконалість законодавства (матеріального та процесуального) (31%), прояви корупції (44% опитаних) і недостатню кваліфікацію правоохоронців (25%) (Додаток В).

Загалом, на думку опитаних, висока латентність організованої злочинності та суттєва неповнота відображення її проявів у статистичних звітах пов'язані з:

- фізичною та моральною незахищеністю свідків і потерпілих від помсти злочинців та (або) їхніх друзів – 62%;
- корупцією – 55%;
- відсутністю належної матеріально-технічної бази в правоохоронних органах – 44%;
- нестачею кваліфікованих спеціалістів – 40%;
- байдужим ставленням населення до проблеми організованої злочинності – 14% (Додаток В).

Поряд із переліченими обставинами ефективному виявленню злочинів, вчинених організованими злочинними формуваннями, перешкоджають такі фактори:

- труднощі розкриття навмисних, ретельно спланованих злочинів, вчинених

особами з кримінальними професійними навичками;

- активна протидія організованих злочинців і їхніх формувань розкриттю та розслідуванню злочинів;
- відсутність ефективної правової бази боротьби з організованою злочинністю;
- недоліки у веденні облікових і звітних документів;
- низька якість кримінально-процесуальної діяльності, зумовлена, зокрема, недостатнім рівнем спеціального, важливого для боротьби з організованою злочинністю, професіоналізму слідчих, прокурорів, суддів [42].

До причин штучної латентності організованої злочинності (прихованість злочинів через приховування від офіційного обліку заяв громадян про злочин співробітниками правоохоронних органів) також відносять прагнення поліпшити показники боротьби з організованою злочинністю, завантаженість системи розслідування кримінальних проваджень, очевидну безперспективність у розслідуванні.

Серед причин латентності організованої злочинності доречно назвати й проблему кризи довіри населення до правоохоронних органів.

Чимало громадян не звертаються до правоохоронців стосовно вчинених щодо них злочинів. Негативне ставлення зазвичай спричиняється сенсаційними публікаціями у пресі про різні зловживання співробітниками поліції, суду та прокуратури. Проте основна причина кризи довіри – це, на наш погляд, неякісна роботи правоохоронних органів із запобігання та розкриття злочинів, захисту прав і законних інтересів громадян.

Назагал аналіз стану й динаміки організованого шахрайства виявив стійку тенденцію зниження рівня (2018 – 2019 рр.) реєстрації та розслідування цих злочинів на тлі суттєвого скорочення їхньої частки у структурі корисливої та економічної злочинності. Орієнтація організованих злочинних груп на незаконний обіг наркотичних засобів та психотропних речовин, а також вчинення крадіжок і розбоїв вплинули на структуру організованої злочинності.

Як довело дослідження, кількісні показники не відображають реального стану

організованого шахрайства, хоч і дають змогу окреслити його межі в загальній структурі злочинності.

В цьому руслі надзвичайно інформативним для розкриття кримінологічної природи такого злочину вважається аналіз його якісних показників і насамперед структури організованого шахрайства.

В основу структури шахрайства, яке здійснюється організованими групами, закладається сфера злочинної діяльності [120]. За даними опитаних, 40% організованих груп спеціалізуються на так званому побутовому шахрайстві (ворожіння, карткові та інші азартні ігри, телефонне шахрайство та ін.), натомість 60% діють у сфері економічної діяльності (Додаток В).

Незважаючи на різноманіття проявів організованого шахрайства, йому властива низка стійких показників, які дають можливість відрізнити його від розкрадань, що здійснюються одноосібно або групою осіб за попередньою змовою.

На думку опитаних правоохоронців, для організованого шахрайства характерно таке:

– ретельна і завчасна підготовка до вчинення злочину шляхом обрання місця та часу його вчинення, знаходження знарядь і засобів, співучасників, збирання інформації про потерпілого або потерпілих (97% респондентів) (Додаток В).

Завдяки аналізу судових справ було виявлену пряму залежність між чисельністю шахрайської групи та суспільною небезпечністю вчинених нею злочинів. Так, 71% розкрадань, пов'язаних із вилученням великого доходу, і 92% діянь, пов'язаних із вилученням особливо великого доходу, вчинялися великими організованими групами.

Слід звернути увагу і на прямий зв'язок між структурою групи та складністю шахрайської операції. Якщо організовані групи здебільшого використовують апробовані способи обману, то для складніших груп характерна ретельна підготовка плану кожного окремого злочину з урахуванням тимчасових, просторових і віктимологічних особливостей.

Із цим висновком погодилися 95% опитаних. На їхню думку, 10% малих і 90% середніх та великих шахрайських груп використовують «гнучкі» схеми обману з

багатоходовими комбінаціями. Як стверджують респонденти, саме ретельність підготовки злочину є однією з найважливіших умов прибутковості злочинної діяльності (64%) (Додаток В);

– обов’язкова наявність загального керівництва та організованого початку з неодмінним підпорядкуванням єдиному плану (72% опитаних);

– наявність єдиної схеми дій учасників у багатоходовій комбінації (70% респондентів);

– допустимість позиційних (тактичних) програшів для стратегічної перемоги (31%);

– гнучкість у виборі засобів впливу на потерпілого (потерпілих): введення в оману шляхом обману, фальсифікація впливу документального, слідового або психофізіологічного рівня, подолання опору потерпілого шляхом психолого-психічного насильства (гіпнотичний вплив, прийоми рольового управління, шантаж або залякування з використанням іншого залежного становища потерпілого (50% респондентів)) (Додаток В).

2.2 Кримінологічна характеристика особи, що вчиняє шахрайство у складі організованої групи

У кримінологічному аналізі організованого шахрайства особа злочинця посідає особливе місце. Вивчення соціально-демографічних і морально-психологічних характеристик осіб, які здійснюють розкрадання у складі організованої групи, допомагає не лише розкрити мотивацію злочинної поведінки кожного зі співучасників, а й виявити внутрішні механізми згуртованості та стійкості шахрайських груп [81, с.51–53].

Будь-який злочин обумовлюється в кінцевому підсумку цілою історією попереднього життя злочинця, тими його особистісними рисами і якостями, які були сформовані в процесі виховання і які в конкретний час, у дуже складній або конфліктній ситуації визначають вибір ним суспільно небезпечного варіанту поведінки. Саме ця поведінка є «не що інше, як реалізація зовні (об’єктивізація) певних сторін, властивостей внутрішнього світу цієї особистості» [119; 135].

Говорити про типовий портрет особи, яка вчиняє шахрайство у складі організованої групи, можна лише з деякою часткою умовності. Річ у тім, що кримінологічна характеристика учасника такої групи залежить від низки факторів: місця особи в ієрархії організованої групи, ступеня організованості злочинного формування та спрямованості кримінальної спеціалізації. З огляду на це типові характеристики особистості злочинця мають бути вивчені не ізольовано, а з орієнтацією на виявлені вище закономірності.

Традиційний кримінологічний аналіз особистості злочинця передбачає умовне виділення в її структурі трьох підсистем:

1) соціальний статус, що визначається належністю особи до того чи іншого класу (соціального прошарку) і групи зі соціально-демографічною характеристикою (стать, вік, освіта, сімейний стан і посадове становище, національна та професійна приналежність, рівень матеріальної забезпеченості тощо);

2) соціальні функції (ролі), що включають сукупність видів діяльності особи як громадянина у системі суспільних відносин (ступінь розумового розвитку, культурно-освітній рівень, знання, навички, уміння) [43];

3) морально-психологічні властивості (моральні якості, ціннісні орієнтації та прагнення особи, її соціальні позиції та інтереси, потреби, схильності, звички) [62].

Компоненти цієї системи тісно пов'язані та взаємозалежні, завдяки чому «ми маємо справу не з простою сумою, а зі складною сукупністю елементів, що утворюють структуру особистості злочинця» [39].

Кримінологічний портрет осіб, які вчинили шахрайські дії в складі організованої групи, може бути сформований на основі чотирьох груп ознак:

–соціально-демографічні, до яких належать: стать, вік, рівень освіти, зайнятість та ін.;

–соціально-рольові: громадянство, професія, сімейний стан;

–кримінально-правові: особливий службовий статус, що обумовлює шахрайство, наявність судимості;

–морально-психологічні якості, що характеризують мотиваційне тло злочинної поведінки.

Розглянемо ці ознаки. В основі соціально-демографічної характеристики особи шахрая лежать його стать, вік, соціальне становище та ін. Взяті в сукупності, вони вказують на наявність певних відхилень у системі соціалізації шахраїв і слугують інформаційним підґрунтям для загальносоціальної та спеціально-кримінологічної профілактики розкрадань.

Стать. За даними статистики, більшість злочинів проти власності, зокрема організоване шахрайство, вчиняють чоловіки. У період із 2018 по 2019 роки питома вага чоловіків, які здійснювали шахрайства у складі організованої групи, становила в середньому 55%, жінок – 45%. У 2020 – 2021 рр. було відзначено тенденцію зниження частки жінок у загальному обсязі виявлених осіб, які вчинили шахрайство в складі організованої групи, до 35%. Це пов'язано не лише з негативною динамікою реєстрації організованого шахрайства, а й з активною державною політикою щодо підвищення рівня соціального благополуччя жінок. Цей висновок підтверджують результати зміни кореляційних зв'язків між жіночою корисливою злочинністю й індикаторами соціального благополуччя (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Кореляційні зв'язки між жіночою злочинністю та зайнятістю жінок в економіці, %

	Кількість жінок, зайнятих в економіці	Кількість жінок, які вчинили злочини	Кількість жінок, які вчинили корисливі злочини
Кількість жінок, зайнятих в економіці	*	- 0,62	- 0,89
Кількість жінок, які вчинили злочини	- 0,62	*	0,63
Кількість жінок, які вчинили корисливі злочини	- 0,89	0,63	*

Завдяки наведеним вище даним можна виявити зворотну функціональну залежність між корисливою злочинністю жінок та їх економічною активністю. Порівняння цих показників з аналогічними даними у чоловіків (- 0,54%) свідчить, що шахрайство, вчинене жінками, значно більшою мірою, ніж чоловіча злочинна поведінка, детерміновано економічними чинниками: відсутністю постійного джерела доходу, безробіттям та ін.

Кримінологами помічено відносно невисокий показник кореляції між зайнятістю жінок і загальним рівнем їхньої злочинності, що підтверджує тенденцію збільшення частки насильницьких і корисливо-насильницьких злочинів. А останні, як відомо, не перебувають у тісному причиновому зв'язку з економічною активністю населення [146].

Значно рідше жінки здійснюють шахрайство у сфері економічної діяльності. Так, за даними судової практики, їхня частка серед осіб, які вчинили шахрайство у сфері кредитування, склала в середньому 10%, з використанням платіжних карток – 8%, у сфері підприємницької діяльності – 11%, у сфері страхування – 5%, у сфері комп'ютерної інформації – 6%.

Це пояснюється відсутністю у жінок-шахраїв необхідних навичок для вчинення таких злочинів і тим, що в перелічених вище секторах економіки переважають чоловіки. За даними статистики, їхня частка становить 70%, що загалом відповідає гендерним характеристикам шахрайства.

Опитування працівників слідчих органів дало змогу виявити залежність між гендерними характеристиками шахрайства та рівнем організованості злочинних груп. На думку опитаних, 85% жінок, які вчиняють організоване шахрайство, є учасниками невеликих (72%) і середніх (28%) злочинних груп. Насамперед це пояснюється спрямованістю злочинної діяльності жінок на вчинення шахрайства у побутовій сфері, яка за своїм обсягом та способами вчинення виключає необхідність створення великих злочинних формувань (Додаток В).

Незважаючи на невисоку питому вагу жінок у структурі організованого шахрайства, відзначається збільшення їх частки серед організаторів злочинних груп.

Скажімо, в м. Києві група шахраїв виманила у пенсіонерок близько півмільйона гривень. Підозрюваних затримано, повідомляє прес-служба регіонального управління поліції.

Жертвами шахраїв стали три сусідки; вони звернулися до Солом'янського управління поліції впродовж одного тижня. За словами потерпілих, невідомі заволоділи їхніми грошима під приводом лікування родичів.

«Це такий поширений вид шахрайства, коли люди називаються співробітниками поліції, працівниками соціальних служб або медичними працівниками. В основному зазначені афери розраховані на громадян похилого віку. Правоохоронці нещодавно затримували групу таких осіб, які виманювали під різними приводами гроші у літніх людей. І надалі було доведено 10 епізодів злочинної діяльності правопорушників», – розповів начальник Головного управління Національної поліції Києва Андрій Крищенко.

В останньому випадку зловмисники діяли за такою схемою: дзвонили на стаціонарний телефон пенсіонерам і повідомляли про ДТП, в яку нібито потрапив хтось із близьких. Щоб розпочати лікування, потрібно було терміново передати гроші медикам, які можуть приїхати по них у квартиру.

Одна з постраждалих – 82-річна пенсіонерка – підготувала суму, яку вимагали шахраї, проте під час спілкування зловмисник розгубився, не зміг відповісти на запитання, а далі вихопив із рук жінки гроші і втік.

Наступною жертвою стала її 74-річна сусідка, яка за аналогічним сценарієм віддала гроші «фельдшеру». Коли зрозуміла, що її обманули, викликала наряд поліції і надала опис підозрюваного.

Поліцейські помітили чоловіка, схожого за описом в орієнтуванні. Під час поверхневого огляду вони виявили в нього близько 6000 доларів США, якими він заволодів у третьої жертви. Підозрюваного затримали.

Правоохоронці з'ясували, що вилучені гроші належали 79-річній киянці. Також встановили особу зловмисника і його співучасників. Правопорушниками виявилися уродженці Луганської області. Раніше вони притягувалися до

кримінальної відповідальності і відбували покарання в місцях позбавлення волі за аналогічні злочини [147].

Отож завдяки проведеному аналізу встановлено очевидне переважання чоловіків у структурі організованого шахрайства. Крім того, помічено тенденцію збільшення частки жінок, які здійснюють шахрайство у побутовій сфері, при скороченні їхньої частки у структурі економічного шахрайства, а також низький ступінь залучення жінок до діяльності злочинних угруповань.

Вік. Як зазначає Г. І. Забрянський, «крива віку» – одна з найстійкіших характеристики кримінології. Вона передбачає існування вікових етапів морального формування особистості, зокрема те, що для кожного вікового періоду властивий «свій» набір потреб, інтересів, мотивів та ціннісних орієнтацій [23].

Під час вивчення вікових груп осіб, які вчинили шахрайство у складі організованої групи, було встановлено, що переважна більшість шахраїв належали до вікової групи 18 – 40 років (близько 80 %). Кожен третій злочинець був у віці від 30 до 39 років (30%), вікова група від 25 до 29 років склала 29%, 18 – 24-річні особи становили 18% [123].

Кількість виявлених неповнолітніх шахраїв-членів організованих груп за досліджуваний період займали 5 %. Це пояснюється тим, що для вчинення шахрайства потрібні певний рівень інтелектуального розвитку, наявність спеціальних знань, психологічна підготовка (здатність переконати, увійти в довіру) та інші якості, якими, зі зрозумілих причин, неповнолітні володіти не можуть [83].

Крім того, мізерна частка неповнолітніх пояснюється складністю шахрайського способу розкрадання, а також тим, що шахрай може досягти успіху лише за наявності певної довіри до нього з боку потерпілого. Підлітку важче завоювати таку довіру, коли йдеться про майнові інтереси.

Освіта. Значною мірою соціальна цінність особистості визначається рівнем її освіти. Освіта впливає на формування життєвих установок, ціннісних орієнтацій, мотивів та цілей діяльності, звичок, правил поведінки, способів реагування на конкретні життєві ситуації. Що вищий освітній рівень індивіда, то рідше в нього формуються антигромадські погляди, звички, простежується їх прояв зовні [9, с. 96].

Доречно підкреслити, що шахраї-учасники організованої групи в Україні мають суттєво вищий рівень освіти, ніж злочинці загалом. За даними аналізу кримінальних проваджень і судових справ, 35% винних мали середню повну освіту, 25% – середню спеціальну, 21% – вищу, 17% – незакінчену вищу. Лише незначна кількість осіб була з неповною середньою освітою (2%). Проведене нами дослідження назагал підтвердило відому кримінологічну тезу про те, що освіта і соціальний статус злочинця визначають складність і витонченість злочинної поведінки.

Аналіз матеріалів справ виявив тенденцію поступової відмови організованих злочинних груп від вчинення шахрайства у побутовій сфері на користь високоінтелектуального розкрадання у сфері економіки. Цей тренд до певної міри зумовився високим інтелектуальним рівнем злочинців.

За даними статистики, особи, які здійснюють шахрайство у складі організованої групи, за рівнем освіченості займають третє місце після осіб, які вчиняють корупційні (49%) та економічні злочини (22%).

Сучасні злочинці, що входять до складу організованих шахрайських груп економічної спрямованості, – це своєрідні інтелектуали кримінального світу. Вони мають відмінні професійні навички, є хорошими психологами, які вміють «грати» на людських слабкостях і жадібності, прагнуть деяких людей до збагачення неправомірним чи аморальним шляхом [39, с. 140–141].

Наприклад, вироком Ленінського районного суду м. Кіровограда від 03.02.2014 року засуджено В. і С. за ч. 4 ст. 190, ч. 2 ст. 364, ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 366, ч. 1 ст. 209 КК.

Відповідно до вироку, в червні 2009 року В. – директор і засновник ПСП «Агро-Союз», С. – директор і засновник ПСП «Агро-Січ-П» і генеральний директор ВАТ «Племзавод «Любомирівка» – особа, матеріали щодо якої виділені в окреме провадження, вступили в змову з головою правління ВАТ «Йосипівське ХПП» К. на заволодіння в особливо великих розмірах майном Аграрного фонду шляхом обману (шахрайства), зловживання службовим становищем і службового підроблення.

Реалізуючи свій злочинний умисел, К. як голова правління ВАТ «Йосипівське ХПП» підписав з В., С. та особою, матеріали щодо якої виділені в окреме провадження, як з керівниками підприємств ПСП «Агро-Союз», ПСП «Агро-Січ-П» і ВАТ «Племзавод «Любомирівка» завідомо неправдиві договори на складське зберігання зерна, якого фактично в наявності не було. На підставі цих договорів, В., С. і особа, матеріали щодо якої виділені в окреме провадження, від імені очолюваних ними підприємств, через Аграрну біржу м. Київ реалізували Аграрному фонду неіснуюче зерно пшениці 2 класу врожаю 2009 року, яке нібито зберігалось у ВАТ «Йосипівське ХПП».

На підставі укладених фіктивних договорів купівлі-продажу зерна К. склав і видав завідомо неправдиві документи про те, що ВАТ «Йосипівське ХПП» переформило зерно пшениці 2 класу врожаю 2009 року, яке надійшло від ПСП «Агро-Союз» в кількості 490 тонн, від ПСП «Агро-Січ-П» в кількості 500 тонн та від ВАТ «Племзавод «Любомирівка» в кількості 495 тонн, і надав їх В., С. і особі, матеріали щодо якої виділені в окреме провадження.

Після цього останні, використовуючи надані їм завідомо неправдиві документи, діючи кожен від свого підприємства, склали акти прийому –передачі неіснуючого зерна пшениці, а потім отримали та заволоділи шляхом обману (шахрайства) грошовими коштами Аграрного фонду в особливо великих розмірах в сумі 2 106 205, 20 грн, із них: ПСП «Агро-Союз» – 694 976,80 грн, ПСП «Агро-Січ-П» – 709 160 грн та від ВАТ «Племзавод «Любомирівка» – 702 068,40 грн.

З метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних шляхом вчинення предикатного діяння, передбаченого ч. 4 ст.190 КК, В., С.і особа, матеріали щодо якої виділені в окреме провадження, уклали з ТОВ «Нафто-Трейд» договори поставки нафтопродуктів, чим вчинили інвестування в очолювані ними підприємства за рахунок коштів, одержаних злочинним шляхом [104].

Як показало вивчення матеріалів кримінальних проваджень, для керівників та організаторів шахрайства характерний вищий, порівняно з рядовими учасниками, рівень освіти. За даними проведеного дослідження, 36% учасників і 49% керівників

організованих груп мали вищу освіту. При цьому більшість із них спеціалізувалися на вчиненні шахрайства у сфері економіки.

Завдяки наведеному вище можна виявити таку закономірність: між кримінальною спеціалізацією шахрайських груп та рівнем освіти їхніх учасників є тісний взаємозв'язок. З одного боку, високий інтелектуальний рівень і хороша професійна підготовка співучасників сприяє розробці складніших та безпечніших шахрайських схем переважно в сфері економіки. З іншого боку, поглиблення кримінальної спеціалізації обумовлює потребу залучення до сфери кримінального бізнесу високоосвічених фахівців.

Трудова діяльність. Однією зі сполучних ланок між індивідом та суспільством є трудова діяльність, у процесі якої людина відчуває на собі вплив відповідного соціального середовища і сама, своєю чергою, впливає на нього.

В ході дослідження з'ясовано, що 50% організованих шахраїв мали постійне місце праці в різних сферах (від простих робітників до керівників підприємств), 8% мали випадкові роботи, 9% були студентами навчальних закладів. Варто зазначити, що кожен третій учасник організованої групи не працював.

Низька трудова зайнятість осіб, які займаються шахрайством у складі організованих груп, підтверджує раніше висловлену тезу про активну трансформацію організованого шахрайства в одну з форм професійної злочинності.

Сімейний стан. Сімейний стан учасників організованої злочинності має певні особливості: близько 20% осіб ніколи не були одружені, 63% перебувають у шлюбі (включаючи фактичні шлюбні відносини), 17% учасників розлучені. У половини організованих шахраїв є діти.

На аналізованій контингент злочинців поширюється загальний статистичний закон: зі збільшенням віку злочинців збільшується кількість осіб, які перебувають у шлюбі і мають дітей. Це свідчить про досить високий рівень соціалізації шахраїв і відсутність таких ізолюючих факторів, як жорсткі правила злодійської субкультури.

Організовані групи, що займаються шахрайством, складаються переважно з місцевих жителів (90%), які проживають у містах.

Доречі, урбанізація (з лат. urbanus – міський) означає зростання значення міст у розвитку суспільства, яке супроводжується збільшенням і розвитком міських поселень, зростанням питомої ваги міського населення, поширенням міського способу життя в певному регіоні, країні, світі [96]. Урбанізація відіграє особливу роль у розвитку організованого шахрайства. З одного боку, у містах концентруються грошові потоки, існує великий ризик віктимізації населення, що залучається до масштабних фінансових пірамід, та ін. З іншого, міська інфраструктура розширює можливості організованих груп з підбору своїх членів, пошуку коштів і збільшення способів шахрайства.

Надодаток, учасники організованих груп переважно є українцями за національністю.

Судимість. Аналізуючи статистику минулих судимостей, можна висновувати, що кількість судимих шахраїв становить близько 23%. Як правило, такі особи раніше були засуджені за корисливі чи корисливо-насильницькі злочини.

Порівняно з іншими категоріями корисливих злочинців, для шахраїв не характерна висока частка рецидивістів. Останні займаються переважно шахрайством у побутовій сфері (76%). Що ж стосується злочинців-економічних шахраїв, лише 7% їх раніше були судимі.

Для організованих шахраїв, як і для шахраїв загалом, не властиво вчинення злочину в стані сп'яніння. І це закономірно, оскільки обман та зловживання довірою неможливо здійснити без постійного внутрішнього контролю за своєю поведінкою. Цікаво й те, що понад половина (67%) засуджених помірковано випивали, а 30% зовсім не вживали наркотиків та спиртних напоїв.

Морально-психологічна характеристика допомагає глибше зрозуміти внутрішній зміст особи шахрая. Насамперед ідеться про світоглядні й моральні риси злочинця: погляди, переконання, ціннісні орієнтації, життєві прагнення та очікування.

Як вказував С. Щерба [134], що ціннісна орієнтація завжди проявляється в рамках розвитку міжособистісних і соціальних відносин (праця, колектив, культура, відпочинок, дозвілля тощо). Ціннісна орієнтація – це вибіркоче ставлення до носія цінності, яке може бути реальним предметом, що задовольняє потреби

окремої людини чи соціальної спільноти [145]. Ціннісна спрямованість, сформована на велике переконання, яка достатньою мірою проявляється в реальній поведінці та діяльності людини. Ціннісні орієнтації завжди індивідуальні.

З огляду на це, обґрунтованим видається диференційований аналіз морально-психологічних властивостей особистості керівників і рядових членів групи.

Отож найбільш значущою фігурою злочинної групи, безперечно, вважається лідер. Він зазвичай виступає розробником стратегії і тактики вчинення злочинів, займається розподілом доходів, регулює взаємини у групі.

На думку опитаних, йому притаманні вольові якості, швидкість ухвалення рішення у складних ситуаціях. Лідер організованої групи шахрайської спрямованості творчо підходить до пошуку нових можливостей збагачення.

До головних якостей, притаманних такому лідеру, відносять підприємливість, рішучість, здатність впливати на людей, високий професійний рівень [104]. Він є владолобний, має здатність психологічно впливати на підлеглих і жертв.

Проведене дослідження свідчить про те, що лідери та активні учасники кримінальної структури – це особи з доволі давно сформованими установками на систематичне вчинення злочинів з метою досягнення максимально можливих доходів.

На відміну від інших організованих груп, сучасні шахрайські групи рідко створюються із врахуванням колишнього знайомства, спільного кримінального досвіду чи території проживання. В основу кадрової політики організованих груп економічної спрямованості закладаються найперше професійні навички учасників групи і певні особисті якості, серед яких працівники правоохоронних органів, називають здатність викликати довіру потерпілих (55%), корисливу спрямованість (35%), дисциплінованість (20%) та ін. (Додаток В).

Виконавці організованого шахрайства вирізняються егоїзмом, підвищеною самооцінкою, розважливістю, самоконтролем та самовладанням.

У результаті анкетування засуджених було встановлено, що домінуючими мотивами шахрайства, яке здійснюється в складі організованих груп, є: постійна матеріальна потреба (40%), бажання збагатитися (27%), відсутність

легального робочого місця (14%), віра у вседозволеність (9%), прагнення самовираження (10%) (Додаток Б).

Як свідчить опитування, до вчинення розкрадання шляхом обману чи зловживання довірою спонукає не лише бажання отримати матеріальну вигоду.

Йдеться про ігровий мотив. Він характерний для осіб, які вчиняють злочини не тільки, а в багатьох випадках і не так задля матеріальної вигоди, як заради гострих відчуттів. Ці індивіди отримують психологічне задоволення від самого процесу злочинного діяння, що має для них особливе значення [144; 145]. Частка таких шахраїв незначна і за підсумками проведеного дослідження не перевищує 3%.

Отже, шахрайство в складі організованих груп здійснюють переважно особи зі стійкою асоціальною установкою, що виражається в орієнтації дій на отримання максимального прибутку та сприйнятті кримінальної діяльності як основного джерела доходу [86, с. 83].

З-поміж індивідуальних психологічних властивостей, притаманних шахраям, можна виділити такі: винахідливий склад розуму, артистичний талант, комунікабельність, вміння справити враження, хитрість, спритність, енергійність, рішучість, дар переконання, що допомагає їм зав'язувати досить тісні ділові стосунки з незнайомими людьми, налаштовувати їх до себе, входити в довіру; вміння планувати, продумувати всі деталі, працювати з інформацією та швидко реагувати на її зміну; адаптивність і гнучкість; схильність до ризику (гра пояснює тип особистості); знижена тривожність; високий самоконтроль, самовладання, терплячість тощо. Аналіз справ підтверджує справедливість цього висновку.

Водночас посеред членів організованих шахрайських груп трапляються індивіди, які наділені типовими якостями шахраїв, зокрема програмісти, бухгалтери, особи, що забезпечують технічну підтримку, та ін. У низці випадків у сферу злочинної діяльності виявляються залучені особи, які виконують суто конкретні функції та не усвідомлюють злочинного характеру діяльності загалом.

Скажімо, один із опитаних нами засуджених в анкеті вказав, що до кінця був упевнений в тому, що не вчиняє злочину. В іншій ситуації на цьому місці може

виявитися боржник, якого, зважаючи на його нездатність повернути борг, змушують брати участь у злочині, або маргінали, не здатні реально оцінювати те, що відбувається.

Окремо слід сказати про пособників, які безпосередньо не беруть участі в шахрайстві, але так чи інакше сприяють злочинній діяльності. До них можна віднести корумпованих посадових осіб правоохоронних і контролюючих органів, осіб, які виготовляють підроблені документи, інших корумпованих чиновників.

Таким чином, особа, яка здійснює шахрайство в складі організованої групи – це зазвичай особа чоловічої статі у віці 25 – 40 років, яка проживає у великому місті, має професійні навички та високий рівень освіти. За характером установки і провідним мотивом кримінальної поведінки то є професійний корисливий злочинець, орієнтований на отримання максимального прибутку внаслідок систематичного вчинення шахрайства. Із таким висновком погодилися 75% опитаних респондентів.

Предметне уявлення про морально-психологічні особливості шахраїв і мотивацію їхньої поведінки дає типологічний портрет особистості злочинця. Такого роду аналіз допомагає виділити з усього різноманіття особистісних властивостей та особливостей кримінальної поведінки найбільш стійкі типи та образи. До типології потрібно підходити виходячи з будь-яких ознак або навіть їх механічної сукупності, зі сприйняття особистості як цілого з її соціальним досвідом і мотивацією вчинку [85].

Кримінологічна типологія має давати уявлення про ступінь розвитку криміногенних властивостей особистості, їхню стійкість або можливість переміни в позитивний бік.

З огляду на це вважаємо виправданою диференціацію типів особистості шахрая в складі організованої групи на основі глибини та стійкості їх антигромадської спрямованості, особливостей мотивації, способів та сфери здійснення шахрайства.

Але перш ніж перейти до їх докладного опису, важливо зробити низку методологічних зауважень і застережень.

Отже, науковцями, котрі вивчали питання типології осіб шахраїв, були запропоновані їх різні узагальнюючі типи. Приміром, О. Герцензон та І. Даньшин виокремлювали: 1) випадкових шахраїв, які здійснюють шахрайство вперше з легковажності, під впливом обставин або інших осіб; 2) шахраїв-рецидивістів, які

здійснюють головно дрібні шахрайські витівки; 3) шахраїв-багаторазових (закоренілих) рецидивістів; 4) шахраїв-гастролерів; 5) шахраїв, які здійснюють триваючі шахрайства; 6) шахраїв-аферистів [126, с. 111].

Наукові джерела пропонують й інший розподіл таких злочинців: 1) «нові» шахраї, які використовують механізми ринкових відносин, можливості кредитно-банківських операцій, лжефірм, страхової, інвестиційної і довірчої діяльності; 2) шахраї-гастролери, які постійно роз'їжджають і негайно зникають із місць вчинення злочинних діянь; 3) шахраї-гравці, які використовують азартні ігри (карточні шулери, «катали», «червоні валети» тощо); 4) шахраї, які не мають постійного місця роботи чи проживання, неодноразово судимі за шахрайство та інші злочини; 5) шахраї, які вчинили злочин уперше, за легковажністю, під впливом інших осіб чи ситуацій; 6) шахраї-одинаки і шахраї, які вчиняють злочин групою, в тому числі з розподілом ролей [53, с. 520].

Пропоновані типології мають дуже умовний характер через істотні об'єктивні відмінності між організованими шахраями, що пов'язані з характером і сферою кримінальної діяльності, ієрархічним становищем у групі та ступенем організованості злочинного формування. Однак, незважаючи на свою умовність, вони дають змогу виявити низку закономірностей у формуванні мотивації злочинної поведінки та на їхній основі визначити перспективні напрями кримінологічної профілактики.

Залежно від глибини та стійкості антигромадської установки пропонується виділяти ситуативний, злісний та особливо злісний типи особистості шахрая в складі організованої групи.

Ситуативний тип. Ситуативні шахраї вчиняють злочини під впливом криміногенних факторів зовнішнього середовища (14%). Характерно, що серед осіб, які здійснюють шахрайство одноосібно або у складі групи осіб за попередньою змовою, частка їх становить коло 38%.

Значна різниця у відсотках пояснюється тим, що особою, котра діє в складі стійкої організованої групи, шахрайство не сприймається як продиктована ситуацією поведінка, а оцінюється як джерело постійного доходу.

Закладена в основу злочинної мотивації корисливість проявляється у ситуативного типу лише за умови впливу на нього серйозних криміногенних обставин. Залежно від характеру останніх можна умовно виділити два підтипи ситуативних шахраїв:

1) особи, які здійснюють шахрайства через недостатню матеріальну забезпеченість і відсутність можливості легальним способом суттєво підвищити своє матеріальне становище. На думку опитаних, частка цих осіб становить 6% від загального обсягу організованих шахраїв і 40% від ситуативного типу. Характерно, що 70% представників аналізованого підтипу злочинців здійснювали так зване побутове шахрайство (торгівлю фальсифікованими ліками, дешевими товарами за завищеною ціною, обман пенсіонерів і т. ін.) і лише 30% були учасниками шахрайських груп економічного спрямування, які діють у сферах кредитування (14%), соціальних виплат (11%), страхування (5%) та ін.;

2) особи, які здійснюють шахрайства під впливом зовнішніх обставин, що не пов'язані з індивідуальними особливостями злочинця (7% від загальної кількості організованих шахраїв та 60% від ситуативного типу) (Додаток В).

Серед криміногенних зовнішніх факторів працівники правоохоронних органів називають: негативний вплив осіб зі стійкою корисливою спрямованістю (40%); обстановку протекціонізму та корупції (9%); безгосподарність у побутовій сфері (19%) та сфері економіки (відсутність скрупульозного обліку матеріальних цінностей, їх псування, загибель знищення, утворення надлишків унаслідок занижених нормативів списання тощо) (32%) та ін. (Додаток В).

Злісний тип. За оцінками опитаних, на представників цього типу припадає 46% від загальної кількості організованих шахрайств. Це, як правило, особи, що неодноразово вчиняють шахрайство. Але, на відміну від інших видів корисливих злочинців, серед них є висока частка раніше судимих осіб. Багато в чому це пояснюється високим професіоналізмом шахраїв і гіперлатентністю вчинених ними злочинів.

Кошти, одержувані від злочинної діяльності, – одне з основних джерел існування злочинців. Шахраї цього типу володіють професійними навичками, але тільки в 50% випадків мають стійку кримінальну спеціалізацію.

Традиційною сферою діяльності злісного типу є шахрайство в побутовій сфері, але в міру розвитку промисловості та сфери обслуговування інтереси злісних злочинців зміщуються в бік економічної злочинності. Якщо раніше, за твердженням опитаних фахівців, частку злісного типу припадало 65% побутових і 20% економічних шахраїв, то тепер їх співвідношення представлено в пропорції 5:4. Окреслена тенденція підтверджує раніше зроблений висновок про те, що сучасне економічне шахрайство набуває стійких рис і в найближчому майбутньому може трансформуватися у професійну злочинність.

Особливо злісний тип. До нього належать професійні злочинці (40% від загальної кількості професійних шахраїв). Їхня відмінна риса – стійка антисоціальна спрямованість, високий рівень спеціального рецидиву. Для більшості злочинців цього типу злочинна діяльність є основним джерелом доходів. Моральність у характеристиці рецидивістів відсутня, вирішальну роль відіграють егоцентризм орієнтація на злочинний спосіб життя. Більшості шахраїв цього типу властива вузька кримінальна спеціалізація [73, с.235].

Найчастіше цей тип злочинця здійснює шахрайство у побутовій сфері (карткові шулери, «фармазони» тощо) – 65%, значно рідше – у сфері економічної діяльності (8%) (Додаток В).

Слід звернути увагу на той факт, що зазвичай особливо злісні шахраї є учасниками невеликих організованих груп. Ця обставина пояснюється лише тим, що більшість великих організованих груп спрямовані на вчинення економічного шахрайства, і тому злочину не характерний високий рівень рецидиву.

Залежно від способів вчинення злочину та мотивів злочинної поведінки вирізняються такі типи організованих шахраїв:

1) традиційний тип (54%). До нього відносять шахраїв, які вчиняють злочини такими способами:

- продаж речової (товарної) «ляльки» (передача покупцеві порожнього упакування або з іншим товаром) (8% від загальної кількості злочинців цього типу);
- фармазонство (виготовлення та продаж виробів із кольорового металу і скла під виглядом виробів зі золота, срібла, дорогоцінних металів і каміння) (12%);
- «ломка», або «виїмка грошей» (підміна великих купюр на більш дрібні під час обміну банкнот) (18%);
- «підкидка» (підкидання на шляху жертви грошей або цінних предметів, які пропонує в затишному місці розділити випадковий «свідок»; однак у момент розділення з'являється потерпілий та «працівник поліції», які пропонують жертві альтернативу – бути притягнутим до кримінальної відповідальності за «крадіжку» чи сплатити суму «відступного») (15%);
- уявне посередництво (заволодіння грошима потерпілого під приводом допомоги у придбанні майна чи вирішення соціально значимого для нього питання) (16%);
- шулерство (ворожіння, карти, цілительство) (19%);
- шахрайство лжероботодавця (12%) та ін. (Додаток В);

2) інформаційний тип. Злочинці цього типу здійснюють шахрайства з використанням спеціальних знань у галузі сучасних інформаційних технологій (13%).

За останні роки злочинність у сфері обороту банківських платіжних карток зазнала якісних пертурбацій. На зміну діянням, що вчинялись одиночками та невеликими групами, прийшла організована злочинна діяльність шахрайських груп, які оснащені найсучаснішою технікою і працюють, як правило, під прикриттям легальних суб'єктів господарювання [22];

3) технологічний тип (12%). Шахраї цього типу вчиняють злочини, використовуючи знання технологічних процесів здійснення операцій у банківсько-фінансовій системі. Вони мають високий рівень інтелекту, володіють знаннями у сфері економіки та юриспруденції, що дає їм змогу правильно аналізувати кон'юнктуру, що складається, та особливості функціонування економічних структур на фінансовому і споживчому ринку.

Такий тип шахраїв поширений у середніх (45%) та великих (55%) злочинних формуваннях, котрі займаються шахрайством у найприбутковіших секторах економіки (це фінансово-економічна діяльність, сфера будівництва та ін.);

4) демонстративний тип. На думку опитаних, до нього належать творці фінансових пірамід (13%). Шахраї цього типу мають неабиякий дар уяви та переконання. Найчастіше вони виступають у ролі керівників комерційних структур, орендують при цьому приміщення, утворюють органи управління. Через засоби масової інформації вони створюють відповідний імідж, а своїм клієнтам обіцяють високі відсотки, які на початковому етапі справді виплачуються.

Нерідко шахраї вдаються до використання як прикриття різних цивільно-правових угод. У такому разі злочинний задум розпізнається насилу: шахрайська операція на вигляд практично не відрізняється від звичайної угоди. До того ж, і обман при шахрайстві під виглядом угоди дуже специфічний. Він криється в обіцянці виконати зобов'язання. Це може бути обіцянка доставити та передати майно, сплатити гроші, виконати певну роботу, надати послугу, повернути позику та відсотки за неї. Заволодівши чужим майном від імені юридичної особи та перевівши її активи на рахунки інших фірм, шахраї не ховаються, а демонструють бажання відшкодувати збитки, самі ініціюють процедуру банкрутства юридичної особи, використаної для розкрадання. Як правило, до цього типу злочинців належать керівники (організатори) середніх і великих шахрайських формувань, що діють у фінансово-економічній сфері (кредитування, цінні папери та ін.) або в галузі будівництва;

5) ігровий тип (8%). Злочинці цього типу займаються шахрайством у сфері азартних ігор, розігруючи різні комбінації зі своїми учасниками. Основна мета злочинців – спонукати в потерпілого азарт, втягнути його в гру. Найчастіше цей тип шахрая зустрічається серед учасників невеликих організованих груп, які займаються традиційним шахрайством.

Отже, можна підсумувати, що особа, яка вчиняє шахрайство в складі організованої групи, – це переважно чоловік віком 25 – 40 років, який проживає у великому місті, має професійні навички і високий рівень освіти, за характером установки та провідним мотивом кримінальної поведінки є професійним корисливим

злочинцем, орієнтованим на отримання максимально високого прибутку завдяки систематичному вчиненню шахрайства.

2.3 Причини та умови, які сприяють вчиненню шахрайства у складі організованої групи

Дослідження детермінації організованого шахрайства має особливу теоретичну і практичну значимість, оскільки дає можливість глибше осмислити закономірності криміналізації та визначити механізм залучення осіб до організованих шахрайських груп.

Варто визнати, що виявлення й наукове обґрунтування детермінант, котрі впливають як на злочинність загалом, так і на окремі її види, становлять чи не найскладнішу проблематику кримінології.

Деякою мірою це можна пояснити наявністю численних теорій про природу і генезис злочинності, розроблених ученими, а також певними відмінностями у тлумаченні відповідних термінів [127, с. 81].

Детермінантами злочинності є чинники або фактори у різних сферах і на різних рівнях суспільного життя, що обумовлюють злочинність. І до речі: детермінант – це визначальний, детермінувати – визначати, зумовлювати, тож детермінація – процес визначення, зумовлення [59, с. 215].

Отже, причини злочинності можна поділяти за різними критеріями: а) за рівнем їх функціонування (причини злочинності в цілому, причини різних груп злочинів, причини окремих видів злочинів); б) за змістом (політичні, економічні, ідеологічні, організаційно-управлінські та ін.); в) за напрямом (одні з них детермінують негативне формування особи, інші пов'язані зі зовнішніми щодо індивіда умовами та ситуаціями, які сприяють проявам антисоціальних поглядів і спонукань прагнень) [67, с. 217].

Як зазначає А. О. Йосипів, заходи попередження насильницької злочинності базуються на аналізі її причин. Однак їх слід розглядати не як набір детермінант, а

як певну, цілісну систему, де кожен фактор пов'язаний між собою на певному рівні та підпорядкованості.

Автор підкреслює, що вивчення та детальний аналіз причин та умов, які сприяли вчиненню злочину, є важливим ще й з тієї точки зору, що це може значно покращити завдання профілактики злочинності [44, с. 10].

Залежно від вихідних методологічних позицій у кримінології виділяють кілька напрямів дослідження детермінації злочинності.

Прибічники суб'єктивного підходу виключають безпосередній вплив об'єктивних обставин на механізм злочинної поведінки, вважаючи, що ті можуть впливати на неї опосередковано через моральні установки індивіда. Саме взаємодія негативних морально-психологічних якостей особистості, що виникли під впливом несприятливих умов її морального формування, зі зовнішніми об'єктивними обставинами (конкретною ситуацією) породжують намір і рішучість вчинити певний злочин або сприяють цьому [28].

Тож беззаперечним видається те, що саме взаємодія двох факторів (негативних морально-психологічних властивостей особистості та зовнішніх об'єктивних обставин) може спричинити конкретний злочин.

В основу формування негативної установки особистості закладаються дефекти виховання та соціалізації людини у певному середовищі, зокрема авторитетність носіїв антисоціальних поглядів, звичок і традицій. Хиби виховання та негативний вплив соціального оточення можуть формуватись і в сімейно-побутовому середовищі, і в місцях навчання чи проведення дозвілля.

У разі вступу особи до організованої злочинної структури негативна дія середовища на неї неабияк зростає через сильний вплив групової субкультури, систему альтернативних норм поведінки, що породжують відчуття всездозволеності та захищеності з боку злочинного формування.

Перш ніж розпочати розгляд причин та умов шахрайства, що здійснюється у складі організованої групи, слід звернути увагу на деякі дослідження, що проводилися.

По-перше, оцінюючи фактори здійснення організованого шахрайства, потрібно розмежовувати детермінаційні, причинні та зумовлювальні зв'язки. Детермінація як

загальне поняття характеризує зв'язок основи як похідного і розглядається одночасно в трьох площинах: як причина, умова чи корелят організованої злочинності. Через мінливість об'єктивних і суб'єктивних умов ті самі чинники можуть посилювати чи, навпаки, послаблювати свій криміногенний вплив, що виключає можливості їх аналізу в межах єдиного детермінаційного комплексу.

По-друге, щодо причин і умов злочинності досить було ізолювати виокремити їх відмінність від чинників девіантності загалом. Встановлення їх єдиної детермінаційної основи дає змогу і скласти цілісне уявлення про ступінь негативного впливу цих факторів на поведінку людини, і розглянути організоване шахрайство як частину вивченого в психології та соціології феномену девіантності.

По-третє, детермінанти організованого шахрайства доцільно оцінювати як систему, що постійно змінюється, не має постійної ієрархії. Неоднозначність і нелінійність причинно-наслідкових зв'язків у суспільних явищах: призводять, по-перше, до того, що один наслідок може бути породженням різних причин, а одна причина породжувати різні наслідки; по-друге, допускають залежно від ситуації підміну причин умовами і навпаки, по-третє, передбачають, що будь-які протиріччя в суспільному розвитку опосередковуються свідомістю людини [61, с. 127].

Пропонований підхід позбавляє дослідника необхідності встановлення у кожному конкретному випадку детермінаційної ролі окремих чинників через неможливість отримання точної й однозначної відповіді. Якщо на індивідуальному рівні психологічні чинники, в тому числі установка, мотивація та акцентуація характеру, виконують роль причин шахрайства, то на загальносоціальному рівні вони поступаються місцем соціальним та економічним факторам і сприймаються як психологічне тло злочинної поведінки.

По-четверте, слід розмежувати макро- та мікрорівень щодо детермінації організованого шахрайства. Макрорівень передбачає оцінку криміналізації як результату взаємодії соціальних, економічних, політичних і духовних процесів. На мікрорівні, навпаки, встановлюються психологічні причини злочинної поведінки й рівень впливу них зовнішніх чинників.

Якщо на макрорівні залучення особи у вчинення організованого шахрайства

оцінюється як її нездатність протистояти існуючим у суспільстві соціальним, економічним і політичним суперечностям, то на мікрорівні трактується як наслідок моральної і психологічної деформації, спричиненої негативним впливом соціального середовища.

Зважаючи на спрямованість нашої розвідки на виявлення загальних закономірностей організованого шахрайства, кримінологічно виправданим і перспективним вважаємо вивчення його детермінації саме на макрорівні.

На думку більшості вітчизняних кримінологів, провідну роль у детермінаційному комплексі злочинності відіграють економічні чинники.

На початку 90-х років ХХ століття злам адміністративно-командної системи відбувався в ході «обвального» переходу до ринку, що супроводжувався кризовими явищами в економіці, політиці, ідеології та соціальних питаннях. Непродуманість і непідготовленість проведених реформ сприяли криміналізації суспільних відносин та стимулювали перехід економіки з легальної галузі до нелегальної [42].

Все це стало підґрунтям для збільшення кількості розмаїтих розкрадань, зокрема й шахрайства. Скориставшись хаосом, що відбувався в системі управління та контролю державного апарату, організовані злочинні об'єднання сконцентрували у руках великий фінансовий капітал і стали повноправними учасниками нових ринкових відносин. У такий спосіб держава сама надала можливість для створення економічної основи організованої злочинності [83, с. 162].

Як показали результати опитування, при перерозподілі власності саме шахрайство виявляється одним із найпоширеніших видів корисливих злочинів.

Із негативних економічних процесів опитані виокремили зростання безробіття і низький матеріальний рівень населення (30%), прагнення до надприбутків за рахунок спекулятивних операцій та встановлення монополії (33%), загальний спад промисловості й сільського господарства (24%), потрапляння економіки в залежність від іноземного капіталу (4%), деформацію розподільчої системи (6%) й т. ін. (Додаток В).

За даними опитувань, проведених у 1994 – 2000 роках Українським інститутом соціальних досліджень і центром «Соціальний моніторинг», 75% наших

громадян вважають, що вони живуть гірше, ніж пересічна українська родина. А за інформацією загальнонаціонального соціологічного моніторингу, протягом уже восьми років здійснюваного вченими Інституту соціології НАН України, 2000 року 65% населення вважали себе бідними (в 1994-ому таких було 47%). При цьому межу бідності в грошовому еквіваленті самі опитані визначають навіть нижче від мінімальної пенсії чи мінімальної заробітної плати та межі, розрахованої виходячи з результатів наукових досліджень [74].

Згідно з нещодавнім дослідженням рівня життя українців, який проводили експерти ООН станом на 2021 р., близько 80% українців живуть за межею бідності (витрачають до 5 доларів на день) [69].

Отож убачається суттєвий розрив між такими соціально-економічними показниками, як безробіття і рівень соціального благополуччя населення. Якщо в зарубіжних країнах частка незаможних безпосередньо корелює з безробіттям, то в Україні переважна більшість працюючих осіб знаходяться за межею бідності. В такій ситуації потужним фактором відтворення організованого шахрайства є низькі заробітні плати у легальному секторі економіки.

За даними опитаних, саме низька зарплата штовхає багатьох на шахрайство в складі організованої групи. Як зазначили працівники слідчих і судових органів, 60% увійшли до складу шахрайської групи, бо мали низькі доходи. Водночас 70% із них мали професійні навички, придатні для вчинення злочинів (знання основ програмування, логістики, бухгалтерії та ін.).

Завдяки отриманим результатам доречно говорити про тенденцію поповнення організованої злочинності високопрофесійними кадрами внаслідок масового переходу фахівців у нелегальний сектор економіки через низьку заробітну плату у сфері легального бізнесу. За даними опитаних, на нинішній час дохід від організованого шахрайства в 5 – 6 разів перевищує заробітну плату на державних і муніципальних підприємствах.

Проведене дослідження виявило зворотну кореляційну залежність між рівнем матеріальної забезпеченості населення та динамікою шахрайства (табл. 2.4).

**Кореляційні зв'язки між матеріальною забезпеченістю населення
і динамікою шахрайства**

	Рівень матеріальної забезпеченості	Рівень споживчої впевненості	Рівень шахрайства	Рівень організованого шахрайства
Рівень матеріальної забезпеченості	*	+ 0,92	- 0,8	- 0,6
Рівень споживчої впевненості	+ 0,92	*	- 0,45	- 0,9
Рівень шахрайства	- 0,8	- 0,45	*	+ 0,64
Рівень організованого шахрайства	- 0,6	- 0,9	+ 0,64	*

Наведені в таблиці дані свідчать, що організоване шахрайство є набагато чутливішим до динаміки споживчої впевненості населення, ніж до рівня матеріальної забезпеченості. Якщо спад споживчих очікувань оцінюється статистикою як причина, то падіння матеріального рівня – як умова організованого шахрайства.

Ця обставина пояснюється тим, що споживчі очікування є своєрідним прогнозом майбутньої економічної ситуації. Саме побоювання залишитися за межею бідності штовхає людей вступати до складу організованої шахрайської групи.

Особливий криміногенний потенціал має безробіття.

За даними офіційної статистики, у сфері легальної економіки зайнято лише 73,4% працездатного населення. У 2021 році в Україні було офіційно зареєстровано 1709,5 тис. безробітних осіб, що становить 10,3% рівня безробіття, а в 2020-ому було офіційно

zareєстровано 1673,3 тис. безробітних осіб, що на 0,4 % нижче за показник 2021 р. [114].

Щодо організованого шахрайства криміногенна роль безробіття виражається двояко.

По-перше, статус безробітного практично повністю виключає особу зі сфери позитивного впливу державних і соціальних інститутів. Людина закривається в середовищі організованої групи, сприймаючи її одночасно як робочу та дозвільну сферу. Не випадково понад половина осіб, які беруть участь в організованому шахрайстві, ніде не навчаються і не працюють [7].

По-друге, нестача матеріальних засобів суттєво обмежує можливості особи в задоволенні своїх потреб. Пропаганда розкішного способу життя та нав'язування культу споживацтва змушує її шукати джерело доходу та брати участь у злочинних формуваннях.

Через воєнні дії та припинення діяльності великої кількості підприємств більшість населення міст, де вони розташовувалися, опинилося на межі бідності. У частини громадян виникла спокуса швидко отримувати значну суму грошей, не докладаючи при цьому особливих зусиль, унаслідок чого такі особи порушували норми моралі та кримінального закону.

Зростання безробіття призвело до «вивільнення» з легального сектора економіки корисних фахівців організованої групи (юристів, бухгалтерів, економістів, програмістів та ін.). Це зумовило якісну трансформацію організованого шахрайства, спровокувало його відмову від традиційних форм шахрайського обману на користь економічно орієнтованих і технічно оснащених злочинних схем.

По суті, саме зростання безробіття в регіоні та збільшення кількості безробітних фахівців призвели до активного розвитку економічного шахрайства та зростання прибутковості організованої злочинності. Із цим висновком погодилися 52% опитаних фахівців (Додаток В).

Визначаючи вплив безробіття на розвиток організованого шахрайства, можна виділити дві специфічні закономірності: з одного боку, безробіття призводить до підвищення рівня професіоналізму організованої групи завдяки вступу до неї висококваліфікованих фахівців економічного спрямування, з іншого, зміцнюються

корупційні зв'язки та підвищується рівень безпеки, адже до груп долучаються колишні співробітники правоохоронних органів та військовослужбовці. Із цим твердженням погодилися 74% опитаних(Додаток В).

Економічні процеси, що відбуваються в Україні, зумовлюють поглиблення соціальної нерівності. Соціологи відзначають поляризацію суспільства: «якщо децильний коефіцієнт Джині (співвідношення середніх доходів 10% найменш забезпечених і 10% найбільш забезпечених верств населення) у 2018 р. дорівнював 2,5, то в 2019 р. він підвищився до 3,2, а 2020 р. – знизився до 2,5» [35].

Поляризація населення за рівнем доходів, з одного боку, тягне за собою зростання корисливих злочинів, вчинених соціально-економічною елітою, з іншого, провокує високий рівень соціальної напруги серед незабезпеченої частини населення, що призводить до формування антигромадських установок і викликає готовність осіб чинити злочини. Саме з економічних «аутсайдерів» і маргіналів формується склад рядових учасників шахрайських груп.

Важливе місце у детермінаційному комплексі організованого шахрайства належить ідеологічним та культурним чинникам, із-поміж яких вирізняються:

- відсутність нівелювання знецінення загальної ідеологічної політики та національної ідеї (24%),
- високий рівень правового нігілізму (47%),
- негативний вплив засобів масової інформації (13%),
- секуляризація (6%), ідеологічний плюралізм, не підкріплений історичними та культурними передумовами (10%), тощо (Додаток В).

Ідеологічна криза відбивається на зростанні організованого шахрайства по-різному.

По-перше, стан ідеологічної дезорганізації призводить до аморалізму у вихованні. Християнські цінності замінюються прозахідною моделлю індивідуалізму. Повсюдно нав'язується образ людини, що живе виключно для задоволення суто особистих потреб на шкоду інтересам оточуючих. Послаблення соціального контролю в школі та сім'ї веде до укріплення цього образу як основної життєвої програми. З огляду на це не випадковим видається той факт, що 65% опитаних засуджених, які

вчинили шахрайство в складі організованої групи, основним мотивом своєї поведінки назвали задоволення власних потреб (Додаток Б).

По-друге, показником і zarazом вагомим чинником посилення культурно-моральної деформації виступають засоби масової інформації (ЗМІ). Популяризація в художньому кіно образу шахрая й учасника організованої злочинної групи, кримінальна тематика розважальних програм і документальних фільмів, культ споживацтва через подачу «красивого життя» соціальної еліти – це ті фактори, які сприяють формуванню асоціальної установки індивіда.

Пріоритетами ЗМІ вважаються комерційний успіх та популярність за будь-яку ціну, експлуатація інстинктів і забобонів (насильство, секс, містика), культ гедонізму та споживання, дегуманізація, аморальність, приниження традиційних людських цінностей, шокування та провокування аудиторії.

У пресі і на телебаченні широко висвітлюються значні розкрадання бюджетних коштів, незаконний продаж державного та муніципального майна за заниженими цінами, діяльність різноманітних фінансових пірамід, обговорюються нові та перспективні схеми шахрайського обману. Шахрайство починає сприйматися населенням як елітарний вид злочинності, в якому можна виявити свої розумові й артистичні здібності.

Людина усвідомлює інформацію, що подається ЗМІ, як даність і вважає для себе можливим вступ до складу організованої групи шахрайської спрямованості. В цій ситуації нею керує марнославство і діє механізм, названий у психології «стадним почуттям» чи «ефектом натовпу». За даними проведеного опитування, 35% засуджених пояснили свою поведінку саме тим, що чинили як усі (Додаток Б).

По-третє, через соціальну, економічну і духовну кризу виникає й розвивається духовно-моральна аномія. Переважно це відбувається під впливом фактів несправедливості, що спостерігаються і переживаються людьми, коли вчинки, які суперечать нормам моралі і права, на практиці є вигідними. Особливо важливою є роль державних рішень, які часом виявляються помилковими і несправедливими. Це поступово переконує суб'єкта в нікчемності суспільної моралі та в безсиллі права. Зрештою виникає тимчасова або стійка неузгодженість особистості зі середовищем, що

лежить в основі більшості форм злочинної поведінки [127, с. 9].

У суспільстві склалися компенсаторні механізми виживання, що діють поза системою легітимних відносин. Їхнім підґрунтям є деградація суспільної моралі, найперше втрата суспільною свідомістю імунітету до кримінальної діяльності, і різке згортання системи соціальних гарантій та ін.

По-четверте, важливим чинником духовно-морального характеру, пов'язаним із організованим шахрайством, стало неабияке поширення серед населення правового нігілізму, що виражається в незнанні законів та інших правових актів, нехтуванні ними чи свідомому їх порушенні.

На тлі руйнування колишніх ідеологічних орієнтирів у громадян втрачається цінність законної трудової діяльності як джерела статку та головного засобу самореалізації особистості. Активно поширюються уявлення про можливість легко досягти благополуччя обманним шляхом та участю в несумлінних фінансових операціях, виявити свої розумові здібності й таланти при розробці злочинних схем збагачення.

На запитання: «Якими мотивами Ви керувалися, вступаючи до організованої групи, що займається шахрайством?» – засуджені дали такі відповіді: бажання заробити – 60%; бажання виявити свої здібності (самоствердитись у середовищі) – 25%; бути як усі – 10%; підтримати друга – 2%; важко відповісти – 3% (Додаток Б).

Про моральну деформацію шахраїв-учасників організованих груп свідчать і дані проведеного соціологічного дослідження. На запитання: «Як Ви можете оцінити рівень моральної культури засуджених шахраїв?» – відповіді розподілилися так: низький – 68%; середній – 10%; вище від середнього – 2%; високий – 0%, важко відповісти – 20% (Додаток В).

На підставі викладеного можна зробити висновок, що зараз в Україні загалом складається ситуація найбільшого сприяння впровадженню у свідомість людей культу збагачення. Вчинення шахрайства у складі організованої групи тепер починає сприйматися як один із видів економічної діяльності, джерело доходів і спосіб прояву своїх розумових і акторських здібностей. З такою оцінкою погодилися 68% опитаних.

Вагомою передумовою, що сприяє поширенню організованого шахрайства,

визнано прогалини та колізії чинного законодавства. Так вважають 80% опитаних.

Відповідаючи на запитання: «У чому полягають недоліки законодавства, що перешкоджають виявленню та припиненню шахрайства?» – понад 50% опитаних правоохоронців назвали суперечливість деяких норм кримінального, цивільного, податкового і митного законодавства, 25% – нерегульованість багатьох цивільно-правових відносин; 25% – відсутність чітких та однозначних критеріїв визначення ознак шахрайства (Додаток В).

На запитання: «Що дозволяло Вам сподіватися, що Ви не будете засуджені за вчинення злочину?» – засуджені надали такі відповіді:

- чітка розробка плану злочину – 25%; минулий досвід вчинення таких діянь – 12%;
- підтримка злочинної групи, в тому числі через корупційні зв'язки – 16%;
- недосконалість чинного кримінального й цивільного законодавства – 28%;
- недоліки правозастосовної системи – 19% (Додаток Б).

Вчинення шахрайства в складі організованої групи значною мірою обумовлюється політичними чинниками.

Політичні інтереси та конфлікти нерідко визначають економічні й соціальні відносини, а їх негативні сторони, що впливають на злочинність, у низці випадків відіграють вирішальну роль.

Як зазначають опитані, характер сучасних політичних рішень багато в чому визначають власники кримінальних капіталів. Так, приблизно 25% вищої еліти в середині дев'яностих років ХХ століття становили представники тіньового капіталу, що легалізувався, та організованої злочинності.

Нині організована злочинність переходить на новий рівень свого розвитку: укрупнюється структура, зміцнюється економічна спрямованість шахрайства, посилюється корупційна підтримка з боку представників середнього і найвищого рівнів державної влади.

Корупцію як фактор організованого шахрайства доцільно заналізувати детальніше, позаяк, на думку 35% опитаних, вона є однією з основних причин його відтворення (Додаток В).

Вчинення шахрайських дій, пов'язаних із заподіянням шкоди великій кількості осіб або отриманням надприбутків в економічній сфері, неможливе без заступництва з боку правоохоронних органів. Цей висновок підтверджують дані соціологічного дослідження. На думку співробітників слідчих та судових органів, дві третини організованих шахрайських груп мають корупційні зв'язки, характер і рівень яких безпосередньо визначаються спрямованістю злочинних дій, кількісним складом і ступенем згуртованості злочинного формування.

На запитання: «Чи мала Ваша організована група корупційні зв'язки з представниками правоохоронних чи контролюючих органів?» – засуджені дали позитивну відповідь у 52% випадків, негативну – у 10%, важко відповісти – у 38% випадків (Додаток Б).

Серед чинників, які сприяють розвитку організованого шахрайства, слід виділити його самодетермінацію. У кримінології під нею розуміється «самовідтворення, обумовленість злочинності притаманними їй внутрішніми репродуктивними властивостями, які виявляються за наявності сприятливого середовища» [63].

На думку опитаних, саме самодетермінація є основною причиною сучасного організованого шахрайства. Її внутрішніми репродуктивними властивостями можна назвати такі фактори:

– обстановка безкарності, що формується на тлі високої природної та штучної латентності розкрадань. На думку опитаних, реєструються лише 20% організованих шахрайств, при цьому 10% із них завершуються винесенням обвинувального вироку (Додаток В). Цей висновок підтверджує офіційна статистика. У 2021 році в Україні було зареєстровано 14 584 злочини, передбачені ч.ч. 2– 4 ст. 190 КК України. З них направлено до суду 6 238 справ.

Привертає увагу й той факт, що зі загальної кількості облікованих злочинів за ч.ч. 2 – 4 ст. 190 КК України кількість злочинів, у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято, становить 53%;

– вчинення злочинів, пов'язаних з організованим шахрайством. Зазвичай необхідні ланки в шахрайських схемах сприяють приховуванню слідів злочину чи

полегшують його вчинення. Серед таких діянь опитані особливо виділяють підробку документів (80% випадків вчинення організованого шахрайства), дачу хабаря (35%), комерційний підкуп (32%), службове підроблення (12%), легалізацію доходів, отриманих злочинним шляхом (27%), та ін. (Додаток В).

Таким чином, якісна трансформація організованого шахрайства, що виразилась у зміцненні структури та розширенні злочинної діяльності у сфері економіки, стала потужним стимулом для відтворення низки економічних злочинів.

Конвеєрний характер організованого шахрайства проявляється поповненням злочинних формувань новими особами. Як слушно зазначають В. Кудрявцев і В. Емінов, створене одного разу злочинне співтовариство породжує цілий спектр різних злочинних дій [127, с. 9]. Суть самодетермінації організованої злочинності криється в тому, що її існування безпосередньо залежить від доходів, одержуваних у результаті вчинення злочинів. Шахрайські групи існують для того, щоб отримувати злочинний дохід, і саме завдяки цьому вони існують.

Як показав аналіз кримінальних проваджень, сучасне організоване шахрайство є яскравим прикладом мобілізації потенціалу злочинності у напрямку поглиблення кримінальної спеціалізації, розширення організаційних, технічних, інтелектуальних та фінансових ресурсів для вчинення злочинів та ускладнення структури груп, зокрема шляхом залучення до злочинної діяльності висококваліфікованих спеціалістів. Крім того, вона є прикладом створення паралельних суспільству та органам влади структур зі своїми правилами внутрішнього розпорядку, системою цінностей, ієрархією та чітким розподілом ролей.

Показником успішного функціонування внутрішніх факторів відтворення організованої злочинності є масштаби поширення організованого шахрайства, його висока латентність і позитивна динаміка доходів, отриманих злочинним шляхом.

На думку опитаних, прибуток від організованого шахрайства складає в середньому 25 – 30% від загального доходу тіньової економіки, при тому що його частка в нелегальній економічній діяльності не перевищує 10%.

Серед чинників самодетермінації злочинності вчені виділяють негативний вплив кримінальної субкультури. Як частина загальної культури, вона «виробляє механізми,

що захищають світ криміналу від стороннього втручання, є чинником, який дозволяє злочинності самодетермінуватися, розвиватися та зберігатися» [63].

Тимчасом, на відміну від інших корисливих злочинів проти власності, організованому шахрайству не притаманна кримінальна субкультура в її класичному розумінні.

Як засвідчило проведене дослідження, у сучасних шахраїв відсутні особлива культурологічна символіка та ритуали. Виняток становлять традиційні шахрайські групи «побутової спрямованості», що формуються з раніше судимих осіб, – це карткові шулери, «наперсточники» та ін.

Одним із чинників, що впливає на розвиток організованого шахрайства, продовжують залишатися прогалини в діяльності правоохоронних органів (53% опитаних).

Також правоохоронці недостатньо оснащені технічно. Наприклад, 44% опитаних правоохоронців серйозним фактором, що перешкоджає ефективному виявленню злочинів, вчинених організованими злочинними формуваннями, назвали відсутність належної матеріально-технічної бази, а 40% – брак кваліфікованих фахівців.

На відміну від правоохоронних органів, злочинні шахрайські угруповання мають високу мобільність, великий радіус дії. У кримінальній діяльності вони широко використовують засоби зв'язку, різні пристрої для переговорів, засоби захисту [43].

Важлива й та обставина, що у механізмі протидії злочинності відсутня наступальність, робота «на випередження», не враховується попередній досвід, недостатньо аналізуються помилки і прорахунки, не розробляються заходи щодо їх усунення. Із цим погоджуються 70% опитаних (Додаток В).

На їхню думку, правоохоронні органи найчастіше не встигають адаптуватися до нової ситуації та своєчасно реагувати на негативні зміни в оперативній обстановці, що, своєю чергою, виключає можливість вжиття своєчасних превентивних заходів. В умовах ускладнення форм діяльності організованих груп, підвищення рівня їхнього кримінального професіоналізму та застосування нових схем рейдерства правоохоронні органи зазвичай не в змозі виробити адекватних заходів протидії цим діянням через відсутність кваліфікованого кадрового складу, інформаційних і технічних ресурсів.

У гонитві за кількістю розкритих злочинів страждає якість їх розслідування. Під час вивчення кримінальних проваджень було встановлено, що практично в кожному третьому кримінальному провадженні ознака «вчинення злочину організованою групою» була виключена судом за недоведеністю або у зв'язку з відмовою державного обвинувача від зобов'язання відповідного пункту Кримінального кодексу України.

До недоліків у діяльності правоохоронних органів учені та працівники судових органів відносять недотримання принципу невідворотності відповідальності та покарання (10%), низьке розкриття злочинів (22%), неправильну кваліфікацію діянь (14%), корупцію правоохоронців (31%) та ін. (23%) (Додаток В).

Інші відповіді дають співробітники органів, які займаються розслідуванням організованого шахрайства. На їхнє переконання, погана якість розслідування злочинів пояснюється низькою заробітною платою співробітників (41%), слабкою технічною оснащеністю (50%), «рокуванням» керівного складу (20%), наявністю дублюючих органів (11%), глобальною нестачею кваліфікованих кадрів (74%) та ін. (Додаток В).

Аналізуючи причини та умови організованого шахрайства, слід приділити особливу увагу віктимологічним факторам.

Віктимологія вивчає злочинність з позиції її зумовленості особистісними, рольовими та соціальними властивостями жертви. В цьому аспекті під жертвою злочину розуміється як індивід, так і юридична особа чи соціальна група.

Віктимологічними детермінантами організованого шахрайства є явища і процеси, що перебувають у причиновому зв'язку із вчиненим злочином. Вони визначають формування потенційної підвищеної віктимності потерпілих до вчинення злочинів.

Кажучи про віктимологічні чинники організованого шахрайства, потрібно відмежовувати їх від віктимологічних характеристик інших корисливих злочинів, зокрема шахрайства, вчиненого одноосібно чи в складі групи осіб за попередньою змовою.

Шахрайство, що здійснюється одноосібно, у 88% випадків має побутову спрямованість і характеризується наявністю об'єктивних і суб'єктивних зв'язків між злочинцем та жертвою. Крім мотивів самоствердження таких злочинців,

інтелектуального протистояння, провідними є, по-перше, корисливий мотив, що розв'язує питання матеріального збагачення, і, по-друге, непереборна потреба в ризику [112, с. 32].

Такі ознаки віктимності притаманні організованому шахрайству побутової спрямованості (йдеться про миттєві безпрограшні лотереї, ворожіння). Тут основними детермінаційними чинниками є особистісні й рольові якості жертви (індивідуальна віктимність) та особливості конкретної віктимологічної ситуації [149].

Згідно з матеріалами кримінальних проваджень, жертвами побутового організованого шахрайства є жінки віком 35 – 55 років або чоловіки віком 16–22 та 60 і вище років зі середнім чи низьким доходом. Серед їх віктимогенних якостей вирізняються висока довірливість, некритичність, пасивність, навіюваність, азартність, забобонність, неуважність тощо.

На наш погляд, особа типового потерпілого від побутового шахрайства характеризується такими параметрами: це чоловіки віком до 17 років або після 55 років, зі середньою освітою, котрі є учнями або пенсіонерами, що не мають сімей.

Важливо звернути увагу і на віктимологічну ситуацію вчинення організованого шахрайства у побутовій сфері.

Опитування фахівців допомогло виокремити три види ситуацій, у яких:

- 1) поведінка потерпілого була нейтральною але впливає на формування злочинного мотиву (15%);
- 2) поведінка потерпілого ґрунтувалась на його підвищеній довірливості та некритичності (37,5%);
- 3) поведінка жертви ґрунтувалась на її корисливій мотивації (47,5%) (Додаток В).

Таким чином, більшість організованих шахрайств здійснювались із використанням злочинцями жадібності та користолюбства жертви (обіцянка їй швидкого і великого доходу, пропозиція товару на дуже вигідних умовах) та ін.

Деякі інші віктимологічні характеристики притаманні організованому шахрайству економічної спрямованості.

Відповідно до матеріалів кримінальних проваджень, жертви шахрайств у сфері

страхування, фінансово-кредитної та інших економічних сфер не володіли стійкими віктимогенними якостями. В основі їх віктимізації лежали насамперед рольові та соціальні ознаки.

Тож аналіз кримінальних проваджень показав, що жертвою економічного шахрайства є, як правило, чоловік (75%) у віці 27 – 45 років (64%), який проживає у великому місті (90%), має вищу освіту (89%) і займає високе соціальне становище (58%).

Слід звернути увагу й на те, що, на відміну від побутових злочинів, серед жертв організованого економічного шахрайства є велика частка юридичних осіб (37%). В Україні 61,5% компаній зазнавали шахрайства. 20% компаній оцінили свої збитки від шахрайства в сумі від 100 тисяч до 5 мільйонів доларів на рік. До речі, Україна посідає 5 місце в рейтингу країн світу за рівнем корпоративного шахрайства [124].

Проведене дослідження підтверджує цей висновок.

Назагал із-поміж факторів віктимізації юридичних осіб вирізняються такі:

- організаційно-правова форма господарюючого суб'єкта. За даними опитаних, більшою мірою схильні до ризику віктимізації ТОВ (47%) та ПП (32%), оскільки, на відміну від ВАТ і державних підприємств, вони мають більш гнучку організаційну структуру та фінансову мобільність;

- фінансове становище. Зазвичай жертвами економічного шахрайства рідко виявляються підприємства зі стабільним фінансовим становищем і постійним доходом, оскільки вони не мають потреби йти на ризик, укладаючи договори зі шахраями (7%);

- вид діяльності та рід занять. Найпривабливішими для шахраїв, що діють у складі організованих груп, є прибуткові сфери економіки. До них належать роздрібна та оптова торгівля, переробні підприємства, туризм та ін.;

- кадрова політика, яка визначається через досвід співробітників та плинність кадрів. За даними опитаних, до 15% організованих груп входять колишні співробітники підприємств-жертв шахраїв, які надають цим злочинцям інформацію про господарську діяльність організації;

- наявність служби комп'ютерної та фінансової безпеки. В ході аналізу кримінальних проваджень не було виявлено жодного випадку вчинення організованого

шахрайства щодо юридичних осіб, які мали такі служби.

Розглядаючи організоване економічне шахрайство, слід звернути увагу на специфіку віктимологічних ситуацій. Ситуації, зумовлені корисливою поведінкою жертви, становили 25%, некритичною та неухважною поведінкою – 36%, нейтральною поведінкою – 39%.

Загалом проведений аналіз виявив суттєві відмінності між віктимологічними ризиками побутового та економічного шахрайства, що здійснюється організованими групами. Якщо в першому випадку факторами відтворення злочинності є особисті якості жертви (жадібність, корисливість, некритичність), що зумовлюють розвиток віктимологічної ситуації, то в другому – соціальні та рольові особливості фізичних і юридичних осіб, які стають жертвами шахрайства переважно в нейтральних віктимологічних ситуаціях.

Висновки до розділу 2

Встановлено, що кримінальна ситуація відбиває загальноукраїнські тенденції розвитку злочинності: неухильне зростання кримінальної активності роками змінилося стійким зниженням реєстрованих кримінальних правопорушень. Починаючи з 2018 року їх кількість почала зменшуватися і досягла свого мінімуму в 2021-ому.

З'ясовано, що в Україні в 2018 – 2021 роках простежувалося стабільне збільшення цих діянь (з 10,9 % до 14,9%). В середньому частка шахрайств у структурі злочинів проти власності склала 13,25%.

З приводу динаміки організованого шахрайства з'ясовано, що в 2020 – 2021 роках спостерігалось збільшення кількості розкритих злочинів. Упродовж 2018 – 2019-ого показники розкриття організованого шахрайства змінювались так: у 2018 р. – 3366, 2019 р. – 2467, а з 2020 р. було зафіксовано сплеск розкриття випадків організованого шахрайства. За даними офіційної статистики, у 2018 р. 5,7% злочинів, вчинених у складі організованої групи, були шахрайством, а в 2021-ому – 11,5%.

Ідентифіковано особу, яка вчиняє шахрайство в складі організованої групи, – це переважно чоловік віком 25 – 40 років, що проживає у великому місті, має професійні

навички та високий рівень освіти. За характером установки і провідними мотивами кримінальної поведінки він є професійним корисливим злочинцем, орієнтованим на отримання якнайвищого прибутку завдяки систематичному вчиненню шахрайства.

Виокремлено низку морально-психологічних якостей, притаманних лідеру, а саме: авторитет, емоційна холодність, підприємливість, ініціативність, винахідливість, хитрість, високий професійний рівень, сильний психологічний вплив на підлеглих і потерпілих.

З'ясовано, що членам організованої групи шахрайської спрямованості властиві такі якості, як егоїзм, завищена самооцінка, переважання власних інтересів, споживацька орієнтація, впевненість у вседозволеності та безкарності, розважливність, самоконтроль і самовладання.

Залежно від глибини та стійкості антигромадської установки виділено ситуативний (14%), злісний (46%) та особливо злісний (40%) типи особистості організованого шахрая (Додаток В).

Залежно від способів вчинення розкрадань поділено шахраїв, що вчиняють злочини у складі організованих груп, на такі типи: традиційний (54%); інформаційний (13%); технологічний (12%), демонстративний (13%), ігровий (8%).

Обґрунтовано, що провідну роль у відтворенні організованого шахрайства відіграють економічні чинники (низький рівень доходів, безробіття, високий децильний коефіцієнт та ін.). Взяті в сукупності, вони сприяють відтоку висококваліфікованих фахівців зі сфери легальної діяльності в тіньову економіку і таким чином підвищують рівень професіоналізму та безпеки злочинних груп.

З'ясовано, що на зростання організованого шахрайства впливають також відсутність загальної ідеологічної політики та національної ідеї, надвисокий рівень правового нігілізму, негативний вплив засобів масової інформації та ін. Зараз в Україні в цілому складається ситуація найбільшого сприяння впровадженню у свідомість людей культу збагачення. А вчинення шахрайства в складі організованої групи починає сприйматися як один із видів економічної діяльності, джерело доходів і спосіб прояву своїх розумових та акторських здібностей.

Сучасне організоване шахрайство є яскравим прикладом самодетермінації

злочинності в напрямі поглиблення кримінальної спеціалізації, розширення організаційних, технічних, інтелектуальних і фінансових ресурсів для вчинення злочинів та ускладнення структури груп, у тому числі шляхом залучення до злочинної діяльності висококваліфікованих спеціалістів. Крім того, є прикладом створення паралельних суспільству та органам влади структур із власними правилами внутрішнього розпорядку, системою цінностей, ієрархією та чітким поділом ролей.

РОЗДІЛ 3

ЗАПОБІГАННЯ ВЧИНЕННЮ ШАХРАЙСТВА ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ

3.1 Загальносоціальні заходи запобігання шахрайству, що вчиняється організованою групою

Зміни, що відбуваються у політичній, економічній та культурній сферах українського суспільства, активізують процеси трансформації організованої злочинності й видозмінюють характер її зворотних зв'язків із громадськими інститутами. У ситуації, що склалася, пріоритетним напрямом державної політики має стати об'єднання економічних, організаційних і правових ресурсів у напрямку боротьби з організованою злочинністю, надто з організованим шахрайством як найбільш латентним її видом, що активно поширюється.

Нині українці бачать безперервні численні шахрайства майже щодня і сприймають це як дійсність. Усвідомлення буденності криміналу породжує безвихідь та розуміння марності боротьби з ним. Ба більше того, значна кількість людей сприймають кримінальний шлях вирішення життєвих проблем як майже нормальний.

Давно став очевидним той факт, що кримінальний закон не тільки не є панацеєю від злочинів, але й, як це не дивно може звучати для нефакхівців, є крайнім (останнім) заходом впливу. На перший погляд, уся проблема боротьби зі злочинністю зводиться лише до посилення кримінальної репресії за певний вид суспільно небезпечних діянь. Проте історія свідчить про те, що необґрунтоване посилення кримінальної репресії часто призводить до зворотного ефекту – злочини стають більш жорстокими, цинічними, запланованими і латентними [11, с. 127].

У сучасній кримінології ведеться дискусія про те, якому терміну слід надати перевагу для позначення діяльності з реагування на злочинність: боротьба, контроль, реагування, стратегія тощо.

Залежно від характеру та ступеня сформованості криміногенних процесів виділяють стадії профілактики, запобігання, припинення, виправлення та ресоціалізації злочинців.

Під профілактикою злочинності (з грецької *prophylakticos* – запобіжний) слід розуміти сукупність заходів, метою яких є виявлення, обмеження чи нейтралізацію факторів злочинності, суспільної небезпеки особи злочинця, а також усунення факторів виникнення та розповсюдження окремих видів та форм злочинів [128, с. 19].

Профілактика злочинності сформована з ієрархічно пов'язаних між собою завдань. Перше з них – профілактична дія на динаміку, структуру, причини злочинності загалом (загальносоціальна профілактика). Друге завдання – профілактика видів і форм злочинної поведінки, запобігання злочинам у певних сферах суспільного життя; профілактика злочинів, що вчиняються окремими соціальними групами осіб, і т. ін. (спеціально-кримінологічна профілактика). Третє завдання полягає в запобіганні здійсненню злочинів окремими особами (індивідуальна профілактика) [111].

Окреме місце відводиться віктимологічній профілактиці. Важливу роль у системі заходів віктимологічної профілактики шахрайства відіграє інформаційно-виховна робота з населенням, що повинна проводитися не лише з метою спрямування поведінки громадян у правове русло, а й для пропаганди моральності, роз'яснення змісту норм чинного законодавства: порядку укладання цивільно-правових угод, інформування про їхні типові умови, відповідальності за їх порушення, про способи забезпечення виконання зобов'язань; пропагування серед громадян передбачених законом засобів захисту їхніх прав та інтересів [100, с. 17].

Під запобіганням злочинності розуміють «сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин із метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки» [60, с. 53].

Пріоритетним напрямком сучасної кримінальної політики в контексті

подальшого розвитку демократії є не тільки протидія злочинності, а й важливий соціальний регулятор суспільних відносин.

Враховуючи це, О. М. Бандурка та О. М. Литвинов під загальносоціальним змістом мети протидії злочинності розуміють «... як комплексне забезпечення безпеки об'єктів, що охороняються, шляхом встановлення ефективного соціального контролю над злочинністю» [3, с. 56].

На думку І. Медицького, система заходів загальної профілактики охоплює:

- заходи з виявлення та вивчення причин злочинності як явища;
- заходи з профілактики окремих видів злочинності;
- заходи з виявлення та усунення причин вчинення окремих груп і видів злочинів, умов, що їм сприяли;
- заходи з ліквідації об'єктивних обставин, які роблять можливим вчинення злочинів або полегшують досягнення злочинного результату [77, с. 27].

З позиції О. Джужі, В. Василевича, О. Гіди, щоби забезпечити ефективність заходів профілактики шахрайства, необхідно профілактичну діяльність розглядати як:

- один зі засобів соціального регулювання суспільних відносин з метою усунення причин злочинності;
- взаємодію заходів економічно-соціального, виховно-педагогічного, організаційного і правового характеру;
- поєднання різних рівнів запобігання злочинам. А профілактика злочинності складається з ієрархічно пов'язаних між собою завдань [111].

Тож під запобіганням злочинності розуміється особлива, специфічна галузь соціального регулювання, система заходів впливу на причини злочинності з метою їх усунення [67].

Профілактика, на наш погляд, є синонімом до терміна «запобігання». В основу цього твердження покладено як кримінологічну однорідність цих понять, так і збіг їх буквального значення.

Запобігання злочинності являється багаторівневою системою заходів, спрямованих на: а) виявлення, усунення, мінімізацію та (або) ослаблення причин і

умов злочинності; б) виявлення та усунення криміногенних та віктимогенних ситуацій; в) виявлення груп населення підвищеного кримінального ризику та мінімізацію цього ризику.

Йдеться про систему з чітко вираженими цілями, засобами, механізмом функціонування суб'єктів, наявністю правового, наукового, інформаційно-аналітичного, організаційного, кадрового, матеріально-технічного та фінансового забезпечення.

Істотне збільшення масштабів організованого шахрайства, зміна його структурних характеристик, поява нових видів шахрайського обману зумовлюють необхідність підвищення ефективності його запобігання на загальносоціальному рівні [91, с.319].

Варто погодитися з твердженнями В. Коваленка про те, що загальносоціальне запобігання не є предметом тільки кримінологічної науки, бо загальносоціальні заходи проводяться й поза рамками боротьби зі злочинністю та спрямовані на виконання загальних завдань: стабілізації економіки, розвитку соціальної сфери, поліпшення морально-психологічної атмосфери в суспільстві тощо. Водночас помилки у розробленні та впровадженні економічної, соціальної, культурно-духовної політики держави можуть сприяти сплеску злочинних діянь у цілому суспільстві або в його окремих прошарках. От чому кримінологи відстежують процеси розроблення й реалізації політики держави в усіх сферах суспільства [26, с. 13].

Загальносоціальний вид профілактики злочинності (загальна профілактика) охоплює діяльність держави, суспільства та їх інститутів, яка спрямована на розв'язання суперечностей в галузях економіки, соціального життя, у моральній сфері тощо. Цю діяльність здійснюють різні органи державної влади й управління, громадські формування, для яких функція запобігання злочинності не є основною або професійною. Профілактичний ефект досягається завдяки радикальній соціально-економічній політиці загалом [70, с. 20].

Під загальною профілактикою злочинів потрібно розуміти діяльність щодо виявлення детермінант злочинності, а також розробку і здійснення заходів,

спрямованих на їх усунення чи нейтралізацію [40, с. 52].

І. Однолько зазначає, що загальносоціальні заходи не спрямовані безпосередньо проти злочинності, але вони опосередковано справляють суттєвий вплив на її стан [93, с. 145].

За твердженням М. Колодяжного, саме загальносоціальне запобігання злочинності є першим фундаментальним напрямом, покликаним удосконалити суспільні відносини в соціально-економічній, політичній, ідеологічній, правовій, морально-психологічній та інших сферах. Тому цей рівень запобігання злочинності передбачає вироблення такого соціально-психологічного механізму в суспільстві, який би давав можливість блокувати деструктивну поведінку й усувати причини та умови, що їй сприяють [49, с. 163].

О. Головкін додає, що для запобігання злочинності необхідними є нейтралізація чи усунення її детермінант [24, с. 127].

Із наведених вище тез найдоречніше, на нашу думку, підтримати позицію О. Литвинова про розуміння заходів загальносоціального (державного) характеру як сукупності ефективних заходів соціально-економічного, правового, ідеологічного, організаційно-управлінського, культурно-виховного змісту, спрямованих на подальший розвиток і вдосконалення суспільних відносин та усунення чи нейтралізацію детермінант злочинності [72, с. 111–117].

Загальносоціальна профілактика як підсистема профілактики правопорушень включає тривалі види соціальної діяльності та заходи її реалізації, спрямовані на досягнення найважливіших соціальних цілей [38, с. 74].

В умовах розвитку правової соціальної держави та громадянського суспільства однією з цілей загальної профілактики злочинності є реалізація в державі соціальної політики, яка полягає у ставленні до людини як до найвищої соціальної цінності. Для цього доцільно розвивати ринок праці, насамперед, для молоді; ефективно розвивати систему охорони здоров'я та соціального забезпечення, підтримувати малозабезпечені верстви населення, знижувати рівень насильства та незгоди в суспільстві тощо. Зважаючи на це, як справедливо зауважує

О.О. Білоусова, перед державними органами стоїть ряд завдань у подальшій реалізації плану державотворення постає низка завдань, а саме:

- зменшення поляризації суспільства та стимулювання зростання середнього класу населення;
- спрямовувати інтереси різних за майновим станом соціальних верств до взаємоприйнятної суспільної згоди;
- свідомо і цілеспрямовано регулювання економічних, політичних, національних, екологічних, соціальних, демографічних відносин з метою формування стабільної системи життєзабезпечення всього суспільства та окремих його членів;
- спрямовувати законодавство на захист інтересів, прав і свобод людини, на задоволення її життєво важливих потреб;
- виключити ідеологічну конфронтацію і т.д. [6, с. 103-104].

Усе це сприяє не лише досягненню загальнонаціональної згоди, послабленню різного роду соціальних протиріч, зміцненню суспільства, а й створює надійну основу для зниження злочинної активності окремих груп населення; з іншого боку, підготувати підґрунтя для ефективного впровадження спеціальної кримінологічної профілактики злочинних проявів, у тому числі шахрайства, що вчиняється організованою групою.

Як відомо, загальні причини організованого шахрайства лежать у політичній, економічній, ідеологічній, соціально-культурній сферах, у сфері формування психології, поглядів, навичок і звичок людей. Саме тому для розробки загальносоціальної профілактики цих злочинів важливо керуватися концепцією про співвідношення економіки та політики, взаємозв'язки економічних і соціальних явищ.

Загальносоціальне запобігання організованому шахрайству можна трактувати як сукупність масштабних заходів, які забезпечують стабільний розвиток суспільства. Воно має набагато ширші цілі, аніж усунення причин і умов цих злочинів. Вирішуючи низку соціально значущих завдань, заходи

загальносоціальної профілактики «попутно» активізують антикриміногенні ресурси суспільства [45].

Залежно від характеру їхнього впливу на криміногенні процеси, загальносоціальні заходи запобігання злочинності поділяють на такі групи: нейтралізуючі та компенсуючі об'єктивні негативні явища, ті, що запобігають виникненню небажаних суб'єктивних явищ, і ті, що ліквідують їх [5].

Система запобігання кримінальним правопорушенням проти власності, ґрунтується на загальносуспільних засадах, які мають забезпечувати необхідний рівень добробуту, культури, освіти та підготовки особистості. Це комплекс заходів, які зокрема:

а) діють щодо соціальної, економічної, освітньої, кримінальної політики держави, яка реалізується через низку цілеспрямованих програм надання матеріальної та іншої допомоги сім'ям і дітям, запобігання вчиненню правопорушень;

б) самостійна основа законодавства – сукупність правових документів, які регулюють питання забезпечення оптимальних умов життя, освіти, захисту прав та інтересів особи, нейтралізації негативного впливу на них, запобігання хаосу, аморальним проявам тощо;

в) забезпечує діяльність правоохоронних органів, яка базується на відповідній інформаційно-аналітичній базі даних, а також забезпечується бюджетним фінансуванням [111, с. 321].

На такий же зміст загальносоціальних завдань запобігання злочинності вказують і інші кримінологічні джерела. Зокрема, уточнюється, що залежно від характеру діяльності держави та її органів, громадських організацій та уповноважених осіб запобігання загальносоціальним правопорушенням спрямоване на підвищення рівня життя людей, розвиток економіки країни, вдосконалення соціальної сфери, покращення духовно-психологічного середовища суспільства тощо [58, с. 31, 32].

Це широкий комплекс економічних, соціальних, політичних, освітніх, культурних, правових та інших заходів, які в цілому покращують якість життя

суспільства (створення нових робочих місць, належних умов для підприємницької ініціативи; забезпечення подальшого переходу від дозвільно-розпорядчих функцій органів державного управління до контрольних [137, с. 77-81], підвищення платоспроможності населення, стабілізація економічної та податкової політики, скорочення дефіциту бюджету, збереження стабільності співвідношення суспільних і приватних інтересів в економіці; підтримка культури, етики та зміцнення законності в суспільстві тощо [3, с. 46-47]).

Як справедливо підсумовує С. В. Якімова, до ознак, що відрізняють загальносоціальну профілактику від інших видів профілактики злочинності, належать:

- спрямованість заходів на вдосконалення суспільних відносин у цілому. Такі заходи безпосередньо не спрямовані на виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочину, а опосередковано створюють підґрунтя для зниження криміногенної сили суспільства;
- заходи мають комплексний і багатоплановий характер і реалізуються на найважливіших напрямках соціального розвитку держави;
- заходи, як правило, розробляються без урахування кримінологічної інформації і особливо щодо кримінальних правопорушень осіб, які їх вчинили;
- заходи вживаються тими суб'єктами, функціональні завдання яких не спрямовані на боротьбу з проявами злочинності;
- заходи зазначені в державних програмах і планах соціально-економічного розвитку держави або окремої адміністративно-територіальної одиниці. Їх застосування пов'язане з довгостроковою перспективою і стосується найважливіших видів життєдіяльності громади в конкретних умовах [38, с. 85-95; 149, с. 167].

За критерієм співвідношення цілей А. Жалінський розділяє дві групи загальносоціальних профілактичних заходів:

- 1) заходи, у яких мета ліквідації причин злочинності є обов'язковою передумовою, проміжним етапом досягнення головної мети. Яскравий приклад –

заходи виховання трудової моралі, трудової дисципліни. Вони не можуть досягти своєї мети, якщо не буде вирішено в цій сфері завдання усунення причин злочинів;

2) заходи, у яких мета усунення причин злочинності досягається паралельно до головної. Типовий приклад – реформування економіки країни [38].

Такий підхід є найбільш доцільним як із позиції оптимального планування боротьби зі злочинністю, так і з позиції розкриття специфіки загальносоціального запобігання організованим шахрайствам [92, с. 436].

До загальносоціальних заходів, у яких мета ліквідації причин шахрайства є обов'язковою передумовою, доречно віднести такі:

1) економічні перетворення. На думку опитаних, важливе профілактичне значення має ретельно продумана державна політика, спрямована на боротьбу з безробіттям, підтримку господарської та промислових галузей, скорочення соціальної та майнової нерівності, захист найбільш уразливих верств населення та ін.

Так, забезпечення безробітних робочими місцями, підвищення заробітної плати та її тарифікація відповідно до кваліфікації перешкоджатиме відтоку фахівців зі сфери легального бізнесу до тіньової економіки та поповненню організованих шахрайських груп висококваліфікованими кадрами.

Окрім того, до зниження ризиків віктимізації юридичних осіб та індивідуальних підприємств може привести збалансована політика держави у сфері оподаткування, фінансового моніторингу та підтримки малого і середнього бізнесу. З таким висновком погодилися 64% респондентів (Додаток В);

2) політичні заходи. Вирішення завдань, пов'язаних із протидією організованому шахрайству, багато в чому залежить від зміцнення ролі державної влади, раціоналізації підходів до вироблення загальної політичної стратегії: від створення умов для ефективної роботи механізмів, що ґрунтуються на саморегулюванні та перешкоджають розвитку дестабілізуючих факторів, до конкретних управлінських рішень.

Політична воля до протидії злочинності не може бути втілена в життя без наведення порядку в структурах влади та управління. Тут в основу має бути

покладено пошук актуальних механізмів протидії корупції, протекціонізму, роз'єднаності влади у сфері проведення економічної та соціальної політики;

3) соціальне забезпечення громадян. Виплата допомог, пенсій та зарплат, що відповідають реальному прожитковому мінімуму, неминуче викличе скорочення так званої вимушеної корисливої злочинності, послабить мотивацію вступу до злочинних формувань.

До речі, найефективнішими соціальними заходами запобігання організованому шахрайству опитані назвали: підвищення розмірів соціальних виплат безробітним (41%); допомогу незаможним верствам населення, надто сім'ям із дітьми (22%); проведення політики, спрямованої на підтримку молоді (19%); правильну міграційну політику (5%); обов'язкове працевлаштування молоді після закінчення закладів вищої і середньої спеціальної освіти (13%) (Додаток В);

4) підтримка освіти та культури. Підвищення рівня освіти, побутової та правової культури населення істотно знижує рівень корисливої злочинності, в тому числі організованого шахрайства. І це не випадково, адже в основі моральної деформації особи злочинця лежить негативний інформаційно-ідеологічний вплив. Протиставити йому можна лише добре організоване виховання, яке допоможе значно знизити сприйнятливність окремої категорії громадян до негативного інформаційного потоку [151].

Попри все найбільш перспективним і плідним є підхід до правового виховання як до діяльності, напруженої не так на правове просвітництво особистості, як на розвиток у неї правової активності [133]. З огляду на вище перелічене актуалізується потреба у впровадженні спеціальних освітніх програм, розширенні мережі дозвільних, спортивних та оздоровчих закладів.

Важлива превентивна роль належить і розробці спеціальної концепції розвитку мас-медіа, спрямованій на підвищення рівня правосвідомості громадян та формування настанови на «непрестижність» кримінальної діяльності.

Серед загальносоціальних заходів, у яких мета усунення причин організованого шахрайства досягається паралельно з основною, треба назвати заходи, що їх вживають для розвитку економіки та підтримки приватного бізнесу.

Стійка позитивна динаміка злочинів у сфері економіки змушувала Україну звертати особливу увагу на проблеми економічного розвитку, через що спершу було прийнято Постанову Верховної Ради «Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів» від 24.12.1999 року. Її метою окреслено забезпечення виходу з кризи і створення умов для сталого розвитку населених пунктів на довготривалій період [102]. Сталий розвиток був основою формування політики країн ЄС та світу.

В Україні за роки незалежності було здійснено кілька спроб створити і затвердити на законодавчому рівні новітню Концепцію сталого розвитку, жодна з яких наразі не увінчалась успіхом.

Запропоновані проекти Концепції відображені у таких офіційних документах:

1. Проект Закону про Концепцію сталого розвитку України (№ 3234 від 25 квітня 2001 року) [107], заслухано на засіданні Верховної Ради України 7 березня 2002 року і не прийнято.

2. Проект Закону про Концепцію переходу України до сталого розвитку (№ 3234-1 від 19 грудня 2001 року) [106], заслухано на засіданні Верховної Ради України 7 березня 2002 року та не прийнято.

3. Проект Постанови про Концепцію переходу України до сталого розвитку (№ 5749 від 2 липня 2004 року) [108], питання розглянуто на засіданні Верховної Ради України, проект не підтримано (06.10.2005).

Крім того, є проекти концепцій, котрі не дійшли до стадії проекту закону. Серед них слід відмітити ще один «Проект Концепції переходу України до сталого розвитку», який був розроблений НАН України та направлений до Кабінету Міністрів України у 2012 році.

Теоретичних напрацювань та проектів концепцій було достатньо, щоб у короткі терміни розробити прийнятний варіант концепції сталого розвитку. Натомість проблема інституційного оформлення курсу переходу України до сталого розвитку залишається актуальною.

Основними питаннями, на яких потрібно зосередитись, доопрацьовуючи концепції, є такі:

- обґрунтування передумов та етапів переходу України до сталого розвитку, а також першочергових завдань для успішного подолання першого етапу переходу;
- визначення пріоритетів, мети і принципів сталого розвитку України окремо на державному та регіональному рівнях;
- упровадження індикаторів сталого розвитку – доступних для визначення показників соціального, екологічного та економічного стану держави або її конкретного регіону, які дають змогу оцінити поступ до сталого розвитку;
- досягнення відповідності між стратегічними цілями національної безпеки України та шляхами впровадження сталого розвитку.

Окрім переліченого, вбачається доцільним відновлення Національної ради зі сталого розвитку України чи створення іншої міжвідомчої групи для координації розробки та впровадження концепції, а в подальшому і національної стратегії сталого розвитку України у складі експертів Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства екології та природних ресурсів України, Міністерства соціальної політики України, НАН України, Національного інституту стратегічних досліджень, інших міністерств і відомств. У зв'язку зі зволіканням у стратегічно важливому для країни питанні було б доцільно закріпити Указом Президента України виконавців та конкретні терміни виконання цього завдання [102].

Одним із перспективних напрямів реалізації такої концепції мусить бути зміцнення партнерства між державою та господарюючими суб'єктами, зокрема в руслі розвитку промисловості, збільшення інвестиційної привабливості окремих секторів економіки та забезпечення правової безпеки бізнесу. На її основі повинні формуватися регіональні економічні програми. Насамперед вони мають орієнтуватися на усунення невиправданої нерівномірності економічного становища регіонів, удосконалення територіальної системи господарювання, формування оптимальної галузевої структури регіону, інфраструктури, інформаційного та правового забезпечення суб'єктів господарювання.

Правові та економічні засади державної політики визначено Законом України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні».

Передбачено, що в рамках прийнятої стратегії запобігання організованому шахрайству у сфері підприємницької діяльності здійснюватиметься опосередковано через спрощення доступу підприємців до освітніх програм та юридичних послуг, залучення соціально незахищених верств населення в економічну діяльність та створення нових робочих місць.

Назагал аналіз нормативних джерел і статистичних даних переконує в тому, що загальносоціальне запобігання шахрайству, яке здійснюється організованими групами, може бути ефективним лиш за дотримання таких умов, як-от:

- кожен соціальний, політичний чи економічний захід має ґрунтуватися на результатах системних соціологічних досліджень та моніторингу законодавства;
- воно мусить мати системний характер і проводитись у межах узгоджених програм та стратегій розвитку;
- профілактична діяльність повинна мати цілі, завдання та необхідну матеріальну базу;
- загальносоціальне запобігання злочинності передбачає спільну діяльність влади всіх рівнів із залученням фізичних та юридичних осіб, а також неодмінною участю ЗМІ. З таким висновком погодилися 98% опитаних фахівців [87, с.233].

3.2 Спеціально-кримінологічні заходи запобігання шахрайству, що вчиняється організованою групою

Якщо загальносоціальна профілактика орієнтована на оптимізацію соціальних процесів, а запобігання злочинам розглядається як «побічне» явище, що супроводжує поліпшення соціального клімату, то спеціально-кримінологічні заходи найперше спрямовані на боротьбу зі злочинністю, виявлення, мінімізацію та усунення її причин і умов.

У кримінології досі немає спільної думки щодо змісту спеціально-кримінологічної профілактики.

Спеціально-кримінологічна віктимологічна профілактика злочинів, яку здійснюють правоохоронні органи, – це специфічна діяльність цих суб'єктів із здійснення комплексу спеціальних заходів запобігання злочинності чи окремим видам злочинів нетрадиційним шляхом, орієнтованих головно на: виявлення окремих осіб і груп ризику з підвищеним ступенем віктимності і вплив на них з метою відновлення або активізації їхніх захисних властивостей та подальшої девіктимізації; недопущення, усунення чи нейтралізацію (спільно з іншими суб'єктами цієї діяльності) детермінаційного комплексу віктимності; участь у розробленні або вдосконаленні в повсякденній практичній діяльності вже наявних спеціальних видів, форм і методів підвищення охоронно-захисних можливостей потенційних жертв злочинів [34, с. 70]; це «сукупність заходів щодо завчасного виявлення та усунення негативних явищ, які виникли чи можуть виникнути і детермінувати злочинність» [97, с. 49]; це «психолого-виховний вплив на осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності» [43] та ін.

Розглядаючи спеціальне запобігання як діяльність правоохоронних органів та інших суб'єктів профілактики, спрямовану на усунення причин та умов, що зумовлюють вчинення різних злочинів, важко погодитися з його зведенням до запобігання конкретним злочинам (М. Шаргородський) або до психологічного впливу (А. Марцев).

Реалізація спеціально-кримінологічного запобігання забезпечується шляхом застосування заходів так званого загального характеру, які спрямовані на виявлення та усунення причин і умов вчинення злочинів, а також завдяки корекційному впливу на осіб, які схильні до вчинення злочинів, з тим, щоб не допустити реалізації їхніх злочинних намірів (так звані заходи індивідуального характеру, або індивідуальна профілактика) [37].

У рамках пропонованого підрозділу акцентується увага на загальних заходах спеціально-кримінологічного запобігання щодо виявлення й усунення

детерміністичного комплексу, які на різних рівнях впливають на можливість вчинення шахрайства організованими групами.

Теорія і практика розробки та реалізації методів і заходів руйнівного впливу на явища та процеси, які зумовлюють або можуть зумовлювати активізацію криміногенного потенціалу суспільства у виді злочинних проявів, а також недопущення їх здійснення на різних стадіях злочинної поведінки, тобто на стадіях формування кримінальної мотивації, виникнення умислу на вчинення злочину, готування до злочину та замаху на злочин, називається спеціально-кримінологічним запобіганням злочинності [18, с. 21].

Разом з тим загальносоціальні і спеціально-кримінологічні заходи профілактики є взаємозалежні і взаємообумовлені. Вплив загальносоціальних заходів запобігання злочинам ефективний, якщо вони доповнюються спеціально-кримінологічними заходами, цілеспрямовано направлені на усунення, ослаблення, нейтралізацію криміногенних факторів, виправлення осіб, які можуть вчинити чи вже вчинили злочини. Водночас загальносоціальні заходи створюють відповідні базові передумови для реалізації заходів спеціально-кримінологічної профілактики [26].

У кримінологів до розуміння спеціально-кримінологічного (або спеціального) запобігання злочинності немає єдиного підходу. Не зупиняючись детально на розгляді цього питання, підтримаємо позицію тих фахівців, які визначають таке запобігання як «сукупність заходів боротьби зі злочинністю, змістом яких є різноманітна робота державних органів, громадських організацій, соціальних груп і громадян, спрямована на усунення причин та умов, що породжують і сприяють злочинності, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки» [65, с. 55].

У кримінології запобігання злочинності розглядається як діяльність щодо убезпечення людини, суспільства та держави від вчинення чи загрози вчинення цього виду злочинних проявів, превентивна діяльність щодо осіб з числа групи криміногенного ризику, а також захист потенційних потерпілих [25, с. 162].

Це надзвичайно складна, багаторівнева та багатоаспектна соціальна діяльність, яка здійснюється через регулярну реалізацію змісту різноманітних видів заходів із спільною метою – перешкодити дії детермінантів відповідного виду злочинності та її проявів [11, с. 170].

Система таких заходів багато в чому визначається об'єктом кримінологічного запобігання. При цьому В. В. Голіна відзначає, що об'єктом спеціально-кримінологічного запобігання слід вважати не лише причини й умови злочинності (її проявів), але й криміногенні явища і процеси, криміногенні ознаки середовища та риси особи, що тісно взаємопов'язані та здатні продукувати причини й умови злочинності та її проявів [21, с. 10].

Спеціальний (кримінологічний) вид (кримінологічна профілактика) полягає у цілеспрямованому впливі на криміногенні фактори, пов'язані з окремими видами й групами злочинної поведінки, наприклад, насильницькою або економічною злочинністю. Такі комплекси специфічних причин і умов злочинної поведінки усуваються або нейтралізуються у процесі діяльності відповідних суб'єктів, для яких профілактична функція є виконанням їхніх основних професійних завдань [77, с. 20].

Спеціально-кримінологічне запобігання злочинності у заданій сфері означає цілеспрямовану діяльність державних органів, громадських організацій, соціальних груп та окремих громадян, спрямовану на усунення причин та умов вказаної злочинності, а також недопущення вчинення розглядуваних злочинів на різних стадіях протиправної поведінки [2, с. 122].

Досліджуючи питання державного контролю над злочинністю, О. Литвак вказує, що спеціально-кримінологічне запобігання злочинності та окремим злочинам є однією з форм, у якій реалізується суспільний вплив на злочинність [44, с. 17].

Реалізація спеціальної кримінологічної профілактики забезпечується здійсненням так званих «загальноспеціальних» заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов вчинення злочинів, а також виправним впливом на схильних до вчинення злочину з метою перешкодити реалізації своїх

злочинних намірів (так звані «індивідуальні» заходи або індивідуальна профілактика) [58, с. 211].

У рамках цього підрозділу акцентується увага на загальних заходах спеціально-кримінологічного запобігання у напрямку виявлення, усунення детерміністичного комплексу, що на різних рівнях впливають на можливість вчинення шахрайства організованою групою.

На рівні мікросередовища загальні заходи спеціально-кримінологічного запобігання передбачають, з одного боку, переривання зв'язку між криміногенним мікросередовищем і процесом формування в особи криміногенних нахилів, а з іншого, коригуючий вплив безпосередньо на криміногенне мікросередовище як осередок, де культивуються дозлочинні форми поведінки, домінує спільна зорієнтованість його учасників на засвоєння антисуспільних цінностей і норм поведінки, субкультурних традицій злочинного світу (схильність до кримінальних форм насильницького збагачення, прагнення до членства у складі злочинних угруповань тощо) [25, с. 163–164].

Змістово спеціальна профілактика тлумачиться як правоохоронна діяльність уповноважених органів у сфері кримінальної юстиції, що покликана блокувати деліктогенні фактори (причини та умови) злочинності. Тобто доречно спеціально-кримінологічне запобігання у структурному аспекті трактувати як сукупність органів і посадових осіб, які здійснюють запобігання шахрайству, а в функціональному – діяльність і заходи, спрямовані на превенцію злочинів відповідного виду [70, с. 131].

Отже, на думку професора О. Джужі, «на рівні спеціальної профілактики мета боротьби зі злочинністю, певними її видами й конкретними злочинами визначена як єдина чи головна для відповідних заходів соціального контролю, соціальної реабілітації та правоохоронної діяльності. Розробка й реалізація заходів спеціальної профілактики прямо зумовлена наявністю злочинності, її рівнем і характером, впливом криміногенних детермінант» [43, с. 169].

Водночас В. Голіна зазначає, що об'єктом спеціально-кримінологічного запобігання слід вважати не лише причини й умови злочинності (її проявів), а й

криміногенні явища і процеси, криміногенні ознаки середовища та якості особи, що тісно взаємопов'язані і здатні продукувати причини й умови злочинності та її проявів [21, с. 10].

Професори О. Бандурка й О. Литвинов визначають запобігання злочинності як здійснення спеціальними суб'єктами передбачених законом заходів для недопущення розвитку злочинного наміру на попередніх стадіях вчинення злочину, виявлення ознак вчинених злочинів, встановлення осіб, які їх вчинили, притягнення їх до відповідальності, відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів громадян, а також відшкодування збитків [3, с. 45].

А. Жалінський спеціальне запобігання злочинів розглядає як цілеспрямований процес використання кримінологічних знань та вмінь для регуляції поведінки людей з метою дотримання кримінально-правових норм [38, с. 106].

Спеціально-кримінологічне запобігання злочинам також охоплює комплекс заходів, які здійснюються з метою усунення криміногенних детермінант, що сприяють вчиненню злочинів. Одразу слід додати, що перед безпосереднім вчиненням злочину зазвичай триває достатньо довгий процес формування особи злочинця, його антисоціальних поглядів, інтересів, які надалі виступають причиною злочинної поведінки. Так само перед вчиненням злочину триває етап формування злочинного умислу, в процесі якого особа ставить перед собою конкретну злочинну мету, визначає шляхи її досягнення, уточнює деталі або навіть складає план вчинення злочину. Зважаючи на це, спеціально-кримінологічне запобігання злочинам можна визначити як цілеспрямоване виявлення та усунення причин злочинності й умов, які їй сприяють, а також причин та умов конкретних злочинів, окремих груп і видів злочинів. Зазначені причини та умови усуваються чи нейтралізуються в ході діяльності відповідних суб'єктів, для яких функція запобігання злочинам є основним професійним обов'язком [80, с. 141].

Спеціально-кримінологічна профілактика як рівень запобігання злочинам основною, а в деяких випадках і єдиною метою проведення заходів вказує саме запобігання вчиненню злочинів, на відміну від загальносоціального рівня, на якому головна роль таких заходів не превентивна. Крім того, на відміну від

загальносоціального запобігання, під час спеціально-кримінологічного допускається застосування заходів різноманітного примусу (дисциплінарного, адміністративно-правового, кримінально-правового тощо). Взагалі межі застосування заходів спеціально-кримінологічного запобігання значно вужчі, ніж загальносоціального, і мають конкретну мету – зниження рівня злочинності. На цьому рівні відбувається втілення планів та програм боротьби зі злочинністю, які розробляють різні державні органи. Заходи спеціально-кримінологічного запобігання злочинам мають на меті виконання однієї з основних функцій правоохоронних органів – превентивної. Саме тому цей рівень запобігання злочинам досліджували майже всі без винятку вчені-кримінологи – і вітчизняні, і зарубіжні. Також у юридичній науці багато праць із кримінального процесуального права присвячено проблемам профілактики правопорушень. Однак конкретні системи спеціально-кримінологічного запобігання шахрайству в науці нині відсутні, тому в межах нашого дослідження спробуємо побудувати окреслену систему заходів, керуючись тим, що профілактична функція є однією з головних для правоохоронних органів [47, с. 28].

Мислиться воно як синтезована кримінологічна теорія і практика власної організації протидії злочинності шляхом розробки та використання спеціальних знань і методів кримінології та інших галузей знань (соціології, економіки, психології, педагогіки, антропології, статистики тощо). Отже, спеціально-кримінологічне запобігання – не простий і не випадковий набір певних заходів, а комплекс науково обґрунтованих, практично необхідних і реально здійснюваних заходів, спрямованих саме на недопущення потенційних злочинів на різних етапах їх кримінального формування. Тому зазначений запобіжний напрям здійснюється на макро-, мікро- та індивідуальному рівнях. Спеціально-кримінологічне запобігання злочинності спрямоване не тільки на недопущення конкретних її проявів з боку певних осіб, а й на ті негативні явища і процеси в суспільстві, які створюють, так би мовити, певний рівень і структуру криміногенного потенціалу, що виявляється в частоті й тяжкості вчинених злочинів. Зважаючи на викладене, можна зробити висновок, що завданням спеціально-кримінологічного запобігання

злочинності є як запобігання виникненню детермінуючих злочинних проявів негативних явищ і процесів, їх обмеження й усунення, так і оперативне реагування на формування й розвиток злочинної поведінки [17; 20].

У зв'язку зі сказаним здійснюють спеціально-кримінологічне запобігання у трьох напрямках, за якими розробляють і реалізують заходи: (а) кримінологічної профілактики, (б) відвернення, (в) припинення злочинів [18, с. 21–22].

Основними ознаками спеціально-кримінологічних заходів запобігання є такі:

1) вони спрямовані саме на запобігання злочинності, її окремим видам і конкретним злочинам;

2) арсенал засобів спеціально-кримінологічного запобігання характеризується взаємодією загальноуправлінських і загальновиховних, соціальних і правових заходів, що повинні впливати саме на злочинність, її окремі види або недопущення конкретних злочинів;

3) суб'єктами спеціально-кримінологічного запобігання виступають організаційні структури, для яких боротьба зі злочинністю становить основну (одну з основних) функцію або хоча б виділена в переліку функцій [68, с. 296].

Спеціально-кримінологічне запобігання злочинності – це комплекс різноманітних заходів, і насамперед:

– оперативно-розшукового характеру (проведення цілеспрямованого комплексу оперативно-розшукових заходів з метою запобігання інтересам і насильницьким діям щодо культурних цінностей, грошей тощо; виявлення можливих місць і каналів збуту викраденого; повний облік викраденого; своєчасне припинення діяльності організованих груп тощо);

– має технічний характер (встановлення охоронної сигналізації, домофонів, відеокамер, підвищення якості замків тощо);

– зменшення практичних можливостей злочинних посягань шляхом благоустрою і, в першу чергу, належного освітлення вулиць, під'їздів, дворів, парків, територій, де зазвичай вчиняються правопорушення;

- удосконалення організації несення служби патрульними підрозділами Національної поліції (розробка маршрутів патрулювання за результатами комплексного вивчення та аналізу криміногенної ситуації в населених пунктах; своєчасне виведення з громадських місць осіб, які патрулюють тощо);
- своєчасне виявлення та вилучення зброї, яка часто використовується з метою відчуження чужого майна;
- розвиток мережі громадських ініціатив для активного залучення місцевих громад і, зокрема, представників комунального господарства до запобігання злісним та насильницьким злочинам [73, с. 349-351; 1, с. 275-276].

Класифікація спеціально-кримінологічних заходів запобігання може здійснюватися за певними критеріями: обсягом, направленістю, територіальним масштабом, механізмом і формою впливу, суб'єктом розробки та застосування.

В. Лунєєв, окрім вищеназваних, виділяє також критерій часу застосування та ознаку регулювання, за якими спеціально-кримінологічні заходи поділяються на процесуальні та непроцесуальні.

Спеціально-кримінологічне запобігання злочинності – це загальна назва сукупності різноманітних за спеціалізацією, професійністю, масштабністю, суб'єктами, криміногенними явищами, можливостями досягнення цілей та інших видів діяльності державних і приватних органів, установ, підприємств, громадських організацій, соціальних об'єднань, громадян та відповідних їхній компетенції конкретних заходів одноразового чи тривалого характеру, що мають за мету скоротити кількість злочинних проявів, послабити криміногенну обстановку в країні, не допустити вчинення злочинів або припинити вже розпочаті злочини, про які стало відомо правоохоронним органам [140, с.7; 10].

Як інтегративна система організованої протидії, спеціально-кримінологічне запобігання активно включає в себе запобіжні засоби інших галузей знань: економіки, соціології, соціальної психології, психіатрії, медицини, правових наук, криміналістики, біології, генетики, технічних наук тощо. Відповідно до кількісної та якісної різноманітності криміногенних наслідків «кризових процесів», які зумовлюють ескалацію тих чи інших видів злочинності в Україні,

їм має бути протиставлений комплекс заходів економічного, політичного, ідеологічного, організаційно-управлінського, соціально-психологічного, правового, педагогічного, медичного, екологічного, технічного та іншого порядку, які спрямовані на випередження виникнення криміногенних явищ, їх обмеження, усунення, якщо це за часом можливо, надійний захист особи та соціальних благ від злочинних посягань, активне запобігання злочинам та їх припинення, своєчасне виявлення, розслідування і невідворотність покарання [19, с. 213].

До заходів спеціально-кримінологічної профілактики слід відносити ту сукупність напрямів практичної діяльності, яка має на меті безпосереднє недопущення вчинення злочинів. Вони зводяться до усунення причин та умов вчинення злочинів і несприятливих життєвих ситуацій у середовищі формування й діяльності особи, до припинення, запобігання і профілактики злочинів, до діяльності кримінальної юстиції із розслідування та розгляду злочинів, до організації процесу відбування винними покарання, призначеного судом, до соціальної адаптації осіб після відбування ними покарання, до поширення позитивного досвіду протидії злочинності [111].

Вивчаючи спеціально-кримінологічне запобігання організованому шахрайству, важливо враховувати, що шахраї є найбільш інтелектуальними представниками злочинного середовища, вміло пристосовуються до умов через зміну й удосконалення способів вчинення злочину [78].

Зважаючи на кримінологічну неоднорідність злочинів, що охоплюються категорією організованого шахрайства, було би помилково казати про наявність універсальної моделі запобігання їм.

З огляду на це вважаємо за доречне оцінити загальну стратегію запобігання їм і визначити тактику профілактики окремих видів організованого шахрайства.

З-посеред стратегічно важливих заходів запобігання шахрайству, що здійснюється організованими групами, потрібно виділити такі:

– спостереження, оцінювання і статистичний вимір організованого шахрайства. Як зазначають опитані, на результативність запобіжної діяльності впливають недоліки її інформаційного забезпечення. Зокрема, не можна визнати

повним первинний облік групових злочинів, а також осіб, причетних до організованого шахрайства. У статистиці відображається участь особи у злочинній групі, активність її злочинної діяльності, але не враховуються раніше вчинені нею злочини у складі організованої групи; натомість саме ця інформація впливає на оцінку стійкості організованої злочинності. А щодо учасників злочинного формування, які раніше вчиняли групові злочини, мають бути розроблені особливі заходи профілактики, спрямовані на запобігання їх входженню до нових груп.

На спеціалізовані відділи зі запобігання організованій злочинності слід покласти також обов'язок виявляти, ставити на облік та здійснювати нагляд за особами, раніше судимими за шахрайство. Крім того, потрібно проводити облік осіб, які перебувають у злочинних формуваннях або причетні до їхньої діяльності. Цей захід матиме як інформативне, так і попереджувальне значення, оскільки вказані особи будуть обізнані в тому, що за ними ведеться спостереження. З цією пропозицією погодилися 89% опитаних респондентів;

– створення на основі аналізу кримінальної обстановки та умов, що об'єктивно перешкоджають здійсненню організованого шахрайства. В цій площині дієвими вбачаються: організація фінансового моніторингу за діяльністю суб'єктів господарювання, які перебувають у групі криміногенного або віктимогенного ризику; контроль за операціями з грошима, особливо з використанням офшорних компаній; створення порталів правової допомоги жертвам шахраїв; розробка інформаційних листів з описом сучасних схем шахрайства та ін.;

– обмін інформацією, якою володіють правоохоронні органи, про криміногенні чинники з недержавними та іншими органами, громадськими організаціями;

– технічна та інформаційна оснащеність підрозділів, котрі займаються боротьбою з організованою злочинністю. Доречно наголосити, що концепції інформаційних воєн, перенесені на практику боротьби зі злочинністю, вказують на те, що будь-яким заходам, спрямованим на протидію злочинним формуванням, на підриг їхніх фінансових основ, економічної бази, на ліквідацію корупції в структурах влади, має передувати інформаційно-технічне забезпечення [75].

На думку 95% опитаних, оснащення правоохоронних органів сучасними технічними, телекомунікаційними та комп'ютерними засобами отримання інформації, її обробки і монтажу, а також володіння засобами усвідомлюваних та неусвідомлюваних інформаційно-психологічних впливів дає змогу суттєво збільшити розкриття організованого шахрайства та вплинути на його відтворення;

– підвищення ефективності роботи правоохоронних органів щодо виявлення та розслідування організованих злочинів [88].

Як відомо, якість роботи правоохоронних органів залежить від того, наскільки вони мобільні та інтегровані, який професійний рівень їх співробітників, як поставлено координацію та взаємодію між ними та іншими правоохоронними органами.

Розгляд діяльності правоохоронних органів як суб'єктів профілактики організованих шахрайств слід розпочати з аналізу групи заходів, направлених на усунення негативного впливу зовнішніх чинників.

Результати проведених досліджень демонструють, що основну проблему профілактики шахрайств становить відсутність необхідної спеціалізації підрозділів МВС в процесі організації та здійснення профілактики злочинів, серйозним недоглядом є й слабка взаємодія між суб'єктами профілактики, а також відсутність єдиного координуючого органу та ефективної системи контролю за виявленням і розслідуванням організованих злочинів (85% опитаних).

Ефективному запобіганню шахрайству, здійсненому в складі організованої групи, сприяє зміцнення кадрового складу, ретельний відбір фахівців, оцінювання кваліфікації та рівня професіоналізму співробітників та оперативне виявлення фактора корупції. Для запобігання професійній деформації правоохоронців доцільно, серед іншого, поліпшувати їхнє матеріальне благополуччя, підвищуючи розмір заробітної плати й надаючи соціальні пільги.

Важливим напрямом у запобіганні організованому шахрайству мають стати заходи, спрямовані на покращення контактів правоохоронних органів зі засобами масової інформації. Інформування населення про найпоширеніші прийоми шахрайства мусить стати однією з найважливіших ділянок співробітництва.

Про користь, яку приносить така взаємодія, та рекомендації співробітникам поліції щодо співпраці зі ЗМІ вказував німецький криміналіст В. Гай у своїй розвідці «Запобігання злочинам» [110]. Жодні інститути не є настільки ефективними у сфері просвіти громадськості, як ЗМІ, адже справляють надзвичайний вплив на суспільну свідомість.

Натомість прес-центри правоохоронних і судових органів обмежуються тим, що повідомляють скупі статистичні відомості чи інформацію про конкретні події та факти злочинної діяльності без належних коментарів. За даними проведеного опитування, лише 42% опитаних визнали роботу таких прес-центрів достатньою.

З урахуванням неоднорідності організованого шахрайства можна визначити низку профілактичних заходів, виокремлених на основі специфіки певних видів:

- кримінологічне запобігання організованому шахрайству в побутовій сфері;
- профілактика фінансового шахрайства;
- запобігання комп'ютерному і телефонному шахрайству;
- профілактика шахрайства в сфері підприємницької діяльності.

Запобігання побутовому шахрайству, що здійснюється організованими групами, крім зазначених вище заходів, включає:

- здійснення заходів, спрямованих на інформування населення (особливо неповнолітніх та пенсіонерів) про способи і прийоми здійснення побутового шахрайства, адреси й телефони правоохоронних органів, правозахисних організацій та служб довіри. Цей напрям профілактичної діяльності визнали ефективним 85% опитаних;

- облік і нагляд за особами, які раніше вчиняли злочини у складі організованої групи, а також за особами, які раніше були засуджені за шахрайство (68% опитаних).

У рамках профілактики фінансового шахрайства потрібно зосередитися на таких завданнях:

- зміцнення взаємодії держави та фінансових установ у сфері виявлення фактів здійснення незаконних фінансових операцій; створення цілодобового

багатоканального нагляду за операціями в режимі реального часу; впровадження системи блокування сумнівних операцій (25% опитаних);

- створення у структурі фінансових установ антифрод-відділів, які займаються відстеженням сумнівних транзакцій (18% опитаних);

- підвищення ефективності роботи податкових та інших контролюючих органів щодо виявлення фінансових пірамід (38% опитаних);

- запровадження загальної для всіх фінансових організацій і державних фінансових установ інформаційної системи виявлення ознак шахрайства в каналах дистанційного обслуговування, карткового, кредитного та внутрішньобанківського шахрайства (19% опитаних).

Зі спеціально-кримінологічних заходів запобігання комп'ютерному шахрайству слід виокремити такі:

- створення спеціалізованих центрів збору та аналізу інформації про факти шахрайства в Інтернеті. Одним із напрямів діяльності таких центрів має стати збір інформації про потенційно небезпечні об'єкти та їх блокування (цей захід визнали ефективним 32% опитаних);

- організація підбору, навчання та інструктажу співробітників служб комп'ютерної (інформаційної) безпеки суб'єктів господарювання (13%);

- впровадження програми навчання громадян основам комп'ютерної безпеки під час здійснення фінансових операцій через інформаційні мережі, спілкування в соціальних мережах, інформування через ЗМІ про нові види комп'ютерного шахрайства (10% і 6%);

- розробка та використання спеціального програмного забезпечення, зокрема антивірусних програм або програм ідентифікації користувача (19% і 20%);

- розширення системи спеціалізованих відділів, які займаються комп'ютерними злочинами, та формування єдиної державної бази Інтернет-шахраїв (26% і 26%).

Щодо телефонного шахрайства запропонований вище перелік потрібно доповнити такими профілактичними заходами, як:

– посилення відповідальності контент-провайдерів, субпідрядників, дилерів і субдилерів за порушення при підключенні та обслуговуванні абонентів (40% опитаних визнали ці заходи необхідними для ефективної протидії фішингу та іншим видам телефонного шахрайства);

– інформування абонентів про можливі схеми шахрайських дій (7% опитаних);

– розробка спеціальних сервісів для допомоги абоненту в запобіганні шахрайству. До речі, деякі стільникові компанії вже заявили про впровадження комплексної програми протидії шахрайству (56% опитаних).

Спеціально-кримінологічна профілактика шахрайства у сфері підприємницької діяльності має включати:

– створення механізму оперативного реагування на шахрайство у сфері підприємницької діяльності через блокування активів шахрайських компаній та зупинення їхньої діяльності (з цією пропозицією погодилися 56% опитаних);

– ведення податковими органами інформаційної бази про підприємців, раніше судимих за шахрайство, та зазначення таких відомостей у виписці з ЄДРПОУ (5% опитаних);

– розвиток системи громадських порталів, які ведуть реєстр неблагонадійних господарюючих суб'єктів (39% і 23% опитаних).

Як зазначають фахівці, найвищі віктимологічні ризики мали інвестиційні проекти, капітальне будівництво, закупівельна діяльність, фінансові операції, збут готової продукції, логістика і транспортні послуги, операції з готівкою та благодійність. На рівень віктимності підприємств впливали і такі чинники, як наявність довгострокової стратегії розвитку бізнесу, розмір компанії (що вона менша, то вищі ризики), орієнтація на зовнішній ринок, кількість виявлених раніше корпоративних злочинів та ін.

Заходами протидії корпоративному шахрайству доречно назвати такі:

– створення або оптимізація діяльності існуючих на підприємстві служб економічної безпеки (цей захід визнали ефективним 36% опитаних);

– удосконалення роботи служби внутрішнього аудиту (31% і 15% опитаних);

– перевірка відомостей про співробітників при влаштуванні на роботу (25% і 19%);

– повідомлення до правоохоронних органів про факт корпоративного шахрайства та притягнення винного до кримінальної відповідальності (8% і 21% опитаних). За наслідками проведеного нами дослідження, у 85% випадків керівники обмежуються звільненням шахрая, що надалі призводить до вчинення ним аналогічного злочину.

Тож можна резюмувати, що загальну стратегію спеціально-кримінологічного запобігання організованому шахрайству становлять такі заходи: удосконалення системи статистичного аналізу, зокрема доповнення офіційної статистики даними про осіб, які раніше вчиняли злочин у складі організованих груп; організація фінансового моніторингу за діяльністю суб'єктів господарювання, що перебувають у групі ризику; контроль над операціями з коштами офшорних компаній; створення порталів правової допомоги жертвам шахраїв; розробка інформаційних листів з описом сучасних схем шахрайства та ін.; технічна й інформаційна підтримка підрозділів, які займаються боротьбою з організованою злочинністю; підвищення ефективності роботи правоохоронних органів із виявлення та розслідування організованих злочинів.

Тактичні заходи протидії організованому шахрайству диференціюють залежно від спрямованості та кримінальної спеціалізації злочинних груп. Серед них виділяють: кримінологічне запобігання організованому шахрайству в побутовій сфері; профілактику шахрайства у кредитно-фінансовій сфері; запобігання комп'ютерному і телефонному шахрайству; профілактику шахрайства у сфері підприємницької діяльності; запобігання корпоративному шахрайству.

3.3 Віктимологічна профілактика шахрайства, що вчиняється організованою групою

Численні дослідження свідчать про значну роль жертви в генезі злочину, вплив на злочинний результат її особистісних якостей, специфіку відносин із

винним. Саме тому стає очевидною необхідність проведення профілактичної роботи не лише з можливими злочинцями, а й із потенційними жертвами.

Безперервний процес розширення масштабів шахрайства, поява його нових видів, переважна концентрація шахрайства в економічно та фінансово розвинутих обласних центрах і регіонах, високий рівень групових посягань, у тому числі організованих, стійке зростання матеріальних збитків від злочинної діяльності шахраїв, активне використання ними комп'ютерних технологій, а також інші ознаки кризового стану у сфері профілактики шахрайства переконливо свідчать про те, що суспільство і держава наразі не повно використовують наявні можливості та резерви для активізації цієї профілактики й досягнення тут позитивних кількісних і якісних змін.

Один із найважливіших таких резервів – створення і підвищення ефективності функціонування системи загальної та індивідуальної віктимологічної профілактики шахрайства.

Віктимологічна профілактика має свої особливості, завдяки чому можна розглядати її як самостійний напрям кримінологічної профілактики злочинів. Зокрема, вона має складну структуру, її здійснюють різні суб'єкти на різних рівнях у найрізноманітніших видах і формах щодо різних суб'єктів [16, с. 104].

Як зазначає американський вчений Дж. Ф. Шелі, «протягом століть суспільство практично не помічало людей, яким злочинці завдавали фізичну, моральну або матеріальну шкоду, а їх насущні потреби за звичною практикою ігнорувалися правовою системою» [52, с. 222].

У працях віктимологів містяться й розгорнуті дефініції поняття «віктимологічна профілактика». Скажімо, О. Джужа пише, що віктимологічна профілактика – це специфічна діяльність соціальних інститутів, спрямована на виявлення, усунення або нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, які формують віктимну поведінку і зумовлюють вчинення злочинів, виявлення груп ризику та конкретних осіб із підвищеним ступенем віктимності та вплив на них з метою відновлення або активізації їхніх захисних можливостей, а також розроблення чи

вдосконалення уже наявних засобів захисту громадян від злочинів і подальшої віктимізації [57, с. 27].

Фактично аналогічне за змістом визначення міститься в монографії В. Задорожного «Віктимологічна безпека та її забезпечення засобами віктимологічної профілактики», котрий стверджує, що віктимологічна профілактика – це специфічна діяльність суб'єктів запобігання злочинам щодо реалізації загальних та індивідуальних заходів, які спрямовані на зниження у населення та окремих громадян ризику стати жертвами злочинних зазіхань і включають:

- 1) виявлення, усунення або нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, що формують віктимну поведінку окремих осіб та зумовлюють вчинення злочинів;
- 2) виявлення «груп ризику» та конкретних осіб з підвищеною віктимністю з метою відновлення чи активізації їхніх захисних властивостей;
- 3) розробку та вдосконалення охоронно-захисних можливостей потенційних жертв злочинів [33, с. 36–37].

Віктимологічна профілактика – одна із напрямів профілактики правопорушень, яка ще не в повній мірі реалізована у нашому суспільстві. Це специфічна діяльність соціальних інститутів спрямована на встановлення, усунення або ж нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, що формують віктимну поведінку й обумовлюють учинення злочинів, виявлення групи ризику та конкретних осіб із підвищеним ступенем віктимності, вплив на них з метою поновлення та активізації їх захисних якостей, розроблення чи покращення засобів захисту громадян від злочинів і подальшої віктимізації» [138, с. 44].

Остаточне прийняття рішення про вчинення злочину О. М. Гумін [29, с. 99–100] значною мірою ставить у залежність від віктимної поведінки жертв в умовах конфліктної взаємодії з винним.

За О. Гуміним, віктимологічна профілактика охоплює заходи, спрямовані на:

- 1) усунення, зменшення та нейтралізацію обставин, що сприяють віктимізації;
- 2) зниження особистісної та рольової віктимності;

- 3) підвищення опірності та протидії злочинним посяганням;
- 4) девіктимізацію осіб, які постраждали від злочину [31].

О. М. Гумін зазначає, що віктимність особи можна визначити як соціально набуту сукупність біофізичних, психологічних, соціальних рис особистості, які під час взаємодії зі зовнішніми умовами підвищують імовірність стати жертвою злочину [30;32].

Українськими фахівцями всебічно розроблено теоретичну базу формування системи віктимологічної профілактики, без якої, засвідчує практика, віктимологічний рух може мати лише стихійний характер. Прикметно те, що питанням віктимологічної профілактики присвячено як спеціальні розвідки, так і окремі розділи, параграфи, статті в роботах вітчизняних кримінологів.

Однак у юридичній науці найбільшою мірою досліджено загальні питання віктимології як самостійної наукової дисципліни або допоміжної науки, що займає свою нішу серед наук, або як самостійного спрямування в кримінології та криміналістиці, також вивчено питання впливу поведінки та особистості жертви (потерпілого) на мотивацію та прийняття рішення про вчинення злочину, їх місце і роль у детермінації низки злочинів та злочинності загалом.

Аналіз віктимологічних аспектів профілактики шахрайств, що вчиняються організованою групою, дасть змогу отримати дещо конкретніші знання про характер і спрямованість злочинної діяльності осіб у складі організованої групи, механізм злочинів, а також істотно розширити і диференціювати систему заходів запобігання їм шляхом профілактичного впливу і на ймовірних жертв досліджуваного злочину.

Віктимологічна профілактика злочинів, згідно зі загальноприйнятою класифікацією, яку можна застосувати і до нашого дослідження, буває рання, безпосередня та посткримінальна (запобігання рецидиву).

Рання профілактика включає сукупність заходів із усунення умов, що підвищують рівень віктимності індивіда. Безпосередня профілактика передбачає своєчасне і повноцінне припинення процесу віктимізації, який уже розпочався і через який особа вже перебуває на межі того, що будь-якої миті може стати

жертвою злочину. Посткримінальна профілактика зазвичай проводиться лише тоді, коли особа вже постраждала від злочинних дій та посягань. Зокрема, профілактика рецидивів спрямована на пом'якшення наслідків злочинів і на усунення заподіяної злочинном шкоди та завданих збитків. Крім того, профілактичні заходи мають на меті позбавлення проявів віктимності у характері та поведінці індивіда.

Віктимологічну профілактику можна проводити на різних рівнях, проте найбільш затребуваними є профілактичні заходи, що застосовуються на індивідуальному і загальному рівні (економічному, організаційному, правовому, виховному, медичному та ін.).

Наразі доцільно зосередити свою увагу на спільній віктимологічній профілактиці, яка здійснюється щодо багатьох осіб, втягнутих у сферу дії віктимологічних обставин.

Загальна профілактика спрямована на виправлення різних осіб, які можуть бути втягнуті у зайняття злочинною діяльністю. Найперше така профілактика передбачає:

- 1) обов'язкове виявлення чинників, через які особа стає потенційною жертвою;
- 2) усунення умов, що супроводжують віктимну особу;
- 3) обмеження можливостей реалізації віктимності;
- 4) формування поведінки та вироблення стійких соціальних позицій, що допомагають знизити показники віктимності [66, с. 109–112].

Загальна профілактика спрямована на абсолютно все населення країни, але фактично вона є поверховою, оскільки зазвичай багатьом громадянам не відомі жодні заходи, які проводилися би щодо них безпосередньо. Суть загальної профілактики – вироблення та поширення загальних принципів і правил безпеки у різних ситуаціях.

Говорячи про загальну профілактику шахрайств, що вчиняються організованою групою, слід зазначити, що основну увагу належить зосереджувати на правильному та повноцінному інформуванні населення про динамічне зростання кількості вчинених корисливих злочинів. Додатково необхідно проводити

регулярне ознайомлення громадян із методами роботи шахраїв для того, щоби знизити можливість збільшення потенційної кількості жертв, які постраждали від зловживання довірою.

Віктимологічне запобігання злочинності на загальному рівні є системою заходів, які вживаються державою та суспільством для того, щоб виробити в кожній людині вміння та змогу самостійного запобігання злочинам. Такі заходи зазвичай не спрямовані лише на профілактику шахрайств чи корисливих злочинів, а й на всю злочинність загалом. Роль цих заходів загального характеру передусім попереджувальна, адже найчастіше особи стають жертвами злочину тому, що не підготовлені до нападу злочинця і не можуть вчасно відбити його удар. Отож такі запобіжні заходи повинні набувати загальносоціального характеру, зважаючи на обстановку, що склалася в суспільстві і державі. Успіх реалізації заходів залежить безпосередньо від того, наскільки вони технічно, матеріально й організаційно підготовлені. На думку вчених, загальна профілактика обов'язково має включати заходи політичного, соціально-правового, економічного та організаційно-управлінського характеру.

У рамках проведеного нами дослідження актуальними визнано такі заходи профілактики:

- забезпечення та підтримання належного рівня безпеки у державі, створення обстановки захищеності всьому населенню, підтримка охорони прав та інтересів громадян;
- проведення дієвої соціальної та фінансової, освітньої та економічної політики в державі, надання населенню можливостей і свободи в реалізації своїх основних починань;
- розробка та ухвалення відповідних нормативних актів, які нададуть змогу зміцнити правове становище осіб, котрі постраждали від злочинів;
- здійснення культурно-просвітницької та освітньої діяльності;
- підвищення рівня освіти громадян за допомогою радіо- і телепередач;

- розробка та реалізація державних програм, спрямованих на захист інтересів і відновлення порушених прав осіб, які постраждали від злочинної діяльності;
- налагодження зв'язків із громадськими організаціями та асоціаціями;
- надання допомоги і державної соціальної підтримки постраждалим громадянам;
- здійснення реабілітації жертв злочинів. У США, наприклад, діє понад 2000 програм захисту постраждалих від злочинів, багато з них підтримується Міністерством юстиції.

Що ж до профілактичних заходів стосовно жертв шахраїв організованої групи, то реалізувати потрібно їх у таких напрямках:

- систематизувати матеріали нормативної правової бази, усунути дублюючі положення, виявити норми, що не діють;
- використовувати якісні роз'яснювальні ідеї та положення для покращення системи управління й забезпечення профілактичної роботи;
- намагатися максимально відобразити і враховувати інформаційні та статистичні дані про кількість вчинених і заявлених злочинів;
- розширити межі відповідальності за вчинення злочинів корисливої спрямованості, надто таких, як шахрайство;
- закріпити методи і способи запобігання злочинній діяльності груп, що займаються шахрайством;
- підвищити якість роботи правоохоронних органів, організувати боротьбу з корупційною поведінкою та бюрократією.

Профілактичні заходи повинні обов'язково підкріплюватися правовими нормами, що стимулюють діяльність органів влади та правоохоронних органів. Правова система їх регулювання допоможе забезпечити практично безперервність і високий рівень взаємодії держави зі суспільством у сфері протидії злочинності.

Однак на нинішній день це лише пропозиції та рекомендації. Сучасна система профілактики злочинної діяльності, в тому числі й шахрайства, в Україні не є досконалою. Значна кількість проблем і похибок практично не вирішуються, що

можна з упевненістю констатувати, вивчивши окремі правові документи зарубіжних країн та міжнародні акти. З кожним днем українське суспільство висуває до системи профілактичних заходів нові вимоги. Прикро, проте зараз позитивні зрушення практично відсутні.

Наприклад, в українському законодавстві немає єдиного закону, що регламентує правовий статус жертв, які постраждали від злочинної діяльності, а також немає нормативних актів, що визначають особливості здійснення запобігання та профілактики злочинів, не кажучи вже окремо про шахрайство. Так відбувається тому, що держава не провадить на регіональному рівні єдиної політики щодо підвищення правової освіти та виховання населення, не займається питаннями фінансування запобігання та профілактики. Реалізація ж такої політики і розробка такого закону дасть змогу сформувати цілісну та комплексну систему заходів, завдяки яким віктимність наших громадян помітно знизиться.

Зауважимо, що спершу слід розробити загальний правовий документ, який визначає загальні положення профілактики та запобігання злочинності, а далі подбати про створення спеціальних нормативних актів для кожного окремого виду злочинів. Такий підхід допоможе не лише усунути існуючі колізії та прогалини у чинному законодавстві, а й налагодити взаємодію між різнорівневими органами влади та правоохоронними органами.

Крім того, в цих документах доцільно прописати завдання і принципи профілактики, випробувані тактичні прийоми та методики діяльності правоохоронних органів. Вважаємо, що у правових документах слід висвітлити такі основні напрями:

- використання випробуваного суспільного і державного потенціалу, практичне застосування перевіреного досвіду громадськості та сформованих суспільних утворень;
- надання матеріальної підтримки та соціальної допомоги жертвам злочинів;

- налагодження співробітництва з органами влади міжнародного рівня та зарубіжних країн, запозичення позитивного досвіду для вітчизняної системи профілактичних заходів;
- упровадження принципу соціальної справедливості;
- практичне закріплення пріоритетних напрямів при захисті прав і свобод жертв злочинів;
- контроль над міграційною політикою;
- налагодження системи управлінського та оперативно-розшукового обліку при дослідженні особистості злочинців і їхніх жертв.

Основні напрями боротьби зі шахрайствами включають визначення кримінологічних аспектів таких злочинів, що дасть змогу виділити основні пріоритети у запобіганні цьому виду злочинів. З погляду кримінології, шахрайства, що вчиняються організованою групою, мають свої особливості:

1. Насамперед, вчинення шахрайств часто супроводжується створенням організованої злочинної групи, де ролі кожного учасника заздалегідь визначені. Систематично робити такі розкрадання поодиночі, не вдаючись до допомоги інших осіб, практично неможливо. Тому у злочинців, для яких шахрайства становлять певний бізнес, існує ціла система налагоджених та взаємозалежних регіональних і міжнародних зв'язків.

Об'єднуючись у злочинні угруповання, їхні учасники використовують найрізноманітніші методи приховування своїх злочинних діянь, прагнуть постійного розширення своєї діяльності, налагоджують тісні «професійні» контакти з іншими злочинними елементами кримінального світу. Ставка робиться на подальше швидке й безперешкодне приховування викрадених цінностей, тому до свого нелегального бізнесу злочинні угруповання залучають виключно «майстрів своєї справи».

2. Чимало постраждалих власників здебільшого бояться звертатися по кваліфіковану допомогу, інші доволі упереджено ставляться до діяльності правоохоронців, гадаючи, що вони не здатні вистежити викрадену власність. Таке байдуже ставлення і небажання допомагати співробітникам правоохоронних

органів у здійсненні їхньої роботи стає причиною того, що слідів викрадення деяких цінностей не знаходять взагалі, а власники залишаються без жодного натяку на коштовності, якими вони володіли.

3. Показники шахрайств, що вчиняються організованою групою в містах, значно відрізняються. Скажімо, шахрайства в таких мегаполісах, як Київ, за кількістю вчинень у 5–10 разів перевищують середньостатистичні показники по всій Україні. Це пояснюється тим, що легальний бізнес зосереджений головно в містах, а це сприяє постійному зростанню числа власників коштів.

4. Особисті кошти значно частіше стають предметом зазіхання шахраїв організованої групи, оскільки умови їх зберігання завжди є на високому рівні. Ставлення до особистої власності робить їхніх господарів потенційними жертвами. При цьому не завжди звернення про вчинення шахрайства здійснюється в день його вчинення, часом це відбувається через 5 – 10 днів, тому повідомлення про розкрадання у зведенні правоохоронних органів може просто загубитися.

Виявлені особливості шахрайств допомагають правоохоронним органам зібраніше підходити до проблем охорони і захисту власності. До того ж, саме облік та звернення уваги на особливості шахрайств, що вчиняються організованою групою, дають можливість співробітникам правоохоронних органів своєчасно та повною мірою виробити заходи з припинення злочинних діянь шахраїв та запобігання їм.

Запобігання злочинам (не лише корисливої спрямованості) є одним із основних завдань діяльності правоохоронних органів. Тобто, крім оперативного розкриття злочинів, правоохоронні органи повинні ще й адекватно протидіяти їх можливому вчиненню в майбутньому.

Для того щоб швидко та повно розкрити будь-який злочин і викрити винних осіб при розслідуванні, необхідно знати певні кримінально-правові, кримінологічні та криміналістичні особливості окремих видів злочинів, методичні засади їх розслідування та особливості застосування рекомендацій криміналістичної техніки і тактики у специфічних умовах запобігання та профілактики різних видів злочинів.

Запобігання окремим видам шахрайств, вчинених організованою групою, являє собою систему оптимальних прийомів і засобів діяльності слідчого у специфічних умовах розслідування різних видів злочинів, розроблену для найкращого вирішення завдань слідства на певній теоретичній і методичній основі з урахуванням кримінально-процесуальних вимог кримінально-правових, кримінологічних та криміналістичних показників злочинів.

Тобто, щоби розробити дієві та ефективні заходи із запобігання шахрайствам, які здійснюються, приміром, жінки, потрібно чітко знати всі особливості вчинення цих злочинів. Враховуючи, що світ технологій не стоїть на місці, злочинці вдаються постійно до різних технічних засобів та інструментів, що дають змогу вчиняти злочин за лічені хвилини.

Комплексна політика щодо запобігання віктимності вимагає обов'язкового закріплення на законодавчому рівні повноважень і меж компетенції правоохоронних органів та органів влади, відповідальних за профілактичні дії. Про віктимність населення забувати не можна, оскільки за умовчанням віктимним є ціле суспільство та кожна особа в ньому. А громадські інститути та суспільні формування здатні стати одними з найважливіших суб'єктів при визначенні основних профілактичних напрямів під час припинення шахрайства та запобігання йому.

Для підтримки рівня діяльності органів влади доцільно створити координаційну раду чи робочу групу, яка займатиметься основними питаннями визначення напрямів і помилок у реалізації профілактичних заходів. На рівні будь-якого міста чи області кожна профілактична система може бути своєчасно відстежена та опрацьована.

Профілактична політика має бути спрямована на досягнення різних цілей та орієнтована на ті верстви населення, які різною мірою страждають від дій шахраїв. Для реалізації основних профілактичних напрямів із протидії шахрайству доречно наслідувати приклад зарубіжних держав (Англії, Франції, Голландії) щодо створення громадських організацій з протидії шахрайству та захисту населення від шахрайських дій. В Україні така організація може бути посилена підтримкою з

боку держави. Не виключено, що частина повноважень буде розподілена між державними органами влади та громадською організацією.

Якщо таку організацію справді буде створено, то процес профілактики шахрайств запуститься на повну силу. Особливо ефективним він буде тоді, коли додатково функціонуватиме й профілактична програма щодо корисливої злочинності. Додатково потрібно закріпити юридичний статус такої організації, чітко визначити у законодавстві її повноваження, розставити пріоритети між органами влади та громадськістю.

Відсутність дієвих профілактичних заходів нині полягає насамперед у тому, що основний наголос робиться на обліку кількості жертв, які постраждали від шахрайства. При цьому нівелюється той факт, що далеко не всі істинні жертви корисливої злочинності вчасно повідомляють про те, що вони стали жертвами, правоохоронним органам. Як наслідок, правоохоронці працюють лише з обмеженим обсягом та якістю інформації про факти вчинених злочинних діянь. Тому профілактичні заходи, які проводять органи внутрішніх справ, обов'язково повинні супроводжуватися веденням чіткого та злагодженого статистичного обліку. В. Квашис підкреслює, що інформація, яка міститься на сьогоднішній день в обліку правоохоронних органів, є досить обмежена і не об'єктивна [6].

У такому обліку відсутня складова про ціну злочину, практично немає інформації про заподіяну шкоду, подекуди правоохоронні органи зазвичай оперують сумнівними даними, про достовірність яких уже й не йдеться.

Дійсні криміналістичні обліки не містять жодних відомостей ні про віктимні якості жертви, ні про якості злочинців-шахраїв. Відповідно, нема чого говорити й про профілактичні обліки, які практично не містять корисної інформації. А особи, які мають високий рівень потенційної віктимності, часом і зовсім залишаються поза увагою правоохоронної системи.

Профілактичні обліки щодо шахраїв у складі організованої групи взагалі слід будувати та наповнювати особливим чином. Насамперед, з ними потрібно постійно працювати, оскільки кількість професійних шахраїв і шахраїв-початківців зростає неухильно з кожним днем. Облік таких злочинців повинен відображати всю

повноту відомостей про їхню особу, зв'язки з родичами та близькими людьми, про рівень і якість освіти, про наявні навички та вміння, про механізм злочинних діянь і про соціальну роль. Отримати такі дані нескладно, якщо процес віктимологічного вивчення особистості проведено комплексно та цілеспрямовано.

Вважаємо, що система віктимологічного вивчення зазначених осіб має бути зосереджена на таких аспектах, як:

- вивчення особистісних якостей кожного учасника організованої групи на психологічному рівні;
- розгляд типових ситуацій, у яких може бути злочинець, а також виявлення поведінкових особливостей таких шахраїв;
- встановлення взаємовідносин, що складаються між шахраєм та його жертвами, а також дослідження динаміки й характеру шахрайства;
- аналіз ситуацій, у яких виявляються особисті якості не лише злочинців, а й їхніх жертв.

Вивчення наведених нами аспектів допоможе враховувати всі тимчасові відхилення разом із фактами, отриманими від жертв. Якщо правоохоронні органи постійно розміщуватимуть такі дані й повною мірою оперуватимуть ними, то процес розслідування злочинів йтиме краще, що позначиться позитивно і на профілактичних заходах впливу.

Побуває думка, що дітей змалку потрібно виховувати з відчуттям потенційної небезпеки. Сумна кримінологічна статистика й аналіз поведінки потерпілих від шахрайств підтверджують, що в сучасних реаліях це правило набуває особливої актуальності. Відкритість і наївність, довірливість, щедрість і доброта, властиві українському характеру, «платять» чорною невдячністю власникам цих рис, коли шахрай, що скористався ними, за допомогою обману або зловживання довірою викрадає майно, інші соціально й особистісно цінні об'єкти, а повне повернення не здійснить. До того ж, новітні тенденції демонструють, що дедалі частіше шахрайські прояви відбуваються у великому та особливо великому розмірі.

У процесі віктимологічного виховання, починаючи з юного віку, дітям потрібно закладати основи самоповаги, без якої неможливо уявити збереження і захист своєї честі, гідності, власності та всіх інших благ, гарантованих кожному громадянину Основним Законом держави. Без особистої турботи про охорону цих людських цінностей реалізація державних гарантій видається низькоєфективною.

Справедливо зауважмо, що ні найдосконаліший закон, ні висококваліфіковані правоохоронці не здатні вберегти від злочинця, якщо відсутні необхідні знання зі самозбереження, практика їх застосування потенційною жертвою.

На наше переконання, настав час не лише обговорювати проблему, а й ставити питання про державне, широкомасштабне віктимологічне виховання населення. З огляду на це визнаємо першочерговою потребу в розробці та впровадженні у виховний та освітній процес навчальних закладів усіх типів спеціальних державних програм із віктимологічного виховання дітей та підлітків. Саме на регіональному рівні можна охопити віктимологічною освітою максимально велику кількість неповнолітніх осіб та молоді.

Зокрема, вважаємо за доцільне в рамках загальної віктимологічної профілактики ввести до шкільної програми курс віктимології шахрайства, інших економічних і насильницьких злочинів, який має на меті запобігання та припинення віктимізації учнів.

Природно, що для впровадження елементів віктимологічного виховання та освіти як вихователю дитячого садка, так і шкільному викладачеві необхідні достатні знання. Внесення коректив у програми підготовки таких фахівців, забезпечення літературою та методичними посібниками допоможе впоратися зі спочатку не звичною для педагога та вихователя, проте надзвичайно актуальною для життя дитини галуззю знань. Неодмінним вважаємо також уведення до навчальних програм педагогічних вузів окремого курсу з оволодіння майбутнім педагогом чи вихователем впровадження віктимологічних знань у систему викладання дисциплін та виховний комплекс.

Не можна залишити без уваги питання про доцільність проведення віктимологічного запобігання шахрайству і серед дорослого населення. Позитивний ефект у віктимологічному запобіганні досягається роз'яснювальною роботою серед населення, особливо тієї його частини, що вирізняється підвищеною віктимністю. Тут важливо використовувати відомості про осіб, які стали через свою необачність жертвами обману або зловживання довірою, активніше застосовувати радіо- і телепередачі, періодичний друк, поширювати знання про види та способи вчинення злочинів, розрахованих на необачність і зайву довірливість потерпілих. Під час виступів із лекціями, бесідами суб'єктам запобіжної діяльності потрібно звертати увагу на обставини віктимного характеру, рекомендувати бути більш пильними, дотримуватись правил обережності, критичніше ставитися до своїх вчинків, а також до вчинків довколишніх осіб.

З метою істотного покращення віктимологічного виховання населення необхідно широко і предметно інформувати його про ті способи та прийоми, якими послуговуються шахраї при здійсненні щонайперше нових видів шахрайства, і про те, як уникнути віктимізації, домогтися дієвого контролю та підвищення захисних можливостей сучасних гаджетів від проникнення хакерів, фрикерів та інших подібних шахраїв, які намагаються використовувати для власного збагачення свої технологічні знання, враховувати такі знання, підвищувати правову й економічну поінформованість людей, відсутність якої сприяє перетворенню їх на жертв шахрайства, боротися зі забобонами та необачністю потенційних жертв аферистів, заборонити чи предметно обмежити гральний бізнес. Окрім того, доцільно в рамках структур правоохоронних органів боротьби з економічними злочинами організувати спеціалізовані підрозділи, які займалися би питаннями відповідальності за шахрайство та запобігання йому. Оперативному складу і слідчим, що спеціалізуються на боротьбі з цими злочинами, необхідно підвищувати професійні знання та навички розкриття і розслідування шахрайств, що вчиняються організованою групою.

Суб'єктами пропаганди знань про тактику безпечної поведінки в ситуаціях кримінального посягання можуть виступати різні служби правоохоронних органів,

засоби масової інформації, державні і недержавні організації, благодійні фонди та інші структури.

Тож із огляду на викладене видається очевидним, що запобігання шахрайству, яке вчиняється організованою групою, не може бути достатньо ефективним, якщо не враховувати всіх його соціальних наслідків, зокрема узагальнені характеристики потерпілих та заподіяної їм шкоди.

Висновки до розділу 3

Встановлено, що під запобіганням організованому шахрайству розуміється багаторівнева система заходів, спрямованих на виявлення, усунення та мінімізацію факторів шахрайства, нейтралізацію криміногенно-віктимогенних ситуацій та виявлення груп населення підвищеного кримінального ризику.

З'ясовано, що основу загальносоціальних заходів запобігання організованому шахрайству становлять такі заходи: боротьба з безробіттям, підтримка господарської та промислових галузей, скорочення соціальної та майнової нерівності, збалансована політика держави у сфері оподаткування; політичні заходи: пошук механізмів протидії корупції, протекціонізму, роз'єднаності федеральної та регіональної влади у сфері проведення економічних і соціальних перетворень; соціальне забезпечення громадян: підвищення розмірів зарплат та соціальних виплат безробітним; допомога незаможним верствам населення, особливо сім'ям із дітьми; проведення політики, спрямованої на підтримку молоді та ін; ідеологічні заходи: підтримка освіти й культури; взаємодія зі ЗМІ щодо вироблення спільної політики протидії організованій злочинності.

Доведено, що загальна стратегія спеціально-кримінологічного запобігання організованому шахрайству охоплює такі заходи: удосконалення системи статистичного аналізу: доповнення офіційної статистики даними про осіб, які раніше вчиняли злочин у складі організованих груп; організація фінансового моніторингу за діяльністю суб'єктів господарювання, що перебувають у групі ризику; контроль над операціями з грошима офшорних компаній; створення

порталів правової допомоги жертвам шахраїв; розробка інформаційних листів з описом сучасних схем шахрайства та ін.; технічна й інформаційна підтримка підрозділів, які займаються боротьбою з організованою злочинністю; підвищення ефективності роботи правоохоронних органів щодо виявлення та розслідування організованих злочинів.

Констатовано, що тактичні заходи протидії організованому шахрайству диференціюються залежно від спрямованості та кримінальної спеціалізації злочинних груп. Із-поміж них вирізняються: кримінологічне запобігання організованому шахрайству в побутовій сфері; профілактика шахрайства у кредитно-фінансовій сфері; запобігання комп'ютерному і телефонному шахрайству; профілактика шахрайства у сфері підприємницької діяльності, запобігання корпоративному шахрайству.

Обґрунтовано, що запобігання шахрайствам, які вчиняються організованою групою, не може бути достатньо ефективним, якщо не зважати на всі його соціальні наслідки, серед яких важливе місце займають узагальнені характеристики потерпілих і заподіяної їм шкоди.

ВИСНОВКИ

У підсумку виконаного дослідження вирішено наукове завдання, що передбачає розробку на підставі отриманих результатів аналізу кримінологічної характеристики шахрайства, що вчиняється організованою групою, науково обґрунтованих заходів, спрямованих на усунення пов'язаних із ним проблем правозастосовної практики й удосконалення правового механізму запобігання зазначеному суспільно небезпечному діянню, та сформульовано висновки, які мають теоретичне і практичне значення, а саме:

1. Встановлено, що в більшості країн світу відоме людині з часу її виникнення шахрайство трактується законом як злочин проти власності. Аналіз кримінальних кодексів різних держав засвідчує, що кожна з них використовує термін «шахрайство» як «обман» і розглядає його як кримінальне правопорушення, виділяючи окремою статтею. Важливо додати, що немало держав виокремлюють різні види шахрайства, такі як комп'ютерне шахрайство, шахрайство у сфері державних поставок, шахрайство, вчинене у великих розмірах або пов'язане з отриманням наркотичних, психотропних, сильнодіючих, отруйних чи радіоактивних речовин, вибухових речовин, вогнепальної зброї чи боєприпасів, також страхове шахрайство. До речі, Кримінальний кодекс Голландії у розділі XXV «Обман» містить 18 статей, які деталізують усі види злочинів, що вчиняються за допомогою обману.

Українському кримінальному законодавству шахрайство відоме давно. Проте з огляду на зміни, які вносились до чинного Кримінального кодексу України в контексті визначення поняття «шахрайство», зокрема щодо вчинення організованою групою, було з'ясовано, що зміст ч. 4 ст. 190 КК України «Шахрайство, вчинене в особливо великих розмірах або організованою групою» відповідає початковій редакції.

2. Визначено, що шахрайство, вчинене організованою групою, – це складне соціально-правове явище, якому притаманна низка об'єктивних і суб'єктивних ознак. Як об'єкт кримінологічного дослідження, воно охоплює сукупність

вчинених шахрайств та пов'язаних із ним злочинів, і механізми організації та функціонування шахрайських груп.

Організованість шахрайських груп може бути охарактеризована через сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак. До об'єктивних ознак відносяться: стабільність основного складу та структури групи; наявність заздалегідь розробленого плану спільної злочинної діяльності, розрахованого на тривалий термін; сталість форм і методів злочинної діяльності; наявність лідера (організатора, керівника); ретельний підбір членів групи з урахуванням їхніх професійних навичок; робота під прикриттям легальних комерційних структур; технічна оснащеність; високий інтелектуальний потенціал злочинців; наявність інформаційної бази, що дає можливість отримувати відомості про вигідні та безпечні напрямки злочинної діяльності, та інші.

До суб'єктивних ознак організованих шахрайських груп належать: кримінальна орієнтація членів груп на систематичне вчинення злочинів шахрайської спрямованості; свідома діяльність співучасників відповідно до загального плану злочинних дій; формування своєрідних етичних правил поведінки співучасників, що регламентують їхню поведінку на різних стадіях підготовки та вчинення злочинів.

3. Доведено, що актуальна кримінальна ситуація відбиває загальноукраїнські тенденції розвитку злочинності: роки неухильного зростання кримінальної активності змінилися періодом стійкого зниження реєстрованих кримінальних правопорушень. З 2018 року їх кількість почала знижуватися і досягла свого мінімуму в 2021-ому р.

На стійке зниження темпів кримінальної активності впливає й динаміка розкриття кримінальних правопорушень. Із порівняння 2018 і 2019 років випливає, що з обвинувальним актом у 2018 р. було направлено 847 кримінальних проваджень щодо вчинення шахрайства організованою групою, а в 2019 р. – 555.

Зазначено, що в Україні в період 2018 – 2021 років простежувалося поступове збільшення частки цих діянь (з 10,9 % до 14,9%). У середньому частка шахрайств у структурі злочинів проти власності склала 13,25%.

Висвітлюючи динаміку організованого шахрайства, важливо наголосити на

неоднорідності її характеру. У 2020 – 2021 роках спостерігалось зростання кількості розкритих злочинів. Упродовж 2018 – 2019 років показники розкриття організованого шахрайства були такими: 2018 р. – 3366, 2019 р. – 2467, а з 2020-го р. зафіксовано сплеск розкриття організованого шахрайства. За даними офіційної статистики, у 2018 р. 5,7% злочинів, вчинених у складі організованої групи, були шахрайством, а в 2021-ому р. – 11,5 %.

4. Встановлено, що особа, котра вчиняє шахрайство у складі організованої групи, – це переважно чоловік віком 25 – 40 років, який проживає у великому місті, має достатні професійні навички та високий рівень освіти. За характером установки і провідним мотивом кримінальної поведінки він є професійним корисливим злочинцем, орієнтованим на отримання максимального прибутку завдяки систематичному вчиненню шахрайства.

Між кримінальною спеціалізацією шахрайських груп і рівнем освіти їхніх учасників простежено тісний взаємозв'язок. З одного боку, високий інтелектуальний рівень і хороша професійна підготовка співучасників сприяє розробці щонайскладніших та якомога безпечніших шахрайських схем головно у сфері економіки. З іншого боку, поглиблення кримінальної спеціалізації зумовлює потребу в залученні у сферу кримінального бізнесу високоосвічених фахівців.

Шляхом аналізу виділено основні морально-психологічні якості, властиві безпосередньо лідеру, а саме: авторитетність, емоційна холодність, підприємливість, ініціативність, винахідливість, хитрість, високий професійний рівень, сильний психологічний вплив на підлеглих і потерпілих.

З'ясовано, що члени організованої групи шахрайської спрямованості володіють такими якостями, як егоїзм, завищена самооцінка, переважання особистих інтересів, споживацька орієнтація, впевненість у вседозволеності та безкарності, розважливність, самоконтроль і самовладання.

Залежно від глибини та стійкості антигромадської установки виокремлено ситуативний (14%), злісний (46%) та особливо злісний (40%) типи особистості організованого шахрая.

Залежно від способу вчинення розкрадань вирізняються такі типи шахраїв, що

вчиняють злочини у складі організованих груп: традиційний (54%); інформаційний (13%); технологічний (12%), демонстративний (13%) та ігровий (8%).

5. Обґрунтовано, що провідну роль у виникненні організованого шахрайства відіграють економічні чинники (низький рівень доходів, безробіття, високий децильний коефіцієнт тощо). Взяті в сукупності, вони зумовлюють відтік висококваліфікованих фахівців зі сфери легальної діяльності до галузі тіньової економіки і таким чином підвищують рівень професіоналізму та безпеки злочинних груп.

Констатовано, що на зростання кількості випадків організованого шахрайства впливають такі чинники, як нівелювання загальної ідеологічної політики та національної ідеї, високий рівень правового нігілізму, негативний вплив засобів масової інформації та інші. Зараз в Україні назагал складається ситуація найбільшого сприяння впровадженню у свідомість людей культу збагачення. Вчинення шахрайства у складі організованої групи починає сприйматися як один із видів економічної діяльності, джерело доходів і спосіб прояву індивідом його розумових і акторських здібностей.

Продемонстровано пряму залежність ступеня детермінаційного впливу корупційних зв'язків від масштабів і спрямованості злочинної діяльності та рівня організованості шахрайських груп. Економізація шахрайства, що спостерігається в країні, і його спрямованість на одержання надприбутку дає підстави для прогнозування зростання корупції на середньому і вищому рівнях державної влади.

6. Запропоновано визначення, яке дефініює поняття запобігання організованому шахрайству як багаторівневу систему заходів, спрямованих на: виявлення, усунення та мінімізацію факторів шахрайства, нейтралізацію криміногенно-віктимогенних ситуацій та виявлення груп населення підвищеного кримінального ризику.

Основою загальносоціальних заходів запобігання організованому шахрайству названо такі, як:

– економічні перетворення: боротьба з безробіттям, підтримка господарської діяльності та промислових галузей, скорочення соціальної та майнової нерівності,

збалансована політика держави у сфері оподаткування, фінансового моніторингу та підтримки малого й середнього бізнесу;

- політичні заходи: пошук механізмів протидії корупції, протекціонізму, роз'єднаності можновладців у процесі проведення економічних та соціальних перетворень;

- соціальне забезпечення громадян: підвищення розмірів зарплат і соціальних виплат безробітним; допомога незаможним верствам населення, особливо сім'ям із дітьми; здійснення політики, скерованої на підтримку молоді, тощо;

- ідеологічні заходи: підтримка освіти та культури; взаємодія зі ЗМІ щодо вироблення спільної політики протидії організованій злочинності.

7. Обґрунтовано, що загальна стратегія спеціально-кримінологічного запобігання організованому шахрайству охоплює такі заходи:

- удосконалення системи статистичного аналізу, а саме доповнення офіційної статистики даними про осіб, які раніше вчиняли злочин у складі організованих груп;

- організація фінансового моніторингу за діяльністю суб'єктів господарювання, що перебувають у групі ризику; контроль над операціями з коштами офшорних компаній, створення порталів правової допомоги жертвам шахраїв; розробка інформаційних листів із описом сучасних схем шахрайства тощо;

- технічна та інформаційна підтримка підрозділів, які займаються боротьбою з організованою злочинністю;

- підвищення ефективності роботи правоохоронних органів щодо виявлення та розслідування організованих злочинів.

Тактичні заходи протидії організованому шахрайству диференційовано залежно від спрямованості та кримінальної спеціалізації злочинних груп. Із-поміж них виокремлено: кримінологічне запобігання організованому шахрайству в побутовій сфері; запобігання шахрайству у кредитно-фінансовій сфері; запобігання комп'ютерному й телефонному шахрайству; запобігання шахрайству у сфері

підприємницької діяльності, запобігання корпоративному шахрайству.

8. Щодо віктимологічної профілактики шахрайства, що вчиняється організованою групою, визнано нагальну потребу в розробці та впровадженні у виховний процес дитячих дошкільних закладів та в освітній процес навчальних закладів спеціальних державних програм з віктимологічного виховання дітей і підлітків. Саме на регіональному рівні запропоновано охопити віктимологічною освітою максимально велику кількість неповнолітніх та молоді.

Визнано за доцільне в рамках загальної віктимологічної профілактики ввести до шкільної програми курс із віктимології шахрайства, інших економічних та насильницьких злочинів, маючи за мету припинення віктимізації учнів і запобігання їй.

Роз'яснено, що для впровадження елементів віктимологічного виховання та освіти як вихователю дитячого садка, так і шкільному викладачеві потрібні достатні знання. Тож саме внесення коректив у програми підготовки таких фахівців, забезпечення літературою та методичними посібниками допоможе впоратися зі спершу незвичною для педагога і вихователя, проте надзвичайно актуальною для дитини галуззю знань. Доречним убачається введення до навчальних програм педагогічних закладів вищої освіти окремого курсу, що передбачав би впровадження майбутніми вчителями чи вихователями віктимологічних знань у систему викладання шкільних дисциплін чи дошкільне навчання.

Наголошено, що не можна залишити без уваги питання про доцільність проведення віктимологічного запобігання шахрайству й для дорослих громадян. Позитивний ефект у цьому руслі досягається роз'яснювальною роботою серед населення, особливо тієї його частини, котра вирізняється підвищеною віктимністю. Тут важливо використовувати відомості про осіб, які стали через свою необережність жертвами обману або зловживання довірою, також активніше застосовувати радіо- і телепередачі, періодичний друк, поширювати знання про види та способи вчинення злочинів, розрахованих на необачність і зайву довірливість потерпілих. Виступаючи з лекціями, бесідами, суб'єкти запобіжної

діяльності повинні попереджати про потребу звертати увагу на обставини віктимного характеру, рекомендувати бути більш пильними, дотримуватися правил безпеки, критичніше ставитися до своїх вчинків, а також до вчинків інших осіб.

Отож підсумовано, що з метою істотного поліпшення віктимологічного виховання населення необхідно широко та предметно інформувати його про ті способи і прийоми, якими послуговуються шахраї, втілюючи щонайперше свої нові види шахрайства, і про те, яким чином уникати віктимізації, домагатися ефективного контролю та підвищення захисних можливостей комп'ютерних систем від проникнення «хакерів», «фрикерів» та інших подібних шахраїв, які використовують для власного збагачення свої технологічні навички, враховувати такі знання, підвищувати правову й економічну поінформованість громадян, відсутність чи брак якої сприяє перетворенню їх на потерпілих від шахрайства, боротися зі забобонами й необачністю потенційних жертв аферистів, заборонити чи предметно обмежити «гральний бізнес». Доцільно в межах структур правоохоронних органів боротьби з економічними злочинами організувати спеціалізовані підрозділи, які займались би питаннями відповідальності за шахрайство та запобігання йому. Окрім того, оперативному складу і слідчим, що спеціалізуються на боротьбі з відповідними злочинами, необхідно постійно підвищувати професійні знання і навички з розкриття та розслідування шахрайства, що вчиняється організованою групою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Криминологія : курс лекцій. Київ : МАУП, 2002. 289 с.
2. Андрушко А. В., Нестерова І. А. Злочинність у сфері туристичного бізнесу: криминологічна характеристика та запобігання : монографія. Ужгород : ІВА, 2016. 220с.
3. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: монографія. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 308 с.
4. Безверхої А. Розвиток поняття шахрайства у вітчизняному праві. *Кримінальне право*. 2001. № 4. С. 9–12.
5. Березняк В. С., Корогод С. В. Криминологія : конспект лекцій. Дніпро : ДДУВС, 2019. 183 с.
6. Білоусова О. О. Соціальний феномен протидії злочинності. *Вісник Криминологічної асоціації України*. 2013. № 3. С. 100–106.
7. Близнюк К. Р. Лексико-семантичне поле «патріотизм» в українській, англійській і польській мовах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Вінниця, 2019. 263 с.
8. Богатирьов І. Г. Запобігання корупції як одна з умов сталого розвитку транзитивного суспільства. *Публічне право*. 2018. № 1 (29). С. 17–23.
9. Борінштейн Є. Р. Система ціннісних орієнтацій особистості в умовах соціально-культурної трансформації. *Грані*. 2004. № 3. С. 95–100.
10. Бугера О. І. Проблеми використання засобів масової інформації для запобігання злочинам серед неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. 224с.
11. Бурдін В. М. До питання про деякі особливості антикорупційної політики в Україні (на прикладах змін до КК України). *Вісник Львівського університету*. Серія юрид. : зб. наук. пр. Львів, 2019. Вип. 69. С. 125–136.
12. Віктимологія : навч. посібник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2017.

308 с.

13. Вінницький міський суд Вінницької області. Справа №127/5614/19. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/80125679>.

14. Воліна Т. ВС установив різницю між ОЗГ та дією за попередньою змовою. URL : <https://zib.com.ua/ua/135613.html>.

15. Гайворонський Є. П. Особливості віктимологічної профілактики, що проводиться підрозділами Національної поліції України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1 (22). Т. 3. С. 104–107.

16. Гетьман А.П. Філософія правового виховання : навч. посібник. Харків : Право, 2012. 248 с.

17. Голина В. В. Криминологическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений : учеб. пособие. Киев : УМК ВО при Минвузе УССР, 1989. 72 с.

18. Голина В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посібник. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

19. Голина В. В. Запобігання злочинності: проблеми оптимізації соціальної активності. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2006. №3 (46). С.206–214.

20. Голина В. В. Поняття і структура спеціально-криминологічного запобігання злочинності. *Правова система України: історія, стан та перспективи*. У 5 т. Т. 5 : Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В. В. Сташиса. Харків, 2008. С. 357–400.

21. Голина В. В. Попередження злочинності : конспект лекцій. Харків : Укр. юрид. акад., 1994. 40 с.

22. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Харків : Право, 2011. 432 с.

23. Головкін Б. М. Криминологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері. Харків : Нове слово, 2004. 252 с.

24. Головкін О. В. Групова злочинність: специфіка виникнення і розвитку, механізми попередження: монографія. Київ: Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2007. 204 с.
25. Головкін Б. М. Зasadничі положення запобігання корисливій насильницькій злочинності. *Проблеми законності*. 2012. № 118. С. 161–165.
26. Горлач С. В. Загальносоціальні та спеціально-кримінологічні заходи запобігання насильницькій злочинності в Україні. *Митна справа*. 2014. № 6 (2.1). С.133–139.
27. Гришук В. К. Кодифікація кримінального законодавства України. Львів : Світ, 1992. С. 17.
28. Громов В. Г. Причини злочинності та причини злочину. URL : <https://jak.koshachek.com/articles/prichini-zlochinnosti-ta-prichini-zlochynu.htm>.
29. Гумін О. М. Віктимологічна профілактика насильницької поведінки як самостійний напрям індивідуального запобігання. *Вісник Академії управління МВС*. 2009. № 4. С. 97–107.
30. Гумін О. М. Поняття кримінальної насильницької поведінки та її види. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 807. С. 141–147.
31. Гумін О. М., Римарчук Г. С. Зарубіжний досвід запобігання сімейно-побутовим насильницьким злочинам щодо жінок правоохоронними органами. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2016. № 855. С. 502–509.
32. Гумін О. М. Кримінальна насильницька поведінка проти особи: монографія. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів: ЛьвДУВС, 2009. 360 с.
33. Демчіхіна Є. С. Віктимологічна профілактика щодо жертв некорисливих насильницьких злочинів неповнолітніх. *Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів : матеріали круглого столу (м. Київ, 29 квітня 2014 р.) / ред. кол. : О. М. Джу́жа, В. В. Василевич, Т. Л. Кальченко та ін.; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2014. С. 109–112.*

34. Джужа А. О. Основні напрями удосконалення віктимологічного запобігання правопорушенням в Україні : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 304 с.
35. Диференціація життєвого рівня населення. URL : http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/statinf/vrd/djrn_r.htm.
36. Дорохіна Ю. А. Злочини проти власності. Теоретико-правове дослідження : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 744 с.
37. Дьордяй В. І. Кримінологічна характеристика та запобігання органами внутрішніх справ згвалтувань, що вчиняються неповнолітніми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2015. 233 с.
38. Жалинский А. Э. Специальное предупреждение преступлений в СССР. (Вопросы теории). Львов : Вища школа, 1976. 194 с.
39. Жаровська Г. П. Теорія та практика протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 598 с.
40. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
41. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.
42. Зелінський А. Ф. Кримінологія : курс лекцій. Харків : Прапор, 1996. 260 с.
43. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія : навч. посібник. Київ : Вид. Паливода А. В., 2006. 264 с.
44. Йосипів А. О. Насильницька злочинність: детермінанти та протидія органам внутрішніх справ : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2009. 20 с.
45. Кальман О. Г. Стан та головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні і прикладні проблеми : монографія. Харків : Гімназія, 2003. 352 с.

46. Кара М. В. Характеристика осіб, які вчиняють шахрайство. *Право і безпека*. 2012. № 5. С. 165–169.
47. Кісілюк Е. М. Розвиток кримінального законодавства доби Директорії. URL: http://www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/2002_1/kisiliuk.htm.
48. Коваленко В. Загальносоціальні умови профілактики злочинів в економічній сфері. *Право України*. 2004. № 8. С.12–18.
49. Колодяжний М. Г. Насильницькі вимагання майна в Україні: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : монографія / за ред. В. В. Голіни. Харків: Кроссруд, 2010. 288 с.
50. Копик Ю. В. Кримінальне право на українських землях у складі великого князівства литовського : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2015. 270 с.
51. Корж В. П. Криміналістична характеристика організованих злочинних утворень у сфері економіки. URL : [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/1FF7CDBA5DB1BCF2C2257AF4003A6E25#_edn6](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/1FF7CDBA5DB1BCF2C2257AF4003A6E25#_edn6).
52. Криминология / под ред. Дж. Ф. Шели; пер. с англ. СПб. : Питер, 2003. 864 с.
53. Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексеева ін. Київ : Центр навчальної літератури, 2015. 544 с.
54. Кримінально-процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1961. № 2. С.15.
55. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
56. Кримінальний кодекс України з текстами внесених у нього змін і доповнень, офіційно оприлюдненими станом на 1 вересня 2008 р. / уклад. Б. О. Кирись. Львів : Ліга-Прес, 2008. 480 с.
57. Кримінологічна віктимологія : навч. посібник / Є. М. Моїсєєв, О. М. Джужа, В. В. Василевич та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2006. 352 с.

58. Кримінологічне моделювання корисливо-насильницької особистості студента закладу вищої освіти, що вчиняє кримінальне правопорушення проти власності: монографія / [Н. Б. Болібрux, О. М. Гумін, Н. В. Ортинська, С. В. Якімова, С. О. Сорока]; за науковою редакцією д.ф. Н. Б. Болібрux. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2021. 208 с.

59. Кримінологія : довідник термінів, основні визначення, рекомендовані джерела : навч. посібник / О. Г. Колб, М. М. Яцишин, О. В. Крикунов, В. С. Наливайко та ін. Луцьк : Вежа, 468 с.

60. Кримінологія : Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків: Право, 2009. 288 с.

61. Кримінологія : навч. посібник / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2009. 312 с.

62. Кримінологія : навч. посібник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, Ю. Ф. Іванов, П. М. Опанасенко, В. Г. Пшеничний, В. Г. Сюравич; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Прецедент, 2004. 208 с.

63. Кримінологія : навч. посібник-практикум (для здобувачів вищої освіти, що навчаються на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти (081 «Право», 262 «Правоохоронна діяльність»)) / С. А. Шалгунова, А. М. Орлеан, О. С. Скок, Т. В. Шевченко, Ю. М. Крамаренко, Г. В. Барабаш, Ю. В. Волошина, І. В. Шило; за заг. ред. С. А. Шалгунової. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2020. 332 с.

64. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін.; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. Вид. 2-ге перероб. і допов. Харків : Право, 2018. 416 с.

65. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підруч. для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодєд ; за ред. І. М. Даньшина. Харків : Право, 2003. 358 с.

66. Кримінологія: підручник / заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ: ВД Дакор, 2018. 352 с.

67. Кримінологія: підручник для студ. вищ. навч. закл. / О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
68. Кротюк А. М. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів у великому місті. *Юридична наука*. 2020. № 2(104). С. 43–49.
69. Курс на виживання: близько 80% українців живуть за межею бідності. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2016/04/08/kolonka/aleksandr-radchuk/suspilstvo/kurs-na-vyzhyvannya-blyzko-80-ukrayincziv-zhyvut-za-mezheyu-bidnosti>.
70. Лагоцька В. Ф. Кримінологічна характеристика рецидивної злочинності жінок: дис...канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро, 2016. 235 с.
71. Литвак О. М. Держава і злочинність: монографія. Київ: Атіка, 2004. 303 с.
72. Литвинов О.М. Загальносоціальний вектор у механізмі протидії злочинності та фактори, що його обумовлюють. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип.41. С.111–117.
73. Лихолоб В. Г., Филонов В. П., Коваленко О. И., Михайлов А. Е. Криминология : учебник. К.: Киев-Донецк, 1997. 398 с.
74. Лібанова Л. Бідність в Україні: діагноз поставлено – будемо лікувати? URL: https://zn.ua/ukr/social_secutity/bidnist_v_ukrayini_diagnoz_postavleno__budemo_likuvati.html.
75. Лібікі М. Що таке інформаційна війна? 2014. URL : <http://viysko.com.ua/texnologijivoyen/martin-libiki-shho-take-informacijna-vijna/>.
76. Материалы Народного комиссариата юстиции. *Народный суд*. 1918. Вып. II. С. 50–57.
77. Медицький І. Б. Запобігання злочинності : навч. посібник. Івано-Франківськ: Віктор Дяків, 2008. 231 с.
78. Мельник М. І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність : навч. посібник. Київ: Атіка, 2002. 576 с.

79. Микитчик А. В. Зарубіжний досвід запобігання шахрайству (віктимологічний аспект). *Формування національної правової системи України в контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали наук.-практ. інтернет-конф. (м. Київ, 21 квітня 2017 р.) / редкол. : В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. С.273-276.

80. Микитчик А. В. Кримінологічні засади запобігання шахрайству з нерухомістю: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2008. 227с.

81. Мусієнко О. Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2007. 193 с.

82. Мусієнко О. Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2009. 168 с.

83. Назим А. Сущность, структура и основные элементы комплексных программ профилактики региональной преступности. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2016. № 2. С. 391–402.

84. Наказателен кодекс Болгарии. URL: <https://wipolex.wipo.int/ru/text/445836>.

85. Недзельська Г. В. Кримінологічна типологія особистості злочинця, що вчиняє шахрайство в складі організованої групи. *Київський часопис права*. 2021. № 4. С. 276–281.

86. Недзельська Г. В. Морально-психологічна характеристика осіб, які вчинили шахрайські дії у складі організованої групи. *Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику* : Міжнародна науково-практична конференція (м. Харків, 21–22 січня 2022 р.). С. 83–85.

87. Недзельська Г. В. Система заходів, спрямованих на виявлення та усунення конкретних причин і умов шахрайства, що вчиняється організованою групою. *Європейські перспективи*. 2020. № 2. С. 230–233.

88. Недзельська Г. В. Стратегія спеціально-кримінологічних заходів запобігання шахрайства, що вчиняється організованою групою. *Європейські перспективи*. 2022. № 2. С. 182–186.

89. Недзельська Г. В. Типи злочинців, що вчиняють шахрайство в складі

організованої групи. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права* :VII Міжнародна наукова конференція (м. Кременчук, 21–22 січня 2022 р.). С. 232–235.

90. Недзельська Г. В. Традиційний кримінологічний аналіз осіб, які вчинили шахрайські дії у складі організованої групи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2021. № 54. Т. 2. С. 87–90.

91. Недзельська Г. В. Запобігання чи профілактика шахрайства, що вчиняються організованою групою. *Вдосконалення правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції*: збірник матеріалів Всеукраїнської конференції (м. Львів, 26 березня 2021 р.). С. 317–319.

92. Недзельська Г. В. Специфіка загальносоціального запобігання шахрайства, що вчиняються організованою групою. *Актуальні проблеми забезпечення захисту прав та свобод людини в умовах інтеграції України в європейський простір*: збірник матеріалів Міжнародної конференції (м. Львів, 30 жовтня 2020 р.). С. 435-437.

93. Однолько І. В. Теоретичні засади запобігання злочинності. *Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2013. №4. С.141–145.

94. Ознаки і поняття організованої групи та злочинної організації (кримінально-правовий аспект). URL :<https://justice.org.ua/politika-i-pravo-podiji-fakti-komentari/oznaki-i-ponyattya-organizovanoji-grupi-ta-zlochinnoji-organizatsiji-kriminalno-pravovij->

aspekt#:~:text=%D0%A2%D0%B0%D0%BA%D0%B8%D0%BC%20%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%BC%2C%20%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%BC%D0%B8%20%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%BF%D0%B8,%D0%BA%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%85%20%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%97.

95. Октябрський районний суд м. Полтави. Вирок № 80513340. URL :

<https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/80513340/>.

96. Основи екології: підручник / Г. О. Білявський, Р. С. Фрудуй, І. Ю. Костіков. К.: Либідь, 2004. 408 с.

97. Основи запобігання злочинності. URL : <https://mix.sumdu.edu.ua/textbooks/16599/1027563/index.html>.

98. Павленко С. О. Духовність і моральний контроль як умова запобігання та протидії корупції. *Юридична психологія в Україні: здобутки та перспективи* : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 березня 2015 р.) / ред. кол. : В. В. Черней, М. В. Костицький, О. І. Кудерміна та ін. ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2015. Т. 2. С. 86–88.

99. Пенітенціарний кодекс Естонії. URL : <https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/%D0%9F%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%90%D0%A0%D0%9D%D0%AB%D0%99%20%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1%2004.03.2021.pdf>.

100. Попов К. Л. Напрями віктимологічної профілактики шахрайства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 3. С.159–163.

101. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 17. Ст. 71. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text>.

102. Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів. Постанова Верховної ради України від 24 грудня 1999 року №1359-XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1359-14#text>.

103. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями. Постанова Верховного суду України № 13 від 23.12.2005. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v0013700-05>.

104. Про судову практику у кримінальних провадженнях щодо легалізації (відмиванню) коштів, одержаних злочинним шляхом та фінансування тероризму

(статті 209,258-5, 306 КК України) Апеляційним судом Кіровоградської області: узагальнення. URL : <https://court.gov.ua/sud1190/150/1580>.

105. Про судову практику у справах про бандитизм : Постанова Пленуму Верховного Суду СРСР від 25 жовтня 1959 року. *Бюлетень Верховного Суду СРСР*. 1959. № 12. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-95#Text>.

106. Проект Закону про Концепцію переходу України до сталого розвитку від 19 грудня 2001 року № 3234-1. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=11647.

107. Проект Закону про Концепцію сталого розвитку України від 25 квітня 2001 року № 3234. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?skl=4&pf3516=3234.

108. Проект Постанови про Концепцію переходу України до сталого розвитку від 2 липня 2004 року № 5749. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5749&skl=5.

109. Проти транснаціональної організованої злочинності. Конвенція Організації Об'єднаних Націй Прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text.

110. Протидія економічній злочинності. П.І. Орлов, А.Ф. Волобуєв, І.М. Осика [та ін.]. Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2004. 586 с.

111. Профілактика злочинів : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2011. 720 с.

112. Прудка Л. М. Психологія особливості шахрайства в мережі Інтернет. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 2. С. 30–33.

113. Резолюція 55/25, прийнята 15 листопада 2000 року на 62-ому пленарному засіданні 55-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН в Нью-Йорку. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40. Ст. 3882.

114. Рівень безробіття в Україні. URL : <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/>.

115. Розенберг Д. Н. О понятии имущественных преступлений в советском уголовном праве (Объект и предмет посягательства). *Ученые записки Харьковского*

юридического института. Харьков, 1948. Вып. 3. С. 55.

116. Сабадаш В. П. Фішинг як найбільш розвинений вид шахрайства в Інтернеті. *Університетські наукові записки*. 2006. № 1 (17). С. 228–233.

117. Самопочуття мешканців України у квітні 2021 року. URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1046&t=6&page=1>.

118. Смаглюк О. В. Шахрайство за Кримінальним кодексом України 2001 року : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 19 с.

119. Смаглюк О. В. Шахрайство за Кримінальним кодексом України 2001 року : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 185 с.

120. Собко Г. М. Психічне насильство. Кримінологічні та кримінально-правові засади протидії. Одеса : Гельветика, 2020. 484 с.

121. Соловійова А. М. Кримінально-правова охорона власності: порівняльно-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2021. 209 с.

122. Співучасть у злочині : навч. посібник / І. І. Митрофанов, А. М. Притула. Одеса : Фенікс, 2012. 205 с.

123. Стан злочинності в Україні. Статистика ГПУ. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>.

124. Станіслав Борис Шахрайство на підприємстві: причини та наслідки, виявлення та протидія. URL : https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA012486.

125. Станіч В. С. Кримінальний кодекс Республіки Польща / за ред. В. Л. Менчинського; пер. укр. В. С. Станіч. Київ : ОВК, 2016. 138 с.

126. Стрелюк Я. В. Оперативно-розшукова характеристика осіб, які вчиняють шахрайства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4 (67). С. 109–114.

127. Таран Т. Г. Запобігання шахрайству, що вчиняється жінками в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 235 с.

128. Тарарухін С.А. Вибрані твори. Частина І: Юридична психологія. Мотивація злочинної поведінки. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2004. 212 с.

129. Тацій В. Я. Боротьба зі злочинністю на межі ХХІ століття – проблема сьогодення. *Проблеми законності* : зб. наук. праць. Харків, 2008. Вип. 99. С. 3–18.

130. Уголовный закон Латвии. URL : <https://lawyer-khroulev.com/wp-content/uploads/2019/09/ugolovnij-zakon-latvii.pdf>.

131. Уголовный кодекс Голландии / науч. ред. Б. В. Волженкин; пер. с англ. И. В. Мироновой. Изд. 2-е. СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. С. 401–412.

132. Уголовный кодекс Дании / науч. ред. С. С. Беляев; пер. с дат. и англ. С. С. Беляева, А. Н. Рычевой. СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. С. 208–209.

133. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 4 июня 1947 года «Об уголовной ответственности за хищение государственного и общественного имущества».

URL : https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D0%B0%D0%B7_%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B8%D1%83%D0%BC%D0%B0_%D0%92%D0%A1_%D0%A1%D0%A1%D0%A0_%D0%BE%D1%82_4.06.1947_%D0%BE%D0%B1_%D1%83%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B9_%D0%BE%D1%82%D0%B2%D0%B5%D1%82%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8_%D0%B7%D0%B0_%D1%85%D0%B8%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%B3%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%B8_%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%B8%D0%BC%D1%83%D1%89%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0_

134. Філософія: підручник (рекоменд. МОН) / С.П. Щерба, О.А. Заглада. К.: Кондор, 2011. 548 с.

135. Харитоновна О. В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно

жінок та домашньому насильству : наук.-практ. посібник. Харків : Права людини, 2018. 344 с.

136. Хмельницький міськрайонний суд. Справа № 686/7672/18. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/78164832>.

137. Христич И. А. Правовые средства предупреждения экономической преступности. *Хозяйственно-правовые средства детенизации и декриминализации экономики*: сб. научн. трудов. Донецк : Институт экономико-правовых исследований, 1998. С. 77–81.

138. Чебан О. М. Віктимологічна профілактика злочинності безпритульних осіб як елемент індивідуальної профілактики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Т. 3. Вип. 28. С. 43–47.

139. Чередник К. О., Чаплинський К. О. Теоретичні засади методики розслідування шахрайства на ринку нерухомості : монографія. Одеса : Гельветика, 2020. 244 с.

140. Черненко М. Подолати злочинність можна лише спільними зусиллями. *Вісник прокуратури*. 2002. № 2. С.48–55.

141. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування: монографія. Київ: Хай-Тек Прес, 2010. С. 86–99.

142. Члени організованої злочинної групи, які, перебуваючи в слідчому ізоляторі, ошукали мешканців області на третину мільйона гривень, відбудуватимуть покарання у виді позбавлення волі https://khmel.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=283312.

143. Шаблистий В. В. Корупція з необережності (до проблеми встановлення вини та моменту виявлення пов'язаних із корупцією адміністративних і кримінальних правопорушень). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 230–233.

144. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця : монографія. Вид. 2-ге, допов. і перероб. / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2012. 548 с.

145. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця: вітчизняний та

зарубіжний досвід вивчення: монографія. Д.: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ; Ліра-ЛТД, 2001. 472 с.

146. Шатунова С. А. Дослідження особи насильницького злочинця: потреби теорії та практики. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2006. № 2. С. 131–135.

147. Шахраї виманили у трьох київських пенсіонерів майже півмільйона гривень. URL : https://lb.ua/society/2019/01/16/417298_moshenniki_vimanili_treh_kievskih.html.

148. Юридична енциклопедія. ред. кол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. В 6 т. Київ : Українська енциклопедія, 2001. Т. 3. 792 с.

149. Юрченко О. Ю. Роль віктимної поведінки жертв при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2004. 188 с.

150. Якимова С. В., Маковецька Н. Є., Омельчук О. М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник. Хмельницький : Хмельн. ун-т управління та права, 2014. 442 с.

151. Nedzelska H. Загальносоціальні заходи запобігання шахрайству, що вчиняється організованою групою. *Social and Human Sciences : Polish-Ukrainian scientific journal*. 2021. № 4 (32). URL : <https://issn2391-4165.webnode.com.ua/>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Аналітична довідка Інформаційно-довідкові матеріали

Проведений аналіз судових вироків про шахрайство, вчинене організованою групою, за 2017–2021 рр. дає змогу стверджувати, що такі показники виявляють тенденцію до зростання.

Станом на 2021 р. було вручено повідомлення про підозру 39% від загального обсягу зареєстрованих кримінальних правопорушень за ст. 190 КК України та лише 1,5% від обсягу шахрайств, вчинених учасниками організованих груп, а щодо групи осіб – 2,5%.

Станом на 2017 – 2020 рр. даний вид кримінального правопорушення становив 65% від загальної частки організованих шахрайств, у 2021 р. – трохи більше 49%. Водночас стабільною залишається частка вчинених організованими групами злочинів: загалом на них припадає 55% від загальної частки шахрайств.

Чисельність осіб в організованій групі – до 50. На їхню частку припадає в середньому 47% шахрайств, вчинених організованими групами.

52% осіб, які займалися шахрайством у складі організованої групи, ніде не працювали. Близько 43% були офіційно зайняті на підприємстві (організації), під прикриттям якого здійснювалася злочинна діяльність.

За даними статистики за 2021 р., із 55 учасників шахрайських організованих груп 11 осіб (20% від загальної кількості виявлених осіб) були керівниками легальних господарських структур та 8 (16%) – службовцями. При цьому 36 осіб, або 64% від виявлених осіб, які вчинили розкрадання у складі організованої групи, не навчалися та не працювали.

Вивчення матеріалів судових справ засвідчило, що корупційні зв'язки були встановлені у 12% груп першого рівня, 35% формувань другого рівня та 53% третього рівня. Отож узявши до уваги природну й високу латентність корупції, можна

припустити, що в середньому 75% організованих груп, які займаються шахрайством, мають корупційні зв'язки з державними та місцевими службовцями.

За даними матеріалів судових справ, третій вид корупційних відносин є типовим для 25% груп, що займаються картковим шулерством, 40% «наперсточників», 35% ворожок, чаклунів і знахарів.

Упродовж 2018–2019 років показники розкриття організованого шахрайства змінювались так: 2018 р. – 3366, 2019 р. – 2467, а з 2020 р. було зафіксовано сплеск розкриття випадків організованого шахрайства. За даними офіційної статистики, у 2018 р. 5,7% злочинів, вчинених у складі організованої групи, були шахрайством, а в 2021-ому – 11,5 %.

71% розкрадань, пов'язаних із вилученням великого доходу, і 92% діянь, пов'язаних із вилученням особливо великого доходу, здійснювалися великими організованими групами.

У період із 2017 по 2020 рр. питома вага чоловіків, задіяних у шахрайствах у складі організованої групи, становила в середньому 55%, жінок – 45%. 2021 року було відзначено тенденцію зниження частки жінок у загальному обсязі виявлених осіб, які вчинили шахрайство в складі організованої групи, до 35%, їхня частка серед осіб, які вчинили шахрайство у сфері кредитування, склала близько 10%, з використанням платіжних карток – 8%, у сфері підприємництва – 11%, у сфері страхування – 5%, у сфері комп'ютерної інформації – 6%.

Завдяки вивченню вікових груп осіб, які вчинили шахрайство у складі організованої групи, було встановлено, що переважна більшість шахраїв посідає вікову групу 18 – 40 років (близько 80 %), кожен третій злочинець був 30–39-річним (30%), вікова група від 25 до 29 років склала 29%, особи віком від 18 до 24 років – 18%.

За даними аналізу кримінальних проваджень і судових справ, 35% винних мали середню повну освіту, 25% – середню спеціальну, 21% – вищу, 17% – незакінчену вищу. Лише незначна кількість осіб мали неповну середню освіту (2%).

За даними статистики, особи, які здійснюють шахрайство в складі організованої групи, за рівнем освіченості посідають третє місце після осіб, які вчиняють корупційні (49%) та економічні злочини (22%).

Для керівників та організаторів шахрайства характерний вищий, порівняно з рядовими учасниками, рівень освіти. За даними проведеного дослідження, 36% учасників і 49% керівників організованих груп мали вищу освіту. При цьому більшість із них спеціалізувалася на вчиненні шахрайства у сфері економіки.

В ході дослідження встановлено, що 50% організованих шахраїв були працевлаштовані в різних сферах (від простих робітників до керівників підприємств), 8% мали випадкові роботи, 9% були студентами навчальних закладів. Варто зазначити, що кожен третій учасник організованої групи не працював.

Характеристика сімейного стану учасників організованої злочинності має свої особливості: близько 20% осіб ніколи не були одружені, 63% перебувають у шлюбі (включаючи фактичні шлюбні відносини), 17% учасників розлучені. У половини організованих шахраїв є діти.

Організовані групи, що займаються шахрайством, складаються переважно з місцевих жителів (90%), котрі проживають у містах.

Кількість судимих шахраїв становить біля 23%.

Порівняно з іншими категоріями корисливих злочинців, для шахраїв не властива висока частка рецидивістів. Останні займаються шахрайством переважно в побутовій сфері (76%). Що ж до злочинців, котрі займаються економічним шахрайством, лише 7% із них раніше були судимі.

Показово й те, що понад половина (67%) засуджених помірковано випивали, а 30% зовсім не вживали наркотиків і спиртних напоїв.

Засуджені шахраї виконували ролі організатора (33,7%), виконавця (41,6%), підбурювача (4%), пособника (20,7%).

Характерно, що частка осіб, які здійснюють шахрайство одноосібно або в складі групи осіб за попередньою змовою, становить коло 38%.

Кошти, одержувані від злочинної діяльності, – одне з основних джерел існування. Шахраї означеного типу володіють професійними навичками, проте лиш у 50% випадків мають стійку кримінальну спеціалізацію.

Привертає увагу той факт, що зі загальної кількості облікованих злочинів за ч.ч. 2 –4 ст. 190 КК України кількість злочинів, у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято, становить 53%.

Шахрайство, що здійснюється одноосібно, у 88% випадків має побутову спрямованість і характеризується наявністю об'єктивних і суб'єктивних зв'язків між злочинцем та жертвою.

Як показав аналіз кримінальних проваджень, жертвою економічного шахрайства є переважно чоловік (75%) у віці 27 – 45 років (64%), який проживає у великому місті (90%), має вищу освіту (89%) і займає високе соціальне становище (58%).

Примітно те, що, на відміну від побутових злочинів, серед жертв організованого економічного шахрайства є значна частка юридичних осіб (37%).

Розглядаючи організоване економічне шахрайство, доцільно звернути увагу на специфіку віктимологічних ситуацій. Отже, ситуації, зумовлені корисливою поведінкою жертви, становили 25%, некритичною та неухважною поведінкою – 36%, нейтральною – 39%.

**Зведені дані результатів соціологічного опитування засуджених
за вчинення шахрайства в складі організованої групи у Львівській,
Закарпатській, Київській областях, проведеного в рамках дисертаційного
дослідження на тему: «Особливості кримінологічної характеристики
шахрайства, що вчиняється організованою групою»
(період опитування 2020 р.)**

У рамках проведеного дослідження було опитано 300 засуджених. Відповіді респондентів наведено нижче.

1. Що дозволяло Вам сподіватися, що Ви не будете засуджені за вчинення злочину?
 - Чітка розробка плану злочину – 25%.
 - Колишній досвід вчинення таких діянь – 12%.
 - Підтримка злочинної групи, в тому числі через корупційні зв'язки – 16%.
 - Недосконалість чинного кримінального і цивільного законодавства – 28%.
 - Недоліки правозастосовної системи – 19%.
2. Чи мала Ваша організована група корупційні зв'язки з представниками правоохоронних або контролюючих органів?
 - Так – 52% випадків.
 - Ні – у 10%.
 - Складно відповісти – у 38% випадків.
3. Послаблення соціального контролю у школі та сім'ї призводить до закріплення уявного образу як основної життєвої програми.
 - Так – 65%.
 - Ні – 35%.
4. Людина сприймає інформацію, що подається ЗМІ, як даність і вважає для себе можливим вступ до складу організованої групи шахрайської спрямованості.

У цій ситуації нею керує марнославство і діє механізм, названий у психології «стадним почуттям» чи «ефектом натовпу».

- Так – 35%,
- Ні – 65%.

5. Якими мотивами Ви керувалися, вступаючи до організованої групи, котра займається шахрайством?

- Бажання заробити – 60%.
- Бажання виявити свої здібності (самоствердитися в середовищі) – 25%.
- Бути як усі – 10%.
- Підтримати друга – 2%.
- Складно відповісти – 3%.

6. Якими, на Вашу думку, є домінуючі мотиви шахрайства, що здійснюється в складі організованих груп?

- Постійна матеріальна потреба – 40%.
- Бажання збагатитися – 27%.
- Відсутність легального робочого місця – 14%.
- Віра у вседозволеність – 9%.
- Прагнення самовираження – 10%.

Зведені дані результатів соціологічного опитування працівників правоохоронних органів, проведеного у Львівській, Закарпатській, Київській областях у рамках дисертаційного дослідження на тему: «Особливості кримінологічної характеристики шахрайства, що вчиняється організованою групою» (період опитування 2020 р.)

У рамках проведеного дослідження було опитано 300 працівників правоохоронних органів Національної поліції. Відповіді респондентів наведено в таблиці.

Твердження	Відповідь
До чого призводять суперечності, що виникають через відсутність універсальних критеріїв диференціації форм спільної злочинної діяльності?	10% шахрайств, що здійснюються організованими групами, отримують відповідну правову оцінку. При цьому більшість (90%) діянь кваліфікуються судами як злочини, вчинені групою осіб за попередньою змовою, що суттєво спотворює уявлення про обсяг і динаміку організованого шахрайства.
У генезі сучасного організованого шахрайства простежується незвична залежність: консолідація шахрайських груп, їх перехід до більш трудомістких та інтелектуальних способів вчинення злочинів максимально віддаляють організоване шахрайство від злодійської субкультури.	Так (82%). Ні (18%).

Організована група, що займається шахрайством, створюється особисто або за участю посадових осіб.	Фінансові піраміди (90%), шахрайство у сфері будівництва (82%), на ринку цінних паперів (62%).
Чи спрямована діяльність організованих груп на отримання злочинних доходів саме у сфері економіки?	Так (70%). Ні (30%).
Яка частка організованих шахрайств, що виявляються?	Не перевищує 20%.
Причини високої латентності досліджуваних злочинів.	Недосконалість законодавства (матеріального та процесуального) (31%), прояви корупції (44% опитаних) та недостатня кваліфікація правоохоронців (25%).
Із чим пов'язана висока латентність організованої злочинності та суттєва неповнота відображення її проявів у статистичних звітах?	З фізичною та моральною незахищеністю свідків і потерпілих від помсти злочинців та (або) їхніх друзів – 62%; корупцією – 55%; відсутністю належної матеріально-технічної бази у правоохоронних органах – 44%; нестачею кваліфікованих спеціалістів – 40%; байдужим ставленням населення до проблеми організованої злочинності – 14%.
За якими напрямками спеціалізуються організовані групи?	40% спеціалізуються на так званому побутовому шахрайстві (ворожіння, карткові та інші азартні ігри, телефонне шахрайство та ін.), натомість 60% діють у сфері економічної діяльності.

<p>Якими є найхарактерніші ознаки організованого шахрайства?</p>	<p>Ретельна і завчасна підготовка до вчинення злочину шляхом обрання місця та часу його вчинення, знаходження знарядь і засобів, співучасників, збирання інформації про потерпілого або потерпілих (97% респондентів).</p> <p>Обов'язкова наявність загального керівництва та організованого початку з неодмінним підпорядкуванням єдиному плану (72% опитаних).</p> <p>Наявність єдиної схеми дій учасників у багатоходовій комбінації (70% респондентів).</p> <p>Припустимість позиційних (тактичних) програшів задля стратегічної перемоги (31%).</p> <p>Гнучкість у виборі засобів впливу на потерпілого (потерпілих): введення в оману шляхом обману, фальсифікованого впливу документального, слідового або психофізіологічного рівня, подолання опору потерпілого шляхом психолого-психічного насильства (гіпнотичний вплив, прийоми рольового управління, шантаж або залякування з використанням іншого залежного становища потерпілого) (50%</p>
--	---

	респондентів).
Якщо організовані групи використовують зазвичай апробовані способи обману, то для складніших груп характерна ретельна підготовка плану кожного окремого злочину з урахуванням тимчасових, просторових і віктимологічних особливостей.	Так (95%). Ні (5%).
Чи використовують шахрайські групи «гнучкі» схеми обману з багатоходовими комбінаціями?	10% малих (так, використовують). 90% середніх і великих (так, використовують).
Залежність між гендерними характеристиками шахрайства та рівнем організованості злочинних груп.	85% жінок, які вчиняють організоване шахрайство, є учасниками невеликих (72%) і середніх (28%) злочинних груп.
Особа, яка здійснює шахрайство в складі організованої групи (злочинної спільноти) – це переважно особа чоловічої статі у віці 25 – 40 років, що проживає у великому місті, має професійні навички і високий рівень освіти. За характером установки та провідними мотивами кримінальної поведінки він є професійним корисливим злочинцем, орієнтованим на отримання максимального прибутку внаслідок систематичного вчинення шахрайства.	Так (75%). Ні (25%).

<p>Яку частку залежно від глибини та стійкості антигромадської установки займають ситуативний, злісний та особливо злісний типи особистості шахрая в складі організованої групи?</p>	<p>Ситуативний (14%), злісний (46%) та особливо злісний (40%).</p>
<p>У яких сферах провадять діяльність представники ситуативного типу?</p>	<p>70% представників аналізованого підтипу злочинців здійснювали так зване побутове шахрайство (торгівлю фальсифікованими ліками, дешевими товарами за завищеною ціною, обман пенсіонерів та ін.) і лише 30% були учасниками шахрайських груп економічного спрямування, що діють у сферах кредитування (14%), соціальних виплат (11%), страхування (5%) тощо.</p>
<p>Які з-поміж криміногенних зовнішніх факторів впливають найбільше?</p>	<p>Негативний вплив осіб зі стійкою корисливою спрямованістю (40%); обстановка протекціонізму та корупції (9%); безгосподарність у побутовій сфері (19%) та сфері економіки (недостатній облік матеріальних цінностей, їх псування, знищення, утворення надлишків унаслідок занижених нормативів списання тощо) (32%) та ін.</p>
<p>У якій сфері найчастіше особливо злісний тип злочинця здійснює шахрайство?</p>	<p>У побутовій сфері (карткові шулери, «фармазони» та ін.) – 65%, значно рідше – у сфері економічної діяльності (8%).</p>

<p>Які способи вчинення шахрайства традиційним типом є найпоширенішими ?</p>	<p>Продаж речової (товарної) «ляльки» (передача покупцеві порожнього впакування або з іншим товаром) (8% від загальної кількості злочинів цього типу);</p> <p>«фармазонство» (виготовлення і продаж виробів із кольорового металу та скла під виглядом виробів зі золота, срібла, дорогоцінних металівкаміння) (12%);</p> <p>«ломка» або «виїмка грошей» (підміна великих купюр дрібнішими під час обміну банкнот) (18%);</p> <p>«підкидка» (підкидання на шляху жертви грошей або цінних предметів, які пропонує в затишному місці розділити випадковий «свідок», однак у момент розділення з'являються «потерпілий» і «працівник поліції», які пропонують жертві альтернативу – бути притягнутим до кримінальної відповідальності за «крадіжку» або сплатити суму «відступного») (15%);</p> <p>«уявне посередництво» (заволодіння грошима потерпілого під приводом допомоги у придбанні майна чи вирішення соціально значущого для нього питання) (16%);</p> <p>шулерство (ворожіння, карти, цілительство) (19%);</p>
--	---

	шахрайство лжероботодавця (12%) та ін.
Залежно від способу вчинення розкрадання бувають різні типи шахраїв, які вчиняють злочини у складі організованих груп.	Традиційний (54%); інформаційний (13%); технологічний (12%); демонстративний (13%); ігровий (8%) типи.
Поширеність певних негативних економічних процесів.	Зростання безробіття та низький матеріальний рівень населення (30%); прагнення до надприбутків за рахунок спекулятивних операцій та встановлення монополії (33%); загальний спад промисловості та сільського господарства (24%); потрапляння економіки в залежність від іноземного капіталу (4%); деформація розподільчої системи (6%) та ін.
Зростання безробіття в регіоні та збільшення кількості безробітних фахівців призвели до активного розвитку економічного шахрайства і зростання прибутковості організованої злочинності.	Так (52%). Ні (48%).
Визначаючи вплив безробіття на розвиток організованого шахрайства, можна виділити дві специфічні закономірності: з одного боку, безробіття призводить до підвищення рівня професіоналізму організованої групи завдяки вступу до неї	Так (74%). Ні (26%).

<p>висококваліфікованих фахівців економічного спрямування, з іншого, зміцнюються корупційні зв'язки та підвищується рівень безпеки кримінального залучення до груп колишніх співробітників правоохоронних органів і військовослужбовців.</p>	
<p>Як Ви оцінюєте рівень моральної культури засуджених шахраїв?</p>	<p>Низький – 68%; середній – 10%; вище від середнього – 2%; високий – 0%; складно відповісти – 20%.</p>
<p>У чому полягають недоліки законодавства, що перешкоджають виявленню та припиненню шахрайства?</p>	<p>Понад 50% опитаних правоохоронців назвали суперечливість деяких норм кримінального, цивільного, податкового і митного законодавства, 25% – неврегульованість багатьох цивільно-правових відносин; 25% – відсутність чітких та однозначних критеріїв визначення ознак шахрайства.</p>
<p>Корупція є однією з основних причин відтворення шахрайства.</p>	<p>Так (35%). Ні (65%).</p>
<p>Яка частка заяв і повідомлень про факт вчинення організованою групою шахрайства реєструється?</p>	<p>Лише 20% організованих шахрайств, при цьому 10% із них завершуються винесенням обвинувального вироку.</p>

Які фактори перешкоджають ефективному виявленню злочинів, вчинених організованою групою?	44% – відсутність належної матеріально-технічної бази, 40% – брак кваліфікованих фахівців, 53% – недоліки діяльності правоохоронних органів.
У механізмі протидії злочинності значною мірою відсутня наступальність, робота «на випередження», не враховується попередній досвід, не аналізуються помилки і прорахунки, не розробляються заходи з їх усунення.	Так (70%). Ні (30%).
Характерні недоліки в діяльності правоохоронних органів.	Недотримання принципу невідворотності відповідальності та покарання (10%); низьке розкриття злочинів (22%); неправильна кваліфікація діянь (14%); корупція правоохоронців (31%) та ін. (23 %).
Низька якість розслідування злочинів пояснюється певними чинниками.	Низькою заробітною платою співробітників (41%), слабкою технічною оснащеністю (50%), «рокуванням» керівного складу (20%), наявністю дублюючих органів (11%), глобальною нестачею кваліфікованих кадрів (74%) та ін.
Які, на Вашу думку, бувають ситуації поведінки потерпілого при вчиненні зазначеного злочину?	Ситуації, в яких поведінка потерпілого була нейтральною і впливала на формування злочинного мотиву (15%); ситуації, в яких поведінка потерпілого ґрунтувалась на його підвищеній

	довірливості та некритичності – 37,5%; ситуації, в яких поведінка жертви засновувалась на її корисливій мотивації – 47,5%.
Зниженню ризиків віктимізації юридичних осіб та індивідуальних підприємств може сприяти збалансована політика держави у сфері оподаткування, фінансового моніторингу та підтримки малого і середнього бізнесу.	Так (64%). Ні (36%).
Якими Ви вважаєте найефективніші соціальні заходи запобігання організованому шахрайству?	Підвищення розміру соціальних виплат безробітним (41%); допомога незаможним верствам населення, особливо сім'ям із дітьми (22%); проведення політики, спрямованої на підтримку молоді (19%); правильна міграційна політика (5%); обов'язкове працевлаштування молоді після закінчення закладів вищої та середньої спеціальної освіти (13%).
В основу кадрової політики організованих груп економічної спрямованості закладаються певні критерії.	Здатність викликати довіру потерпілих (55%); корислива спрямованість (35%); дисциплінованість (20%) та ін.
Важливе місце у детермінаційному комплексі організованого шахрайства належить ідеологічним та культурним чинникам. Виберіть найважливіші.	Відсутність загальної ідеологічної політики й національної ідеї (24%); високий рівень правового нігілізму (47%); негативний вплив засобів масової

	інформації (13%); секуляризація (6%); ідеологічний плюралізм, не підкріплений історичними та культурними передумовами (10%), та ін.
Необхідні ланки в шахрайських схемах, які сприяють приховуванню слідів злочину і полегшують його вчинення.	Підробка документів (80% випадків вчинення організованого шахрайства); давання хабаря (35%); комерційний підкуп (32%); службове підроблення (12%); легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом (27%), та ін.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Недзельська Г. В. Система заходів, спрямованих на виявлення та усунення конкретних причин і умов шахрайства, що вчиняється організованою групою. *Європейські перспективи*. 2020. № 2. С. 230–233.
2. Недзельська Г. В. Традиційний кримінологічний аналіз осіб, які вчинили шахрайські дії у складі організованої групи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 54. Том 2. С.87–90.
3. Недзельська Г. В. Кримінологічна типологія особистості злочинця, що вчиняє шахрайство в складі організованої групи. *Київський часопис права*. 2021. № 4. С. 276–281.
4. Недзельська Г. В. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання шахрайства, що вчиняється організованою групою. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 211–213.
5. Недзельська Г. В. Стратегія спеціально-кримінологічних заходів запобігання шахрайства, що вчиняється організованою групою. *Європейські перспективи*. 2022. № 2. С. 182–186.
6. Nedzelska H. Загальносоціальні заходи запобігання шахрайства, що вчиняються організованою групою. *Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal*. 2021. № 04 (32). URL: <https://issn2391-4165.webnode.com.ua/>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Недзельська Г. В. Морально-психологічна характеристика осіб, які вчинили шахрайські дії у складі організованої групи. *Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну*

практику: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 21–22 січня 2022 р.). Харків: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2022. С. 83–85.

2. Недзельська Г. В. Типи злочинців, що вчиняють шахрайство в складі організованої групи. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права*: матеріали VII Міжнародної наукової конференції (м. Кременчук, 21–22 січня 2022 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 232–235.

3. Недзельська Г. В. Запобігання чи профілактика шахрайства, що вчиняється організованою групою. *Вдосконалення правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції*: збірник матеріалів Всеукраїнської конференції (м. Львів, 26 березня 2021 р.). Львів: СПОЛОМ, 2021. С. 317–319.

4. Недзельська Г. В. Специфіка загальносоціального запобігання шахрайства, що вчиняються організованою групою. *Актуальні проблеми забезпечення захисту прав та свобод людини в умовах інтеграції України в європейський простір*: збірник матеріалів Міжнародної конференції (м. Львів, 30 жовтня 2020 р.). Львів: СПОЛОМ, 2020. С. 435–437.